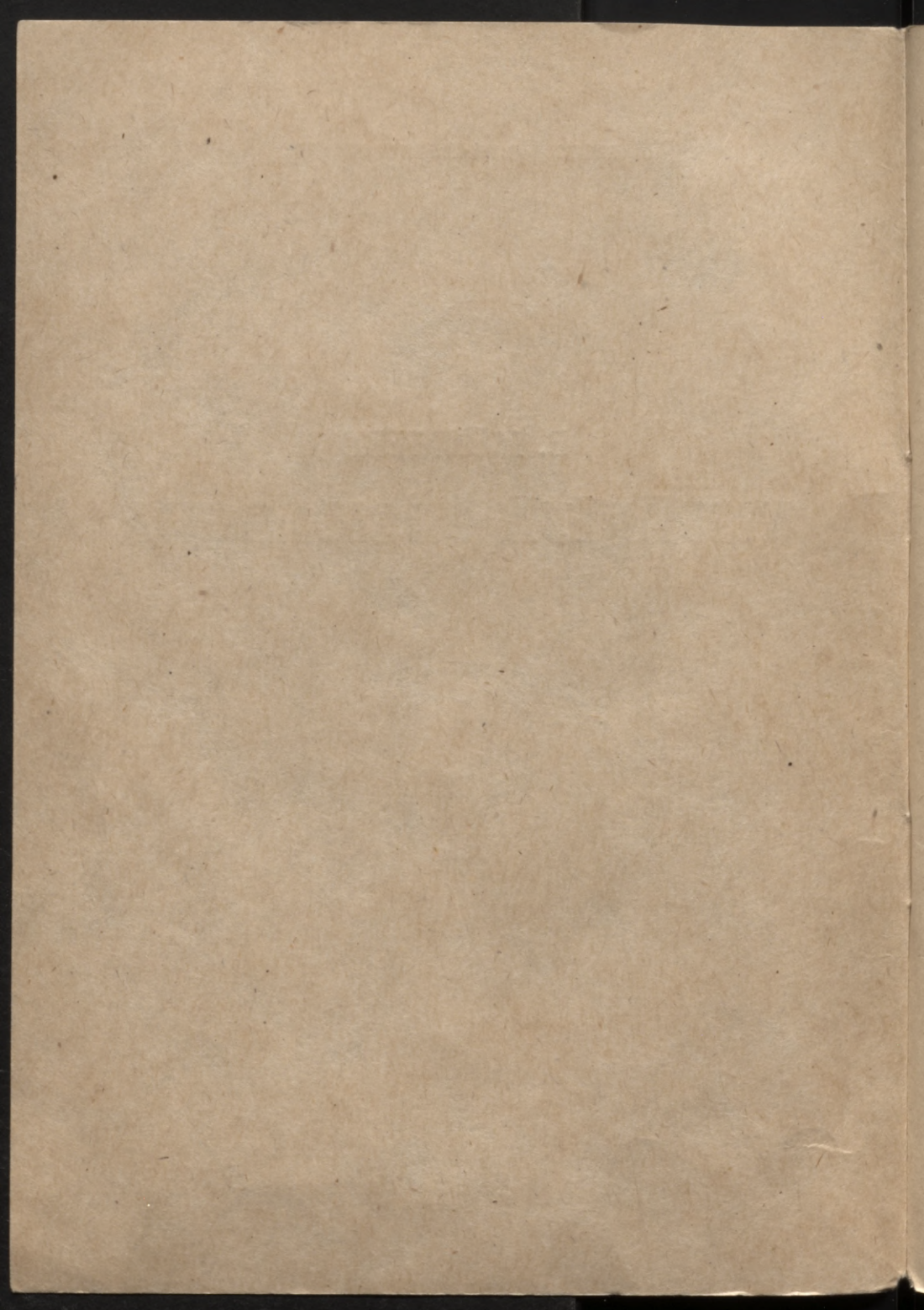

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE

E. MŪRNIĒKS

VISPĀRĒJĀ SOCIOLOĢIJA

RĪGĀ — 1993

93-3
L 805

L
30

Rīgas Tehniskā universitāte
Socioloģijas un pedagoģijas katedra

E. Mūrnieks

Vispārējā socioloģija

Kultūra. Sabiedriskā doma. Vara.
Pārvalde. Dzīves veids un deviantā uzvedība.
Pētījumu metodika

Lācīju konspekts
2. daļa

Rīgas Tehniskā universitāte
Rīga - 1993

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTEKA

BBK 60.5473
MŪ 584 v
11

93. 24 999
0304029544

Lekciju konспекta "Vispārējā socioloģija" 2.daļa ir kursa pamattematikas izklāsta turpinājums.

Lekciju konспекти nepretendē uz aplūkojamo problēmu vispārīgu izklāstu. Tas ir tikai viens no iespējamajiem socioloģijas kursa variantiem. To uzdevums ir palīdzēt studentiem iepazīties ar socioloģijas pamatjēdzieniem, sekmēt patstāvīgas studijas, kā arī labāk orientēties sabiedriskās norisēs.

Lekciju konспекти satur īsu mācību vielas izklāstu, kura tika ietverta IEF studentiem lasītās lekcijās 1991./92.m.g.

Lekciju konpektu 1.daļā ir aplūkotas šādas tēmas: Socioloģija kā zinātne; Sabiedrība kā sociāla sistēma; Sociālās sistēmas un personība; Sabiedrības sociālā struktūra; Darba kolektīvs kā īpaša cilvēku sociālā kopība; Ģimenes socioloģija; Mācību un mazo grupu sociāli psiholoģiskās īpatnības.

Lekciju konpekta 2.daļā ir aplūkotas: Kultūra; Sabiedriskā doma; Vārds; Pārvalde; Dzīves veids un deviantā uzvedība; Pētījumu organizēšanas metodika.

Darbs iespiests saskaņā ar Socioloģijas un pedagoģijas katedras 1992.g. 19.03. sēdes lēmumu, protokols Nr.6.

Recenzēja: V.Kuņickis, L.Gudzuka.

Atbildīgā redaktore: A.Freiberga.

Rīgas Tehniskā universitāte

1992.

M 0303000000 M-198-92
M 812(11)-92

8. temats. Kultūra

Tematam ir īpaša nozīme socioloģijas ku sāk. No vienas puses, kultūra, kā jau tas bija parādīts socioloģijas kursa 2. tematā (sk.: Vispārējā socioloģija. I. daļa), būtiski ietekmē sociālo dzīvi, sociālos procesus, atsevišķu sociālo grupu un personību uzvedību. No otras puses - kultūra ir sarežģīta un daudzpusīga sociāla parādība. Tā ir socioloģisko pētījumu objekts. Dažādus aspektus šajā sociālajā fenomenā pēta kultūras, mākslas, izglītības, zinātnes, reliģijas un citu nozaru socioloģija. Problemātika kultūrā ir ļoti plaša un pat grūti pārskatāma. Simtos sniedzas definīciju skaits par kultūru, dažkārt ar diametrāli pretēju teorētisku un konceptuālu skaidrojumu par tās vietu un nozīmi sabiedrībā. To visu nevar aplūkot vienā lekcijā. Lekciju konseptā izdalīšu tikai trīs galvenos jautājumus (citas problēmas jāatstāj patstāvīgām studijām):

1. Kultūra - sociāla parādība.
2. Kultūra - individu un sociālo grupu uzvedības regulētāja.
3. Kultūra - socioloģisko pētījumu objekts.

Kultūra kā sociāla parādība ir teorētiskās un empiriskās socioloģijas izpētes objekts. Pats vārds "kultūra" ir latīņu valodas vārds "colere" atvasinājums. Senatnē ar to apzīmēja zemes apstrādāšanu. No šejienes nāk arī vārds "agricultura" - zemkopības māksla. XVIII un XIX gadsimtā jēdzienu kultūra sāka izmantot, lai raksturotu cilvēku personīgās īpašības: plašas zināšanas, smalkas uzvedības manieres. Tagad jēdziens "kultūra" ir ieguvis daudz plašāku nozīmi.

Teorētiskajā socioloģijā kultūru aplūko kā īpašu sociālo fenomenu, kā noteiktu sociālo sistēmu, kuru raksturo plašs savstarpēji saistīto objektīvo un subjektīvo šaditāju komplekss.

Empiriskajā socioloģijā kultūru aplūko šaurāka nozīmē, galvenokārt, kā noteiktu sociālo vērtību kompleksu, kas ietekmē darbības formas, līdzekļus, mērķus atsevišķiem indivīdiem, sociālām grupām un visai sabiedrībai, kā arī individu un grupu uzvedību konkrētajā vēsturiskajā situācijā.

Protams, sadalījums kultūras analizē, teorētiskajā un

empīriskajā, ir relatīvs, nav īsteikti nodalīts, et, gluži pretēji, ir cieši saistīts. Tomēr šīs atšķirības ir reālas, un tās ievēro, studējot literatūru par kultūras problēmām.

Teorētiskajā socioloģijā kultūra ir "dzīves forma, garīgā un praktiskā darba rezultāts" (G.Zimmels). Kultūra ir dabas formu apgūšana, pilnveidošana, humanizācija. Kultūra nozīmē esošo stihisko potenciālu attīstību un realizāciju dabā, sabiedrībā un pašā cilvēkā. Tas ir viss, ko radījušas cilvēka rokas un prāts. Kultūra raksturo:

- 1) cilvēka spēju pakāpi sociālajā attīstībā,
(kā sociālo subjektu);
- 2) tā darbību (darbības metodes);
- 3) darbības materiālos un garīgos produktus.

Jēdzīnam "kultūra" ir vairākas nozīmes. Pirmkārt, tā ir īpašas sociālas vērtības, kas raksturo cilvēku prātu, atmiņu, iztēles spējas, kas iegūtas audzināšanās un izglītības rezultātā. Tās atzīst sabiedrība un katrs sevišķi indivīds kā vērtības. Šajā nozīmē runā par atsevišķas personības tikumisko, estētisko, politisko, sadzīves, profesionālo, humanitāro un inādi tehnisko kultūru.

Otrkārt, kultūra ir darbības veidu sistēma, kas nepieciešama sabiedrības pastāvēšanai. Tās pamatā ir pieņemto normu un vērtību realizācija. Kultūra sabiedrībā ir materiālie priekšmeti, sociālās institūcijas, tradīcijas, garīgās vērtības. Kultūra ir dažādu slāņu un indivīdu materiālas un garīgās darbības rezultāts sabiedrībā. Kultūra ir dinamiska sistēma materiālo un garīgo vērtību radīšanai, izplatīšanai, glabāšanai un izmantošanai. Šajā sistēmā izdala kultūras radītājus un patērētājus.

Treškārt, kultūra ir vēsturisks fenomens (kul'tūrvēsturisks kais tips, lokālā kultūra, civilizācija), kas veidojas uz noteiktas teritoriālas, etniskas, valodas, politiskas, ekonomiskas, psiholoģiskas kopības pamati. Kultūra kā vēsturiskais fenomens pastāvējis noteiktu laiku, izejot uzplaukuma un iznīcināšanas stadijas. Katrai vietējai kultūrai ir savas vērtības, sava pasaules uztvere, sava kultūras klimats. Katra no šīm

kultūrām ir savā ziņā autonoma, bet vienlaicīgi saistīta ar citām kultūrām (Ķīnas, Indijas, Eiropas, Ziemeļamerikas un citas kultūras).

Ceturtkārt, kultūra ir kosmisks fenomens. Tā ir saistīta ar civilizācijām ārpus Saules sistēmas. Protams, šajā nozīmē par kultūru jārūnā relatīvi (nosacīti), kā par teorētisku hipotēzi.

Empīriskajā socioloģijā kultūru aplūko kā normas un vērtības, kuras regulē atsevišķu indivīdu un sociālo grupu darbību un uzvedību. ASV mūsdienās pazīstamais sociologs N. Smelzers kultūru definē šādi: "Kultūra - tā ir pārliecība, vērtības un tās izsakošie simboli (ieskaitot mākslu un literatūru), kuri ir kopēji grupai un kalpo pieredzes sistematizēšanai un uzvedības regulēšanai starp grupas locekļiem. Pārliecība, vērtības un simboli, kas raksturīgi daļai cilvēku kādā no grupām, veido tā saukto "subkultūru."

Neiedziļinoties diskusijā par teorētisko vai empīrisko interpretāciju "kultūras" saturā, neizvērtējot gūto un zaudēto, analizējot "kultūru" plašākajā (teorētiskajā) vai šaurākajā (empīriskajā) nozīmē, vēlreiz atzīmēšu, ka tāds dalījums reāli pastāv un tas jāievēro, apgūstot kultūru socioloģijas kursā un reālajā dzīvē. Iespējamas arī tādas kultūras definīcijas, kas mazina šo divu dažādo pieeju atšķirības. Lekciju konspektā autors, piemēram, piekrit šādas kultūras definīcijai: Kultūra ir cilvēku darbības materiālie un nemateriālie produkti, vērtības un atzītie darbības un uzvedības veidi. Kultūrā ietilpst tikai tādas vērtības un uzvedības veidi, kas ir objektivizēti (iemūžināti) dažādās formās - dzejā, grāmatās, juridiskās normās (likumu krājumi), parāšās, teikās, notāstos, vēsturiskā atmiņā utt. un ir atzītas vērtības sociālajās grupās, kas, savukārt, tās nodod citām grupām vai nākamajam cilvēku paaudzēm.

Kultūra pēc savas būtības ir ne tikai zinātnas materiāls un garīgās vērtības, ko radījusi cilvēce savā vēsturiskajā attīstībā, bet tā ir arī cilvēka, kā šo vērtību radītāja, vēsture. Tā atspoguļo paša cilvēka attīstību, tā radošo spēju

pilnveidošanos, tā virzību pretī brīvībai un vispusīgai attīstībai.

Tagad, pēc šīm pamatnostādnēm par kultūru kā sociālo fenomenu, aplūkosim, protams, īsumā tās galvenās sabiedriskās funkcijas un sastāvdaļas.

Iespējams izdalīt šādas kultūras galvenās sabiedriskās funkcijas:

- 1) izziņoša, eiristiskā;
- 2) vēsturiskās pēctecības vai "sociālās iedzimtības";
- 3) regulatīvi aksioloģiskā, vērtību noteicoša.

1. Kultūra vienmēr raksturo cilvēka varu pār stihiskajiem spēkiem dabā. Tā parāda arī paša cilvēka sociālās attīstības pakāpi. Zinot tā vai cita vēsturiskā laikmeta materiālo un garīgo kultūru, ir iespējams gūt priekšstatu par to, kādā mērā dotajā laikmetā cilvēki izziņējuši dabas un sabiedrības spēkus, kāda ir bijusi pašu cilvēku sociālā attīstība, to brīvības pakāpe. Jo cilvēce labāk izprot dabas un sabiedrības attīstības likumus, jo tā savā rīcībā kļūst brīvāka, tās darbība efektīvāka, vērsta uz reālo (nevis utopisko) mērķu (esošo iespēju robežās) sasniegšanu.

Kultūra veicina arī cilvēka eiristisko mērķu realizāciju - tā sociālās un garīgās dzīves, dabas izziņāšanas jaunu efektīvu formu un metožu meklējumus. Kultūra ir nesaraucjami saistīta ar cilvēku radošo darbību visās dzīves sfērās.

2. Socializācijas procesā jaunās cilvēku paaudzes apgūst iepriekšējo paaudžu sociālo pieredzi, tikai pateicoties kultūrai, kas ir šīs pieredzes glabātāja, "trensētāja", pilnveidotāja un arī nepieciešamības gadījumā - pārveidotāja.

Šo funkciju kultūra var veikt tikai tāpēc, ka iepriekšējo paaudžu pieredze tiek iemiesota sarežģītā zīmju sistēmā: jēdzienos, vārdos, matemātiskos simbolos, formulās, mākslas priekšmetos, cilvēka darba produktos (darba rīkos un patērēšanas priekšmetos). Šī ir kultūras semiotiskā sistēma.

Translējot iepriekšējo paaudžu pieredzi nākošajām, kultūra veido noteiktus personības sociālos tipus, kas atbilst konkrētajam posmam sabiedrības attīstībā, tās sociālajai

strukturai, valdošajām sociālajām attiecībām.

3. Kultūra, pildot aksioloģiski regulējošo, vērtību orientējošo funkciju, īstenojas noteiktu normu un prasību sistēmā, kas nosaka cilvēku rīcību dažādās dzīves jomās, nosaka starppersonu (interpersonu) attiecības.

Kultūra, šajā aspektā, ir sociālo vērtību hierarhisks modelis. Dažādas sabiedrības (to tipi) atšķiras ne tikai ekonomiskajā un citās sfērās, bet arī kultūrā. Sabiedrības attīstības procesā mainās arī sociālo vērtību skalas, sociālās normas un prasības.

Kultūras regulējošo lomu sabiedrībā nodrošina sabiedriskā doma, morāle, tiesības. Kultūra novērtē kādā mērā atsevišķa indivīda vai sociālās grupas rīcību atbilst tām vai citām sabiedrībā pieņemtām normām un ideāliem.

Kultūras regulējošā loma īstenojas:

- a) socializācijas un atsevišķas personības veidošanas procesā,
- b) vērtību radīšanas un ieviešanas procesos,
- c) kā zināmu uzvedības un darbības paraugu radīšana,
- d) kā sociālo institūtu un sistēmu modeļu radīšana. (Sīkāk šos jautājumus esmu izklāstījis lekciju konspekta I.daļā, 2.tematā).

Tādas ir galvenās kultūras funkcijas sabiedrībā. Protams, tās ir savstarpēji cieši saistītas un papildina viena otru. Tās tirā, izolētā veidā vispār nevar sastopamas. Taču pieminētie kultūras kā sociālas parādības aspekti reāli pastāv.

Kultūra kā sociāla parādība ir sarežģīta sociālā sistēma. Tā caurstrāvo visu sabiedrību, visu daudzveidīgo cilvēku darbību, indivīdu savstarpējās daudzpusīgās attiecības. Atbilstoši cilvēku darbības pamatvirzieniem materiālajā, sociālā politiskajā un garīgajā kultūrā parasti izdala trīs galvenās sastāvdaļas:

- 1) materiālā kultūra;
- 2) politiskā kultūra;
- 3) garīgā kultūra.

Protams tāds dalījums ir relatīvs, jo visas kultūras

sastāvdaļas ir savstarpēji saistītas, papildina viena otru un koeksistē vienlaicīgi.

Materiālā kultūra raksturo:

- 1) cilvēku darbību un šīs darbības rezultātus materiālajā ražošanā;
- 2) sadzīves sfēru;
- 3) fiziskās izmaiņas cilvēka dabā.

Materiālā kultūra ietver ne tikai cilvēku darbības materializētos rezultātus, bet arī cilvēka garīgās darbības dažus elementus, piemēram, tehniskās un zinātniskās atziņas, kuras izmanto ražošanā.

Politiskā kultūra raksturo: cilvēku darbību sociāli politiskajā sfērā. Tā ietver:

- 1) politiskās zināšanas;
- 2) politisko pārliecību;
- 3) praktisko politisko darbību.

Politiskā kultūra nav pielīdzināma politiskajai apziņai vai arī politikai. Politiskā kultūra ir cieši saistīta ar sabiedrības garīgo kultūru, taču tā ir relatīvi patstāvīga, jo raksturo īpašu cilvēku darbību (politisko). Politiskās kultūras nozīmi un tās tipus sīkāk aplūkošu 10. tematā - Politikas socioloģija.

Tagad atzīmēšu tikai, ka politiskās kultūras būtību iespējams izprast un izvērtēt, analizējot politiskās kultūras:

- 1) vērtības (demokrātisms, atklātums, organizētība, pluralisms, tiesiskumu utt.);
- 2) normas (regulē cilvēku politisko darbību);
- 3) tradīcijas un ieradumus;
- 4) politiskās kultūras iestādes (iestādes, kas izplata politiskos uzskatus, politiskās uzvedības normas, politiskās vērtības, veic politiskās darbības apmācību - masu mediji, speciālās mācību iestādes, politisko zināšanu izplatīšana.

Garīgā kultūra ir visas kultūras sastāvdaļa. Tā ir ļoti sarežģīta un daudzšķautņaina relatīvi patstāvīga sociāla sistēma. "Garīgā kultūra" un "sabiedrības garīgā dzīve" nav

sinonīmi. Jēdziens "sabiedrības garīgā dzīve" ir plašāks par "garīgo kultūru". Ar šo jēdzienu raksturo visas sabiedrības garīgo dzīvi - dažādus garīgos veidojumus, morāli, cilvēku psiholoģiju, stihisko cilvēku noskaņojumu, ieradumus utt. "Garīgā kultūra" ir "sabiedrības garīgās dzīves" kodols. Garīgajā kultūrā, kā visas kultūras apakšsistēmā, ietilpst: 1) zinātniskā, 2) filozofiskā, 3) tiesiskā, 4) tikumiskā, 5) mākslinieciskā un 6) reliģiskā kultūra. Garīgā kultūra ietver: 1) izglītību un audzināšanu.

- 2) kultūras iestāžu sistēmu, kas rada, saglabā un izplata garīgās vērtības.

Garīgā kultūra sabiedrībā funkcionē kā garīgo vērtību izplatīšana un pilnveidošana. Garīgās kultūras vērtību bāzi veido vispārcilvēciskās normas un vērtības. Mēģinājumi risināt garīgās kultūras problēmas no šaurajām šķiriskajām pozīcijām ir cietušas pilnīgu neveiksmi. Šķirisko, nevis vispārcilvēcisko, kultūras aspektu prioritāte ir radījusi dziļu degradāciju sabiedrībā un cilvēku kā personības garīgajā dzīvē.

V.I. Leņina izvirzītās un boļševiku partijas realizētās kultūras revolūcijas negatīvo seku likvidācija (galvenais - ideoloģiskais monopols, nacionālo kultūru nīvēšana, garīguma zaudējums, daudzu vērtīgu kultūras pieminekļu iznīcināšana utt.) prasīs no sabiedrības un no katra tās aktīvā locekļa lielu garīgu piepūli un arī materiālos līdzekļus.

Garīgā kultūra ar sociālo normu, vērtību un tradīciju palīdzību regulē cilvēku un sociālo grupu darbību un uzvedību. Protams, garīgā kultūra sīki nereglementē katra cilvēka rīcību katrā konkrētajā situācijā, taču tā nosaka vairākus iespējamus variantus cilvēku rīcībā. Kuru no tiem izvēlēsies konkrētā persona konkrētajā situācijā ir atkarīga no pašā cilvēka, tā individuālās vērtību orientācijas, morāles principiem, zināšanām, rakstura īpatnībām utt. Deformētā sabiedrībā ar izkropļotām garīgās kultūras vērtībām, normām, aizmirstām tradīcijām garīgā kultūra nespēj vienmēr pilnā apjo-

mā un pietiekoši efektīvi nodrošināt cilvēku optimālu rīcību. Cilvēku uzvedību sāk noteikt nevis vispārcilvēciskās normas, bet gan dažādi ārējie faktori (normas cilvēki vienkārši nezin), cilvēki sāk līdzināties pūlim, ar kura uzvedību iespējams samērā viegli manipulēt. Tā ir bīstama situācija. Lai nodrošinātu garīgās kultūras sekmīgu funkcionēšanu, jāpilnveido garīgo vērtību radīšana, saglabāšana, sadalīšana, izplatīšana un patērēšanas procesi.

Garīgo vērtību radīšana vispirms ir atkarīga no inteliģences, jo tā svarīgākais uzdevums ir šādu vērtību radīšana. Protams, garīgās vērtības kopumā rada visa tauta, ne tikai izredzētie. Tāpēc svarīgs uzdevums mūsdienās ir ne tikai jauno vērtību radīšana, bet jau esošo, iepriekšējās latviešu tautas paaudzēs radīto vērtību apzināšana, izvērtēšana un saglabāšana.

Garīgajā kultūrā vērtību sadalē ietilpst: 1) izglītība un audzināšana; 2) masu informācijas līdzekļi; 3) kultūras un izglītojošās iestādes; 4) kultūras priekšmetu pārdošana un apmaiņa ar citām valstīm un tautām.

Nozīmīga vieta sabiedrības garīgajā dzīvē ir arī garīgās kultūras vērtību patērēšanai. Tieši šajā procesā, patērējot (apgūstot) garīgās vērtības, cilvēks garīgi bagatīnās, pilnveidojas kā personība, kļūst sociāli atbrīvots, radoši, aktīvāk iekļaujas sabiedrības atdzimšanas procesos, jo labāk izprot tos.

Garīgās kultūras attīstībā veidojas, tā saucamā, kontrkultūra. Kontrkultūras elementus veido: narkotiskā kultūra, austrumzemju filozofija, misticisms un okultisms, sekse kults, bezmērķīgi pavadītā laika kults utt. Kontrkultūra jāuzskata par sabiedrības vienas daļes negatīvo protestājošo attieksmi pret pieņemtām sociālām vērtībām, tradicionālo kultūru. Kontrkultūra faktiski ir viena no formām kultūras attīstībai.

Firmā jautājuma iss saturs:

1. Kultūra ir sarežģīta un daudzpusīga sociāla parādība. To var uzskatīt par sevišķu sociālo sistēmu. Kultūru pēta teorētiskā un empiriskā socioloģija.

Kultūra raksturo:

- 1) cilvēka spēju sociālās attīstības pakāpi, kā sociālo subjektu
- 2) cilvēka darbību (darbības metodes);
- 3) materiālos un garīgos rezultātus cilvēku darbībā.

Jēdzienam "Kultūra" ir vairākas nozīmes:

- 1) raksturo atsevišķu personību profesionālo, tikumisko, estētisko, politisko utt. kultūru;
- 2) materiālo un garīgo vērtību radīšanas, izplatīšanas, glabāšanas un izmantošanas dinamiska sistēma;
- 3) kultūrvēsturisks tips, lokālā kultūra, civilizācija, kura veidojas uz noteiktas teritoriālas, etniskas, politiskas, ekonomiskas, psiholoģiskas kopības.

2. Literatūrā ir sastopami vairāki simti kultūras definīciju. Teorētiskajā socioloģijā kultūru parasti skaidro un aplūko vairākos aspektos: empiriskajā - galvenokārt aplūko kā sociālo fenomenu, kas ar sociālajām vērtībām un normām regulē cilvēku un sociālo grupu darbību un uzvedību.

Kultūra ir cilvēku darbības materiālais un nemateriālais rezultāts, vērtības un atzītie darbības un uzvedības veidi.

3. Kultūra izpilda vairākas atšķirīgas funkcijas. Izdala šādas galvenās funkcijas sabiedriskajā kultūrā:

- 1) izziņoša, elristiskā;
- 2) vēsturiskās pēctecības vai "sociālās iedzimtības";
- 3) regulatīvi aksioloģiskā, vērtību noteicoša.

Kultūrā kā īpašā sociālā apakšsistēmā ir šādas galvenās sastāvdaļas:

- 1) materiālā kultūra;
- 2) politiskā kultūra;
- 3) garīgā kultūra.

Tagad aplūkošu otro jautājumu temata "Kultūra - indivīdu un sociālo grupu uzvedības regulētāja."

Samu jau atzīmējis, ka viena no kultūras funkcijām ir cilvēku uzvedību regulējošā, vērtību orientējošā funkcija. Tomēr šis jautājums socioloģijā ir tik svarīgs, ka jāaplūko sīkāk un konkrētāk, parādot regulācijas mehānismu, kā arī iespējamās konfliktus, kuri var veidoties dažādu kultūras tipu sadursmes rezultātā.

Dažādām sociālajām (arī etniskajām) grupām, dažāda tipa sabiedrībām (tradicionālā, industriālā, postindustriālā utt.) ir raksturīgas krases atšķirības kultūrā. Tomēr dažādām kultūrām ir arī kopējas iezīmes, kas atšķirīgās formās, specifiski modificētā veidā (atkarībā no konkrētajiem klimatiskajiem, ģeogrāfiskajiem, sociālajiem, ekonomiskajiem un vēsturiskajiem apstākļiem) raksturo vispārcilvēciskās iezīmes. Šīs parādības dēvē par kultūras universālījām.

Dž.Merdoks ir izdalījis vairāk nekā 60 šādu universāliju. Tās ir: darbarīku izgatavošana, kooperācija darbā, sports, izglītība, apbedīšanas rituāli, dāvanu pasniegšana, asinsradniecīgo laulību aizliegšana, izrotājumi utt. Kultūras universālijas nevar uzskatīt, kā tas dažkārt notiek, par cilvēka bioloģiskās dabas izpausmēm. Universālījām ir sociāls raksturs, tās atspoguļo sociālās attīstības procesus.

Katra kultūra atlasa un tirāžē tikai noteiktas cilvēku uzvedības un pieredzes paraugus. Tāpēc katra kultūra ir jāuztver un jāvērtē kā patstāvīga vērtību sistēma, nevis tikai salīdzinājumā ar citām kultūrām.

Relativisma princips kultūrā parādz, vispirms, izprast atsevišķu kultūru un tikai pēc tam salīdzināt to ar citām kultūrām. Katra kultūra atbilst konkrētiem sociāliem un vēsturiskiem apstākļiem. Arī kanibālismam ir sociālas un vēsturiskas saknes.

Kultūras regulējošo funkciju cilvēku uzvedībā var labāk izprast, ja izanalizē pamatelementus garīgās kultūras tapšanā. Tie ir: jēdzieni, attiecības, vērtības, noteikumi (kuri ietver arī normas).

Jēdzieni nosaka veidu, kādā cilvēki fiksē savu pieredzi.

Apģustot valodu, cilvēki iegaumē dažādus vārdus - jēdzienus, kas palīdz cilvēkam orientēties apkārtējā pasaulē, iegūt, uzkrāt un veidot savu pieredzi. Piemēram, krievu valodā ir jēdziens "trojurodnij brat, trojurodnaja sestra" - mātes (tēva) brālēna (māsīcas) bērni. Latviešiem nav šāda apzīmējuma, jo radniecisko attiecību struktūra ir atšķirīga no krieviem.

Attiecības. Kultūra ir ne tikai jēdzienu sistēma par pasauli, bet tā ietver arī noteiktus priekšstatus par dažādām paradībām, to savstarpējo saistību laikā un telpā, pēc to saturā, pēc cēloņu un sekū attiecībām.

Katrā kultūrā ir atšķirīgi uzskati par savstarpējām attiecībām paradībās kā reālajā, tā arī transcendentālajā pasaulē. Piemēram, kristīgā kosmogonija pasaules izcelšanos skaidro savādāk nekā dažādās kultūrās austrumos.

Vērtības. Šis kultūras elements raksturo plaši izplatītos (sabiedrībā, grupā) uzskatus par mērķiem, kuri cilvēkam būtu jāsasniedz. Katrā sabiedrībā ir savas speciālās vērtības. Katra sociālā iekārta izvēlas savas sociālās vērtības. Vienā gadījumā tā ir militārā varonība, citā - panākumi mākslā, askētisms utt. Sociālās vērtības, to hierarhija ir krasi atšķirīgas dažādās sabiedrībās. Sociālās vērtības nopamāto sociālās normas, ietekmē sagaidāmo cilvēku uzvedību, nosaka uzvedības standartus.

Noteikumi. Var būt rakstīti (likumi, noteikumi), var būt arī nerakstīti, bet sabiedrībā pieņemti, rīcības paraugi dažādās situācijās, kas nosaka cilvēku uzvedības atbilstību kultūras vērtībām.

Lai nodrošinātu cilvēku uzvedības atbilstību noteiktai kultūrai, sociālā grupa (sabiedrība) izmanto kontroles mehānismus, t.sk. sankciju sistēmu. Sociālās sankcijas var būt pozitīvas (stimulējošas) vai arī negatīvas (nosodošas). Ja cilvēka uzvedība novirzās no pieņemtām vērtībām konkrētajā kultūrā, ja cilvēks neievēro normas, tad pret viņu pielieto dažādas sankcijas (morālās, administratīvās, juridiskās utt.).

Sankcijas, normas, vērtības un zināšanas par apkārtējo pasauli veido sociālās kontroles mehānismu, kura dažādie posmi atšķirīgi ietekmē cilvēku vai sociālo grupu un nodrošina pieņemto

vērtību un to noteikto normu ievērošanu. Kultūras regulējošā nozīme nav izprotama ārpus socializācijas. Jo tieši socializācijas procesa rezultātā cilvēki apgūst iepriekšējo paaudžu sociālo pieredzi, apgūst kultūras jēdzienus, attiecības, vērtības un noteikumus (normas). Kultūra kļūst par būtisku sastāvdaļu personībā.

Nepārvērtējama nozīme kultūrā ir valodai. Jo tikai ar valodas palīdzību iespējams apgūt augstāk aprakstītos kultūras elementus. Neverbālās kultūras formas - žesti, dejas, mūzika, tēlotāja māksla utt. nespēj aizstāt vārda (valodas) nozīmi cilvēku uzvedības procesos.

Valoda. Tā ir komunikācijas sistēma, kas izmanto skaņas un simbolus, kuriem ir nosaukta, bet tajā pašā laikā noteikta strukturalizēta nozīme. Valoda ir sociāls fenomens. To cilvēki apgūst sociālās mijiedarbības rezultātā. Valodai ir savi noteikumi (grammatika). Tā veido un organizē mūsu pieredzi, jo visi cilvēki vienādi var saprast izteiktās domas. Vienota valoda sekmē sabiedrības sociālo konsolidāciju, bet valoda var arī sadalīt cilvēkus "mūsējos" un "svešos", radīt etniskus konfliktus.

Izcila nozīme kultūrā ir ideoloģijai - uzvedības regulētājai starp cilvēku un sociālo grupu. Protams, ideoloģijas zinātniski izpratnei nav nekā kopēja ar to ideoloģisko dogmu sistēmu, kura ilgstoši valdīja bijušajā PSRS, un izkropļotā veidā atspoguļoja procesus sabiedrības attīstībā, "teorētiski" nopamstojot utopiskus mērķus.

Ideoloģija - tā ir spriedumu sistēma, kura deklarē noteiktas vērtības vai izskaidro faktus un izpilda dažādas sociālas funkcijas.

Pirmkārt, ideoloģija var samazināt sociālo spriedzi, jo viens no sociālās spriedzes iemesliem, dažkārt, ir saistīts ar to, kā cilvēki apzinās neatbilstības starp deklarētām vērtībām un realitāti. Ideoloģija var izskaidrot šādu situāciju un mazināt sociālo spriedzi.

Otrkārt, ideoloģija var paust noteiktu grupu (šķiru) intereses. Šī ideoloģijas funkcija ir saistīta ar marksismu. Šeit rodas jautājums - kādā veidā šīs intereses ir izteiktas un kādi

līdzekļi tiek ieteikti šo interešu apmierināšanai. Dogmatiskais marksisms kā ideoloģija ir cietis vēsturisku sakāvi. Taču tas nebūt nenozīmē, ka grupu interešu vairāk nav un ir zaudējuši savu nozīmi to izteikšanas formas un mērķi.

Treškārt, ideoloģija - uzvedības saturs. Tieši ideoloģija kā spriedumu sistēma par vērtībām noēka esturu cilvēku rīcībai. Piemēram, dažāds var būt saturs, dažādi var būt uzskati (ideoloģija), pārveidojot valsts ipašumu (konversija). Daži iesaka veidot spēcīgus privātzņēmumus, citi - veidot plašu privātipašnieku (vidusšķiras) slāni. Laiks rādīs, kura ideoloģija bija pareizāka šajā gadījumā.

Kultūra, nosakot cilvēku uzvedību, nav visaptveroša. Tas ietekmi ierobežo šādi faktori:

- 1) cilvēka bioloģiskās iespējas (ne visi cilvēki var kļūt par kalnu virsotņu iekarotājiem);
- 2) apkārtējās vides faktori (eskimosi, acimredzot, neaudzēs kviešus);
- 3) sociālās stabilitātes saglabāšanas nepieciešamība sabiedrībā. Sabiedrība noraida slepkavības, zādzības, dedzināšanu utt. kā metodes sociālo problēmu atrisināšanā.

Kultūra ne tikai ietekmē atsevišķu cilvēku uzvedību, bet tā arī veido sociālās grupas ar vienādu uzvedības kultūru. Cilvēki šādās grupās labi saprotas, ir savstarpēja uzticība, efektīvāka ir to mijiedarbība. Šajās kopīgajās grupās cilvēku jūtas izpaužas dažādi - ir gan kopīgas garīgas intereses, gan vienāds stils apģērbā, žargons utt.

No otras puses, kultūra ir ne tikai sociāla vienotāja, bet arī sociāla šķirēja. Dažādas kultūras var radīt konfliktus starp sociālajām grupām ar atšķirīgām sociālām vērtībām, valodu un ideoloģiju. Kultūra var kļūt par pamatu sociālajai diferenciacijai un konfliktiem.

Parasti kultūrā izdala 3 veidu konfliktus:

- 1) anomija;
- 2) kultūras aizkevēšanās;
- 3) svešas kultūras kundzība.

Anomija - vienotības iziršana kultūrā, jo nav stingri noteiktas sociālās normas. Piemēram, tikumisko vērtību saārdisšana pēc 1917.gada revolūcijas Krievijā. Agrāk visa tikumbas balstījās uz pareizticību. Pēc revolūcijas cīņa ar baznīcu kļuva par tikumbas formu.

Kultūras aizkavēšanās notiek tad, ja pārmaiņas materiālās dzīves sfērās norisinās ātrāk par iespējamā nemateriālajā sfērā. Pāreja uz tirgus attiecībām risinās ātrāk, nekā cilvēki psiholoģiski pielāgojas tām. Spēcīga vēl ir patērētāja gars, lai valsts gādā, nevis es paļaušos uz saviem spēkiem.

Svešas kultūras kundzība - sevišķi ir izpaudusies pirms-industriālās attīstības valstīs eiropiešu kolonizācijas rezultātā. Tā Āfrikas valstīs konflikts veidojās starp tradicionālajām un eiropiešiem kultūras vērtībām. Svešas kultūras kundzība, protams, ar zināmām modifikācijām, ir arī bijušajās PSRS republikās, t.sk. arī Latvijā. Tā rezultātā nonivelēja kultūras īpatnības, ieviesa vienotu "sociālistisku" kultūru.

Konfliktus kultūrā var radīt arī kontrkultūra (jau pieminēju) un subkultūra. Subkultūra ir normu un vērtību kopums, kas izdala konkrēto grupu no plašākiem sociāliem veidojumiem. Subkultūra nenoraida kultūru sociālajā veidojumā, kurā tā pati ietilpst (jaunatnes subkultūra). Kontrkultūra noraida esošo kultūru un ir konfliktā ar to.

Beidzot 2.jautājumu tematā minēju dažas Amerikā izplatītās un latviešu tradicionālās vērtības, kuras, pēc manām domām, visvairāk ietekmē cilvēku rīcību.

R.Viljams ir izdalījis šādas galvenās sociālās vērtības starp amerikāņiem (ASV): personīgie panākumi, aktivitāte un neatlaidīgs darbs, racionāla laika izmantošana, efektivitāte un lietderība, ticība progresam, manta (materiālie labumi), cieņa pret zinātni (ticība zinātnes spēkam). Šīs vērtības lielā mērā ietekmē amerikāņu uzvedību, rīcības izvēli. Protams, sabiedrības attīstības gaitā vērtības mainās. Mūsdienās ir vērojams dialoga sākums starp tiem, kuri orientējas uz personīgo panākumu un materiālo labumu iegūšanu un tiem, kuri noraida šīs vērtības sakarā ar dabas resursu samazināšanos un ekoloģiskajām problēmām.

Latvijā speciālu pētījumu par valdošajām sociālajām vērtībām tautā nav. Taču latviešiem vienmēr cieņā ir bijis darbs, tīkums un nestlaidība, mīlestība pret zemi, savu senču mājām, tautas daiļradi un citām vērtībām. Tomēr jāatzīmē, ka daudzas tradicionālās vērtības latviešu tautā pēdējos piecdesmit gados ir izmainījušās reizē ar deformācijām visā sabiedrībā. To nozīme ir samazinājusies. Atgūt šo vērtību nozīmi - uzdevums tuvākajiem gadiem.

Tās otrā jautājuma saturs:

1. Dažādām sociālajām grupām, dažāda tipa sabiedrībām ir raksturīgas krasas atšķirības kultūrā. Taču dažādām kultūrām ir arī kopīgas iezīmes (universālijas). Universālijas kultūrā nedrīkst reducēt uz bioloģiska rakstura izpausmēm. Katra kultūra ir jāuztver un jāvērtē pēc vērtību sistēmas tajā. Relatīvisma princips kultūrā prasa vispirms izprast kādu atsevišķu kultūru un tikai pēc tam to var salīdzināt ar citām.
2. Analizējot kultūru kā cilvēku uzvedības regulētāju, tajā izdala: 1) jēdzienus,
2) attiecības,
3) vērtības,
4) noteikumus (t.sk. arī normas).

Lai nodrošinātu cilvēku adekvātu uzvedību konkrētajai kultūrai, sociālā grupa (sabiedrība) izmanto sociālās kontroles mehānismus, t.sk. sankciju sistēmu.

Būtiska nozīme ir valodai un ideoloģijai kultūras struktūrā.

3. Kultūra, nosekot cilvēku uzvedību nav visaptveroša. Tās ietekmi līmīš vairāki faktori: cilvēka bioloģiskās iespējas, faktori apkārtējā vidē un sabiedrībā, sociālās stabilitātes saglabāšanas nepieciešamība sabiedrībā.

Kultūra nav tikai ietekmē atsevišķu cilvēku uzvedību, bet tā veido arī sociālās (vienādas kultūras) grupas. No otras puses, dažādas kultūras var radīt konfliktus starp sociālām grupām ar atšķirīgām sociālām vērtībām, valodu un psiholoģiju.

4. Izdala trīs veidus kultūras konfliktos: anomiju, kultūras aizkavēšanos, svešas kultūras kundzību.

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTEKA

93. 24.999

b. Katrā sabiedrībā ir dominējošās sociālās vērtības, kas ietekmē cilvēku rīcību. ASV, piemēram, tādas ir personīgie panākumi, aktivitāte un lietderība, ticība progresam, manta (materiālie labumi), cieņa pret zinātni (ticība zinātnes spēkam). Šīs vērtības mainās, rodas konflikti attīstības procesā sabiedrībā.

Tradicionālās vērtības latviešu tautai ir bijušas: darba tikums, neatlaidība, mīlestība pret zemi - dzimto sētu, mīlestība pret tēvzemi, cieņa pret tautas daiļradi utt. Šo vērtību nozīme ir mazinājusies vienlaicīgi ar sabiedrības deformācijām. Tāpēc viens no Latvijas atdzimšanas uzdevumiem - atgūt zaudētās vērtības un bagātināt tās ar jaunām.

Tagad aplūkošu trešo jautājumu tematā: "Kultūra - socioloģisko pētījumu objekts."

Kā jau vairākkārt atzīmēju, kultūra ir ļoti sarežģīta sociāla parādība. Tāpēc arī tās empirisko izpēti iespējams organizēt dažādos aspektos. Var pētīt visu kultūru kā noteiktu sociālo sistēmu kopumā. Tas arī notiek kultūras socioloģijā. Iespējams arī atsevišķi pētīt svarīgākās kultūras sastāvdaļas - materiālo, garīgo, politisko kultūru. Tādu izpēti arī veic sociologi. Daudz socioloģisko pētījumu virzienu, pat patstāvīgu socioloģijas nozaru, pēta garīgo kultūru. Konspektīvi aplūkošu dažus socioloģisko pētījumu virzienus.

(Ar socioloģisko analīzi par dažām sastāvdaļām kultūrā ASV iespējams iepazīties: Трой М. Социология образования// Американская социология. М.: Прогресс, 1972., 174 - 188 с.; Сторер Н. Социология науки//там же с.248 - 264; Белла Р. Социология религии//там же с.265 - 281.)

Kultūras socioloģija. Virziens socioloģijā, kas pēta likumsakarības kultūras funkcionēšanā, resp., kultūras vērtību radīšanas, izplatīšanas, saglabāšanas un patērēšanas (apgūšanas) sociālos aspektus. Kultūras ģenēzi, būtību, attīstības avotus, vēsturiskos tipus, dabas un kultūras, cilvēka un kultūras mijiedarbību u.c. problēmas pēta kultūras teorija un kultūras filozofija.

Kultūras socioloģija analīze: radošā darba mērķus,

sociālā pasūtījuma būtību, sociālos, materiālos un politiskos faktoros, kas ietekmē radošo procesu, kultūras patērētāju (publikas) sociāli demogrāfiskos raksturlielumus, to intereses, motīvus, gaumi, kultūrizglītojošo iestāžu darbību (teātrus, bibliotēkas, muzejus, filharmonijas utt.). Lielu uzmanību kultūras socioloģija velta cilvēku darbības analīzei brīvajā laikā, kultūras dzīves dažādiem notikumiem, tradīcijām, sabiedriskajai domai utt. Kultūras socioloģijas veiktie pētījumi atklāj tendences kultūras attīstībā, kultūras un sociālās, ekonomiskās, politiskās attīstības mijiedarbību sabiedrībā.

Mākslas socioloģija pēta mijiedarbību starp sabiedrību un mākslu, pēta mākslas sociālās funkcijas.

Mākslas socioloģijai ir sava vēsture. Jau Lessings, Dīdro, Hēgelis, Vāgners un citi mēģināja parādīt mākslas un politiskās sfēras savstarpējo sakaru sabiedrībā. Franču apgaismotāji pasvītvoja mākslas saistību ar sociālo vidi.

Mākslas socioloģijā pašlaik ir diferencējusies. No tās atdalījās literatūras, mūzikas, kino un teātra socioloģija, kas apskata katru mākslas veidu saistībā ar apstākļiem sabiedriskajā dzīvē ar īpatnībām uztverē konkrētajā mākslas nozarē.

Izglītības socioloģija pēta izglītību kā sociālu institūtu, izglītības funkcijas sabiedrībā un izglītības saikni ar citiem institūtiem. Izglītības socioloģija pēta arī izglītības iestādes: skolas, augstskolas u.c. kā sociālas organizācijas un sociālo politiku izglītības sfērā. Izglītību apskata ekonomiskajā, sociālā, kultūras un garīgajā aspektā.

Socioloģija apskata izglītības lomas pieaugumu sociālajā un ekonomiskajā attīstībā, notiekošās izmaiņas izglītības saturā, struktūrā un organizācijā zinātniski tehniskā progresē, ekonomiskās struktūras pārbuves ietekmē. Analīzē izglītības lomu sakaru nodrošināšanā starp zinātni un ražošanu.

Atklāt izglītības sociālo funkciju un lomu sabiedrības sociālās struktūras atražošanā un attīstībā nozīmē indivīda vai sociālās grupas sociālā stāvokļa savstarpējo saistību ar izglītības līmeni, kur noteicošā vieta ir izglītībai sociālajās pārmaiņās.

Kultūras socioloģijas uzdevums ir analizēt kultūras saglabāšanas un pārmantojamības procesus. Kultūras attīstību apskata neatrauti no indivīda socializācijas izglītības procesā, kad indivīds apgūst pārmantojamos kultūras elementus - zināšanas, sociālās normas (jēdzienus, attiecības), garīgās vērtības, sociālās iemaņas.

Zinātnes socioloģija pēta specializētās formas ražošanu, zināšanu uzkrāšanu un izmantošanu, t.i., zinātnes kā specifiska sociāla institūta funkcionēšanu. Zinātnes socioloģijas priekšmets ir dažādi mehānismi, un procesi, kas nodrošina indivīdu vai kolektīvu integrāciju zinātnes radīšanā, zinātniskajās biedrībās, materiālās ražošanas sistēmās, izglītībā un sociālo procesu pārvaldē.

Pēdējā laikā zinātnes socioloģija tuvojās zināšanu socioloģijai pēc apskatāmās problemātikas, par savu priekšmetu uzskatot katru zināšanu veida tapšanu, uzkrāšanu un izmantošanu.

Reliģijas socioloģija pēta reliģiju un reliģiozitāti. Reliģijas socioloģijā izdala divus līmeņus: teorētisko un empirisko. Teorētiskajā līmenī reliģiju pēta kā sociālo institūtu, pēta tās sociālās funkcijas, kultūras un reliģijas mijiedarbību, reliģijas nozīmi un ietekmi uz sabiedrību utt. Empiriskajā līmenī reliģijas socioloģija reliģiju pēta kā vienu no faktoriem, kurš ietekmē cilvēku sociālo uzvedību, to apziņu. Pēta arī reliģiskās organizācijas un cilvēku kopības, iedzīvotāju reliģiozitāti, tās izplatību dažādās sociālās, demogrāfiskās un reģionālās iedzīvotāju grupās.

Reliģijas socioloģijas uzdevums ir nevis noliegt reliģiju kā kultūras svarīgu sastāvdaļu (kas ilgstoši tika praktizēts PSRS), bet gan izprast tās vietu un nozīmi sociālo grupu un indivīdu dzīvē sabiedrībā.

Trešā jautājuma īss saturs:

1. Kultūra ir sarežģīts objekts socioloģiskajos pētījumos.
2. Izdala vairākus pētījumu virzienus kultūras socioloģijā: kultūras socioloģiju, mākslas socioloģiju, izglītības socioloģiju, zinātnes socioloģiju, zināšanu socioloģiju, reliģijas socioloģiju.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Мабр. произведения. - М.: Прогресс, 1990. - С. 61-272.
- Ионин Л. Т. Георг Зиммель - социолог. - М.: Наука, 1981. - 128 с. 50/50: Опыт словаря нового мышления Под ред. М. Ферро и В. Афанасьева. - М.: Прогресс, 1989. - С. 20-30, 161-167, 232-242, 258-263, 536-546.
- Краткий словарь по социологии / Под ред. Л. М. Гайдарки и др. М.: Политиздат, 1989. - 479 с.
- Современная западная социология: Словарь / Сост. Ю. Н. Давыдов и др. М.: Политиздат, 1990. - 432 с.
- Смелзер Н. Дж. Социология: Культура / Социол. исслед. 1990. - №12. - С. II, -137.
- Vispārējā socioloģija: māc. met. materiāli. - R.: RTU, 1991., 2. daļa. - 9.-17. lpp.
- Vipers R. Vēstures lielās problēmas. - R.: Zvaigzne, 1990. - 126. lpp.

9. temats. Sabiedriskā doma

Sabiedriskā doma ir viena no sarežģītākajām sociālajām parādībām, ko analizē socioloģija. Tā ir atsevišķs pētniecības objekts socioloģijā. Sabiedriskās domas izpēte ir ļoti plaši izplatīta Rietumos. Tā, no vienas puses, ir specifisks politiskais institūts, kas palīdz īstenot varu un, kuru ievēro, risinot vadības (pašpārvaldes) jautājumus dažādos līmeņos. Šis objekts ir tik nozīmīgs, ka dažkārt visas problēmas socioloģijas zinātnē reducē tikai uz sabiedriskās domas izpēti. Taču tas neatbilst realitātei. Sabiedriskās domas izpēte ir tikai viens, kaut arī svarīgs, socioloģijas uzdevums. Sabiedriskā doma ietekmē ne tikai mehānismu varas realizācijā. Tā tāpat ietekmē arī cilvēku darbību un uzvedību ikdienā.

No otras puses, sabiedriskā doma ir cilvēku kolektīvie spriedumi par dažādiem notikumiem, parādībām reālajā dzīvē. Tos atzīst (pieņem) dažādas sociālās kopības.

Sabiedriskās domas analīze civilizētā, demokrātiskā sabiedrībā notiek nepārtraukti. Ir jau uzkrāta liela praktiska pieredze šajā nozarē. Problēmām sabiedriskajā domā Rietumos pirmais pievērsās G. Tards jau 19. gs. beigās - 20. gs. sākumā. Plaši pazīstams ir viņa darbs "Sabiedriskā doma un pūlis" (izdots arī krievu valodā). Ievērojami panākumi šīs problēmas izpētē ir arī U. Lippmanim, A. Louvelam, E. Noet-Neumanim un daudziem citiem ievērojamiem socioloģiem un sociālajiem psihologiem Rietumos 20. gs.

Totalitārā režīma apstākļos, kāds valdīja bijušajā PSRS un 50 gadus arī Latvijā, sabiedriskajai domai nepievērsa tādu uzmanību kā Rietumos. Dažkārt pat nākas dzirdēt, ka sabiedriskā doma kā atsevišķa parādība vispār neesot bijusi. Domāju, ka šādiem izteikumiem pilnībā nevar piekrist. Sabiedriskā doma vienmēr pastāv. Taču tās saturs, izteiksmes formas ir vēsturiski nosacītas. Zinātniski pamatota un regulāra sabiedriskās domas izpēte Latvijā ir uzsākta tikai pēdējos gados.

Šajā plašajā tematā izdalīšu 3 jautājumus:

1. Sabiedriskās domas būtība.
2. Masu informācijas procesi un sabiedriskās domas veidošanās sabiedrībā.
3. Sabiedriskā doma - socioloģisko pētījumu objekts.

Sabiedriskā doma ir viena no izpausmes formām sabiedriskajā apziņā. Lai izprastu tās vietu un nozīmi sabiedrībā, (sk.: Vispārējā socioloģija, Lekciju konspekts. I.daļa, 2. temats), ka garīgā sfēra sabiedrības dzīvē (sabiedriskā apziņa ir tās sastāvdaļa) veido vienu no pamatelementiem sabiedrības makrostrukturā.

Sabiedriskā apziņa ir sfēra cilvēku garīgo (racionālo, emocionālo, iracionālo utt.) attiecību sistēmā, kas nosaka attieksmi pret pasauli un pret sevi. Sabiedriskā apziņa veidojas dzīvesdarbībā un mijiedarbības procesā starp cilvēkiem atšķirīgās sociālās kopībās.

Sabiedriskā apziņa, no vienas puses, atspoguļo cilvēku reālo dzīvesdarbību, no otras - tā ir aktīva un būtiski ietekmē dzīvesdarbību (gan stimulē, gan bremzē). Uzskatīt apziņu tikai par objektīvās realitātes atspulgu, noliedzot tās relatīvo patstāvību un aktivitāti, manuprāt ir nodeva vulgārajam materiālismam. Faktiski tas ir viens no sabiedrības garīguma noliegšanas teorētiskajiem pamatojumiem, ko ilgi izmantoja praksē.

Sabiedriskā apziņa ģenētiski (pēc izcelsmes) ir saistīta ar atsevišķu cilvēku apziņu, kura savukārt ir sastāvdaļa personības strukturā. Katra sociālā kopība ir ne tikai atsevišķu indivīdu mehānisks apvienojums, bet tā ir arī noteikta sociāla sistēma, kas sastāv no savstarpēji saistītiem cilvēkiem (ar dažādā veidā saistēm un attiecībām). Tāpēc sabiedriskā apziņa veidojas tieši šajās sociālajās kopībās. Sabiedriskā apziņa nav atsevišķu indivīdu apziņas summa. Tas ir kvalitatīvi jauns veidojums.

Sabiedriskā apziņa ir ļoti sarežģīta un daudzdimensiju sociāla parādība. Pastāv daudz un dažādu, reizēm pat diametrāli pretēju klasifikācijas sistēmu sabiedriskajā apziņā.

Sabiedriskajā apziņā izdala atsevišķas formas: tiesības

arīti, reliģiju, zinātņu, mākslu, filozofiju, politisko socioloģiju, ekonomisko un ekoloģisko, kā arī citas izpausmes formas.

Pēc lielājiem sabiedrisko apziņu iedala ikdienas un teorētiskajā apziņā, bet pēc izcelsmes - institucionalizētā (veidojušies ar iatnevišķu sociālo institūtu starpniecību) un atihiski veidojušies apziņā.

Ieā sabiedriskās apziņas tipiem to iedala: grupes apziņa, masu apziņa un vispārcilvēciskā apziņa.

Sabiedrisko apziņu nosaka sabiedrības vēsture. Tas nozīmē, ka līdz ar sabiedrības attīstību, tajā notiek būtiskas izmaiņas. Taču katrā konkrētajā laika posmā (arī mūsdienu Latvijā) sabiedriskā apziņa nav viendabīga un pilnīgi adekvāta (atbilstoša) vēsturiskajam laikam. Tā ir prātrunīga parādība, kurā, reizē ar mūsdienīgiem priekšstatiem, ir gan tradicionālie elementi, gan arī agrāk veidojušies priekšstati par pasauli un tās funkcionēšanu. Tas jāievēro, izziņot mūsdienu sabiedrību.

Tādī, laumā ir pašī vispārigīkie priekšstati par sabiedrisko apziņu. Sabiedriskā doma (cilvēku spriedumi par dažādām sociālām parādībām) ir viena no reālajām izpausmes formām sabiedriskās apziņas tipā - masu apziņā. Tāla ir sabiedriskās domas vieta sabiedriskās apziņas struktūrā. Vispusīgi pamatot šū vēri neatļauj lekciju apjoms (interesantiem iesaku iepazīties ar levērojamā krievu sociologa Borisa Grušina darbiem - sk. Bibliogrāfisko sarakstu). Taču ir nepieciešami daži komentāri par masu apziņu un sabiedriskās domas saistību ar to.

Masu rozinē sabiedrības dzīvē nemitīgi palielinās. Tā ir būtiska un visiem zināma patiesība. Kas ir masa? Ar ko masas atšķiras no grupām? Ar ko masu apziņa atšķiras no grupes apziņas?

Ar jēdzienu "masa" parasti apzīmē dažādas plašas politiskas un sabiedriskās kustības (cilvēku tiesību aizstāvēšana, ekoloģiskās u.c.), masu mēdiju auditorijas, dažādu īpaši modernu priekšmetu un pakalpojumu patērētājus, estrādes

"zvaigžņu" pielūdzējus, sporta komandu atbalstītājus utt.

Masas no grupām (reālām) atšķiras ar to, ka:

- 1) tās ir statistiskas vienības. Elementi, kas veido masas, saglabā savas īpatnības. Masas nepārveido to būtību. Ar grupām ir otrādi. Vienas grupas loceklis atšķiras no citas grupas locekļa tieši tāpēc, ka viņš ietilpst konkrētajā grupā, piemēram, nacionālajā grupā;
- 2) masas ir stohastisks (varbūtējs) veidojums, jo atsevišķi indivīdi var būt vai arī nebūt tās sastāvā. Masai nav stingri noteiktas robežas, nav izteiktu kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju;
- 3) masas pēc sava rakstura ir situatīvas, jo ir noteikts darbības pamats to tapšanā un funkcionēšanā. Ja mainās darbības situācijas - notiek arī izmaiņas masās. Masas ir veidojums uz noteiktu laiku;
- 4) masām ir izteikts starpgrupu raksturs. Tās lauž robežas starp grupām, to sociālais sastāvs ir dažāds, jo masas veido pārstāvji no dažādām sociālām grupām uz kopēju interešu pamata;
- 5) masas nevar uzskatīt par sastāvdaļu sabiedrībā vai tās apakšsistēmā. Uz šo kopību pamata nav iespējams kaut cik precīzi un vispusīgi aprakstīt sociālās sistēmas. Tomēr dažādiem veidojumiem masās ir ļoti nozīmīga vieta sabiedrībā. Masu veidojumi var pastiprināt un var arī vājināt sociālo spriedzi sabiedrībā. Tās var stabilizēt, bet to ietekmes rezultātā iespējama destabilizācija sabiedrībā.

Ievērojot masu būtību, nav grūti izprast apziņas īpatnības grupās un masās. Šis atšķirības nosēka subjekts (nesējs) attiecīgajā apziņas tipā. Grupās apziņa ir saistīta ar noteiktu sociālo grupu, raksturo tās īpatnības. Masu apziņa - raksturo masas, atspoguļo jau pieņemtas īpatnības.

Masu apziņa - ir zināšanu, priekšstatu, ilūziju, noskaņojumu, jūtu kopums, kas raksturo dažādus dzīves aspektus sabiedrībā. Tajā ir gan teorētiskas, gan ikdienas apziņas elementi. Tajā ietilpst arī dažādi elementi no apziņas formām

(filozofija, politika, māksla, reliģija, morāle utt.). Masu apziņa ir šaurāka par sabiedrisko apziņu, jo tāja neietilpst attieksme pret daudzām parādībām, kuras tieši skar grupu intereses.

Masu apziņa pēc savas būtības ir sarežģīts dažādu priekšstatu un atziņu konglomerāts, kas veidojas masovizācijas procesā sabiedrībā. Dažādu masu apvienību kļūst arvien vairāk vēsturiskajā attīstībā. Tas arī veido masu apziņu.

Masu apziņā iespējams izdalīt vairākus stāvokļus. Svarīgākie no tiem ir:

- 1) priekšstatu un zināšanu kopums par realitāti, kas izpaužas kā informētības pakāpe masās;
- 2) vērtējumu kopums par dažādām parādībām (sabiedriskā doma);
- 3) vērtību orientāciju un nostādņu kopums, kas raksturo masu gatavību konkrētai rīcībai;
- 4) emocionālo pārdzīvojumu kopums, kas izpaužas masu noskaņojumā konkrētajā situācijā.

Sabiedriskā doma ir komponente masu apziņā. Jo plašākas cilvēku masas ir iesaistītas dažādos masu veidojumos, jo sabiedriskās domas ietekme ir lielāka.

Masu apziņa būtiski ietekmē cilvēku darbību, tā ar sabiedriskās domas starpniecību regulē cilvēku rīcību un uzvedību. Sabiedriskās domas nozīmes palielināšanās ir saistīta ne tikai ar masovizācijas procesiem, bet arī ar vēsturisko attīstību un izglītotu, zināšu cilvēku skaita pieaugumu. Šie cilvēki spēj kvalificēti spriest par dažādām sociālām parādībām. Arvien lielāka kļūst arī tādu cilvēku skaits, kas tieši piedalās sabiedrības un dabas attīstības likumu izziņāšanā vai arī realizē dažādas pārvaldes funkcijas praksē. Tas viss ir saistīts ar sabiedriskās domas nozīmes pieaugumu sociālajā dzīvē.

Sabiedriskā doma (apriedumi par dažādām sociālām parādībām) ir viens no izpausmes veidiem masu apziņā. Sabiedriskā doma parasti raksturo (atklāti vai slēpti) cilvēku attieksmi pret dažādiem notikumiem, sabiedriskām parādībām, sociālo institūtu, grupu vai atsevišķu personību darbību.

Sabiedriskās domas veidošanās, funkcionēšana, tās regulējo-

Šā ietekme ir cieši saistīta ar kultūru, ar pieņemtajām normām, vērtībām. Sabiedriskās domas funkcionēšana ir krasī atšķirīga dažādās kultūrās, jo tiek istenotas dažādas normas, vērtības, atdarināti atšķirīgi uzvedības paraugi. Par vienu parādību ir iespējami atšķirīgi spriedumi sabiedriskajā domā. Eiropēiskajā civilizācijā, piemēram, cietsirdība tiek nosodīta, bet atsevišķās indiāņu ciltīs Venecuēlā (pirmatnējās kopienas līmenī) cietsirdība ir viens no visaugstāk vērtējamiem tikumiem. To sabiedriskā doma atbalsta.

Taču neskatoties uz būtiskajām atšķirībām sabiedriskajā domā par to vai citu parādību, tai ir vairākas kopējas iezīmes. Pirmkārt, tās ir sabiedriskās domas funkcijas. Parēsti sabiedriskajai domai izdala šādas funkcijas:

- 1) ekspresīvā,
- 2) kontroles,
- 3) konsultatīvā,
- 4) direktīvā.

Ekspresīvā funkcija ir visplašākā pēc savas nozīmes. Tās nozīmē, ka sabiedriskajai domai vienmēr ir noteikta attieksme pret kādu parādību.

Kontroles funkcija - kontrolē cilvēku rīcību, viņu uzvedību. Tā ir viena sastāvdaļa sociālās kontroles mehānismā.

Konsultatīvā funkcija - sabiedriskā doma iesaka, dod padomu, konsultē, kā risināt to vai citu problēmu. Ar šīs funkcijas palīdzību masas izejka savu attieksmi pret pastāvošo varu, iesaka ko un kā, pēc viņu domām, darīt, lai aizrīsinātu dažādas problēmas.

Direktīvā funkcija ir cieši saistīta ar konsultatīvo. Šīs funkcijas būtība izpaužas tādejādi, ka ar tās starpniecību sabiedrība pieņem lēmumu par kādu parādību. Lēmumam ir obligāts (imperatīvs) raksturs. Piemēram, referenduma rezultāts.

Atkarībā no spriedumu (sabiedriskās domas izpausmes) saturā tos iedala: 1) vērtējošos,

- 2) analītiskos,
- 3) konstruktīvos,
- 4) regulējošos (normatīvos).

Sabiedriskās domas spriedumi vērtē, analizē, ierosina (konstruktīvais saturs), regulē (pirmkārt, cilvēku uzvedību) norises dažādās sociālās parādībās.

Pēc formas sabiedriskās domas spriedumi var būt gan pozitīvi, gan negatīvi. Pozitīvie spriedumi kaut ko atbalsta, negatīvie - noliedz.

Sabiedriskā doma darbojas visās sabiedrības dzīves sfērās. Taču to parādību skaits, par kurām sabiedriskā doma veidojas (kas nonāk tās ietekmē), ir neliels.

Izdala dabīgās un mākslīgi radītās robežas sabiedriskajā domā. Dabīgās robežas sabiedriskajā domā nosaka tās objekts, tā īpatnības. Mākslīgi veidotās robežas (ietvarus), kurās funkcionē sabiedriskā doma, nosaka sociālie apstākļi sabiedrībā (politiskais režīms, ekonomiskā sistēma utt.). Svarīga nozīme ir atklāšanai, informācijas plašumam sabiedrībā. Totalitārā vai kāda cita nedemokrātiska tipa sabiedrībā par sabiedriskās domas atklātu funkcionēšanu var runāt ļoti nosacīti. Ir situācijas, kad sabiedriskā doma publiski, atklāti nefunkcionē. Taču tas nenozīmē, ka tās vispār nav. Slēpta formā tā eksistē, dažkārt pat gadu desmitiem ilgi. Kad izveidojas attiecīgā situācija, tā ieņem savu vietu sabiedrības dzīvē, attiecīgi regulējot cilvēku darbību. To ir piedzīvojuši ideja par Latvijas neatkarību.

Sabiedriskās domas objekts - ir sociālās parādības, par kurām veidojas sabiedriskā doma, par kurām masu apziņā ir noteikti spriedumi. Sabiedriskajai domai ir daudz objektu, taču to skaits nav bezgalīgs. Ir parādības, par kurām sabiedriskā doma veidojas, bet ir arī tādas, par kurām tās nav un nav arī vajadzīga. Piemēram, vai kāds ir dzirdējis publisku lekciju par tematu "2x2=4"? Par šo spriedumu sabiedriskā doma neveidojas. Kādi ir nosacījumi, lai atsevišķas parādības sabiedriskajā dzīvē kļūtu par sabiedriskās domas objektu?

Krievu sociologs B.Grušins izvirza šādus priekšnoteikumus, lai kļūtos sabiedriskās domas objekts:

1. Par sabiedriskās domas objektu (par kuru veidojas spriedumi) var kļūt tikai tādas parādības un notikumi sociālajā dzīvē,

kuri ir svarīgi sabiedrībā, par kuriem ir interese sabiedrībā un kuri ir aktuāli tajā.

2. Par sabiedriskās domas objektu var kļūt tikai tādas parādības, kuras var dažādi vērtēt, par kurām var rasties diskusijas sabiedrībā. (Ateeršsimies diskusiju par Rīgas metro vai Daugavpils HES).

3. Par sabiedriskās domas objektu var kļūt tikai tādas parādības, par kurām sabiedrība ir spējīga izteikt spriedumus, kas atbilst reālām izzīgas spējām masu apziņā. Nevajadzētu plaši izteikt dažādus spriedumus par tādām parādībām, kuras ļoti daudziem nav zināmas. Protams, šis noteikums tiek pārkāpts. Dažreiz ir dzirdēti gan ekonomiski, gan politiski, gan citi, spriedumi, kas raksturo tikai spriedēju nekompetenci, lai gan tos "pasniedz" kā sabiedrisko domu.

Sabiedriskā doma veidojas gan visas sabiedrības ietvaros, gan tās atsevišķos "sektoros", dažādās (mazās un lielās grupās, masās) cilvēku kopībās (sociālās, politiskās, reģionālās, profesionālās utt.). Šajā gadījumā iespējams runāt par visas valsts vai arī atsevišķa novada, sociālas grupas, auditorijas utt. sabiedrisko domu.

Katrā sociālā kopībā sabiedriskās domas subjekts (nesējs) var būt gan viss sociālais veidojums kopumā (valsts, grupa utt.), gan arī kāda tā daļa, neatkarīgi no tā, vai tā ir "par" vai "pret" kaut ko, vai šī daļa ir "vairākumā" vai "mazākumā". Šajā gadījumā sabiedriskā doma pēc savas struktūras var būt monistiskāka (lielāka uzskatu vienprātība) vai plurālistiskāka (ja to veido dažādi atšķirīgi viedokļi). Katrā konkrētajā gadījumā to nosaka daudz dažādu faktoru. Nozīmīgākie no tiem ir: sociālās kopības sastāvs, interešu vienotība, apspriežamās problēmas saturs utt.

Svarīga nozīme ir sociālo grupu (it sevišķi politisko) līderiem sabiedriskās domas funkcionēšanas procesos. Līderi ietekmē sabiedriskās domas rašanos. Bieži tieši viņi ierosina apspriest to vai citu problēmu. Dažkārt līderi savu viedokli "pasniedz" kā visas tautas viedokli. Šajā sakarībā socioloģijā stingri nodala šādus jēdzienus: sabiedriskās domas subjekts,

sabiedriskās domas paudējs, sabiedriskās domas veidotājs un ietekmētājs. Par sabiedriskās domas subjektiem es jau minēju.

Sabiedriskās domas paudējs objektīvi var būt tikai tās subjekts (sociālā kopība). Atsevišķos gadījumos sabiedrisko domu var paust arī atsevišķi mākslas pārstāvji, pieredzējuši politiķi. Tomēr vienmēr ir jābūt piesardzīgiem šādos gadījumos, jo katra cilvēka domas ir tikai viņa subjektīvie spriedumi, kurus var pieņemt tikai tad, ja tie atbilst īstenībai.

Citādu ir ar sabiedriskās domas veidošanu. Ja nav sabiedrisko līderu, nav sabiedriskās domas veidotāju (problēmu un risinājumu formulētāju). Sabiedriskā doma stihiski veidojas lēni un atsevišķos gadījumos, acaaredzot, vispār nespēj izveidoties. Tas parāda sabiedrisko līderu milzīgo lomu un arī atbildību sabiedriskās domas veidošanā, kā arī visas sabiedrības funkcionēšanā.

Tās pirmā ietūjuma kopsevilksnis:

1. Sabiedriskā doma ir viens no elementiem sabiedriskajā apziņā. Sabiedriskā apziņa ir veids garīgo attieciņu sistēmā, kas izsaka cilvēku attieksmi pret pasauli, kā arī pret sevi, un veidojas dažādu sociālo kopību dzīvesdarbībā un mijiedarbības procesā. Sabiedriskajā apziņā izdala dažādas formas (tiesības, morāli, zinātni, reliģiju utt.) un divus līmeņus (teorētisko un ikdienas), pēc izcelšanas (veidošanās) - institucionalizētā un stihiskā, pēc tipiem - grupas, masu, vispārcilvēciskā.
2. Masu apziņa ir zināšanu, priekšstatu, ilūziju, noskaņojumu, jūtu kopums, kas raksturo dažādas puses sabiedriskajā dzīvē. Masu apziņa būtiski ietekmē cilvēku darbību. Tā ar sabiedriskās domas starpniecību regulē cilvēku rīcību un uzvedību. Sabiedriskā doma (spriedumi par dažādām parādībām) ir viens no masu apziņas izpausmes veidiem. Sabiedriskās domas veidošanās, funkcionēšana, tās regulējošā ietekme ir cieši saistīta ar kultūru, ar pieņemtām normām, vērtībām sabiedrībā (sociālā grupā).
3. Sabiedriskajai domai ir šādas funkcijas: 1) ekspresīvā; 2) kontroles; 3) konsultatīvā; 4) direktīvā.

Atkarībā no spriedumu saturā sabiedriskajā domā tos iedala: 1) vērtējošos; 2) analītiskos; 3) konstruktīvos;

4) regulējošos (normatīvos). Pēc formas spriedumi sabiedriskajā domā var būt pozitīvi vai negatīvi.

4. Par objektiem sabiedriskajā domā var kļūt sociālas parādības, kas izraisa sabiedrisku interesi. Tādas ir parādības, kurās var kļūt par diskusiju objektu un par kurām masas apziņa spēj kompetenti spriest.

Sabiedriskās domas subjekts (nesājs) ir vai nu sabiedrība, vai sociālā grupa, arī masu veidojums, vai tā daļa (sektors), kas izsaka konkrētu viedokli vai spriedumu.

Sabiedriskās domas tapšanā un funkcionēšanā svarīga nozīme ir sabiedriskiem (pirmkārt, politiskiem) līderiem, jo tie ne tikai izsaka, bet arī veido sabiedrisko domu.

Tagad aplūkošu otro jautājumu temātā: "Masu informācijas procesi sabiedrībā un sabiedriskās domas veidošana."

Sabiedriskās domas veidošanās process ir sareģīts un pretrunīgs. To ietekmē dažādi sociālie, kultūras, ekonomiskie, politiskie, tikumiskie, psiholoģiskie un citi faktori.

Sabiedriskā doma var veidoties stihiski vai arī institucionalizēti - dažādu sociālo institūtu un masu informācijas līdzekļu ietekmē. Mūsdienu sabiedrībā sabiedriskās domas veidošanu ietekmē dažādi institūti. To veido mērķtiecīgi, organizēti un pastāvīgi, dažreiz pat manipulē ar sabiedrisko domu. Valdošās struktūras to izmanto savtīgās, šauru grupu interesēs.

Vispusīgāk aplūkosim sabiedriskās domas veidošanos masu komunikācijas ietekmē.

Masu komunikācija izpilda šādas sociālas funkcijas:

- 1) izplata zināšanas;
- 2) ietekmē un veido sabiedrisko domu;
- 3) nodrošina sociālo pārvaldi un regulēšanu (tieši, kā arī ar sabiedriskās domas starpniecību);
- 4) izplata dažādas kultūras vērtības un normas;
- 5) nodrošina izklaides, atpūtu.

Šo funkciju izpilde, to efektivitāte ir atkarīga no daudziem faktoriem, pirmkārt, no sabiedriskās iekārtas. Taču neatkarīgi no sabiedriski politiskās iekārtas masu komunikācijas

(informācijas) procesi veidojas tad, kad sabiedrībā ir radīta noteikta masu informācijas sistēma. To veido, šādi pamatelementi:

- 1) informācijas avots (komunikators);
- 2) informācijas uztvērējs (recipient, auditorija);
- 3) informācijas plūsmas kanāls.

Masu komunikācijā, atšķirībā no starppersonu komunikācijas, informācijas avotu pārstāv noteikta organizēta grupa, institūts, kas atbilst sociālam veidojumam (valstij, partijai, sabiedriskajai kustībai utt.).

Informāciju uztver masu auditorija, kura ir atdalīta no komunikatora telpā un laikā. Informāciju adresē nevis konkrētam cilvēkam, bet gan noteiktai auditorijai. Attiecības starp komunikatoru un auditoriju parasti ir netiešas, jo starp tiem nav tieša fiziska kontakta.

Informācijas plūsmu starp komunikatoru un auditoriju nodrošina vairāki informācijas plūsmas kanāli, masu informācijas līdzekļi, masu mediji:

- 1) prese,
- 2) radio un TV,
- 3) kino,
- 4) audio un video ieraksti.

Dažādiem masu informācijas līdzekļiem ir atšķirīgas vērtību orientācijas, politiskie un citi uzskati. Katrs ir vērts uz zināmu auditoriju (potenciālo auditoriju). Par masu informācijas līdzekļu darbības efektivitāti var spriest pēc daudziem rādītājiem. Viens no tiem: kā reālā auditorija (cik cilvēku reāli lasa, klausās, skatās) atbilst potenciālajai (iespējamai) konkrētā masu informācijas līdzekļa auditorijai.

Masu komunikācijas procesus, atšķirībā no cita veida sakarsmes procesiem, raksturo:

- 1) publiskums,
- 2) informācijas izplatīšanas (transmisijas) ātrums,
- 3) informācijas pārjošais raksturs.

Sevišķi spilgti šīs iezīmes ir saskatāmas tad, ja tiek veikta kaut kāda (it sevišķi) politiska propaganda. Šīs

iezīmes ir raksturīgas arī procesiem, kuri vērsti uz sabiedriskās domas (attieksmes) veidošanu par vienu vai otru sociālo parādību.

Informācijas publiskumu (plašumu) nodrošina tehniskie informācijas līdzekļi. Ar informāciju iepazītina plašu auditoriju, kurai rodas iespēja izstrādāt savu attieksmi pret to vai citu notikumu.

Informācijas izplatīšanās ātrums ir ļoti svarīgs, jo vislielāko iespaidu (psiholoģiski) vienmēr rada svaiga, vienreizēja, agrāk nezināma informācija. Informācijas pasniegšanas veids ietekmē sabiedrisko domu.

Informācijai ir pārejoša raksturs, jo tā pastāvīgi mainās, ātri noveco. Tāpēc masu informācijas procesi būtībā ir "vienreizējai lietošanai". Ja informācijas avots nepārtraukti sniedz svaigu informāciju, protams, attiecīgā formā, tad tas pastiprina informācijas avota prestižu, stabili piesaista pie tā noteiktu auditoriju.

Informācija apmierina daudzas individu vajadzības. Pēc Indivīda vajadzības un to apmierināšanas veids nosaka saņemtās informācijas psiholoģisko efektu.

Izdala šādus efektus:

- 1) utilitāro (informācija sekmē ikdienas problēmu risināšanu);
- 2) prestiža (informācija atbalsta tās grupas vērtības un mērķus, pie kuras pieder recipients);
- 3) pozīcijas pastiprināšanas (informācija atbalsta, nostiprina tās domas, spriedumus, kurus atbalsta recipients);
- 4) emocionālo;
- 5) estētisko;
- 6) izzinošo.

Visi šie efekti vairāk vai mazāk ietekmē sabiedriskās domas veidošanos.

Taču masu informācijas procesi ne vienmēr sasniedz tiem izvirzītos mērķus. Tas notiek daudzu apstākļu ietekmē. Ja informācija ir uzbāzīga, nemākulīgi veidota, tad gūst efektu tieši pretēju iecerētajam - rodas "bumeranga efekts".

Piemēram, bieži tāds bija vēl nesēnā pagātnē populārajai, t.s., ateisma propagandai.

Informācija ir efektīva tad, ja tās saturs un pasniegšanas veids atbilst konkrētās auditorijas līmenim, ja tā ir emocionāla un jebkādas formas, bagāta, pārļēcināša pēc satura.

Taču vismērīgākā informācijas pasniegšana negarantē iecerētā mērķa sasniegšanu, jo cilvēki vienlaicīgi ar institucionalizēto informāciju izjūt arī stihiskās informācijas plūsmas - baumas.

Institucionalizētās un stihiskās informācijas uztveri ietekmē (pozitīvi vai negatīvi) indivīdu personīgā pieredze, personīgais dzīves gājums, kā arī zināšanas, uzskati, ko var apzīmēt ar jēdzienu "citu pieredze".

Baumas - mutiska informācija, kuru translē viena persona otrai par kaut kādu nepābaudītu un neapstiprinātu notikumu. Baumas ietver svarīgas parādības noteiktai sociālai grupai, atbilst tās vajadzību un interešu ievirzei.

Baumu galvenās pazīmes ir šādas:

- 1) tās apmierina kādu psihisku vajadzību cilvēkos, kuru nav iespējams citādi apmierināt;
- 2) tās ir kolektīvās darbības rezultāts, kolektīva mēģinājums izšķaidrot kādu parādību;
- 3) baumu izplatītās informācijas precizitātei ir plašs diapazons - no pilnīgi precīzas līdz nepareizai, izkropļotai;
- 4) baumas saistītas ar aktualitātēm dzīvē.

Baumas klasificē pēc to informācijas precizitātes un emocionalitātes. Pēc informācijas precizitātes izdala:

- 1) absolūti nepamatotas baumas;
- 2) nepamatotas baumas ar dažiem realitātei atbilstošiem elementiem;
- 3) realitātei atbilstošas baumas;
- 4) realitātei atbilstošas baumas ar izdomājuma elementiem.

Uz emocionālās reakcijas pamata baumas iespējams sadalīt:

- 1) baumas - vēlme,
- 2) baumas - bēdas,
- 3) agresīvās baumas.

Protams, dažāda veida baumas būtiski ietekmē sabiedriskās domas veidošanos. Šī ietekme var būt gan pozitīva, gan negatīva, atbilstoša realitātei vai dažādām ilūzijām.

Kāpēc veidojas baumas?

Pirmkārt, baumu veidošanās ir saistīta ar oficiālās informācijas trūkumu vai tās nepilnībām. Otrkārt, tās ir nepilnību rezultāts cilvēku savstarpējās psiholoģiskās attiecībās. Treškārt, tās rada mākslīgi, lai sasniegtu kādu politisku, ideoloģisku vai citu mērķi. Tagad daži vārdi par ceturto baumu veidošanās iemeslu. Pirmais un trešais augstāk minētais iemesls, šķiet, konkrētākus neprasa. Baumas, šajā gadījumā, rodas kā kompensācija nepietiekošai emocionālai spriedzei. Baumu stāstītājs gūst gandarījumu, tās atstāstot, klausītājs arī ir gandarīts, saņemot jaunu oriģinālu informāciju.

Baumu izplatīšana, no otras puses, apliecina personību grupā, jo baumu izplatītājs var radīt iespaidu, ka tas saņem citiem liegtu vai arī nezināmu informāciju, protams, no autoritatīviem avotiem. Dažkārt tas ir mēģinājums iekarot sev autoritāti grupā.

Dažkārt baumas izplata cilvēki, kas patiesi vēlas citus brīdināt par draudošām briesmām. Tas ir raksturīgs paniskajām baumām.

Agresīvās baumas dažkārt izplata aizvainoti, neapmierināti, nokaitināti cilvēki, kuriem ir naidīgs pret kādu.

Baumas spēj dezorientēt cilvēkus, negatīvi ietekmēt to ticību, radīt paniku, sakropļotā veidā ietekmēt sabiedriskās domas veidošanos. Cīņai pret baumām izmanto profilaktiskus pasākumus un kontrmērus.

Atklāšana, informācijas plašums, tās operativitāte, atbilstība auditorijas uztverei ir labāka profilakse pret baumām.

Visefektīvākie kontrmēri pret baumām ir to atspēkošana ar pārliecinošiem, reāliem faktiem.

Informācijas uztveri un sabiedriskās domas veidošanās un funkcionēšanas procesus būtiski ietekmē arī indivīda personīgā pieredze.

Svarīga nozīme ir personīgās pieredzes ilgumam, cilvēka

spējām loģiski spriest, analizēt un izvērtēt situāciju, nepakļauties, tā saucamajiem, dažādajiem "stereotipiem" (t.i., nemēģināt pakļaut visu dzīves daudzveidīgu noteiktām un agrāk jau zināmām standarta situācijām.).

Personīgā dzīves pieredze bieži vien ir pamats vienpusībai, subjektīvam spriedumam, kad visu notiekošo sabiedrībā vērtē, salīdzot ar savu "es". Protams, visi augstāk minētie faktori ietekmē sabiedriskās domas veidošanos, atklāj sarežģītību tās izpētes procesā. Jāprot atšķirt subjektīvās, atsevišķa cilvēka domas no sabiedriskās domas, t.i., kopīgi izveidotajiem spriedumiem.

Uz sabiedriskās domas veidošanos un informācijas uztveri vēl vairāk iedarbojas "citu pieredze" — ļoti plaša parādību kopa. Tajā izdala:

- 1) indivīda pieredzi tuvākajā sociālajā vidē (mikrovīdē);
- 2) zinātnisko informāciju;
- 3) viltus apziņas sistēmu;
- 4) masu informācijas līdzekļu izplatīto informāciju.

Domāju, ka mikrovides ietekme uz cilvēku šeit nav jāanalizē. Šis process ir aplūkots jau agrāk (sk.: "Vispārējā socioloģija" Lekciju konspekts, I. daļa, 3. temats.).

Zinātniskā informācija sekmē sabiedriskās domas veidošanos, kas ir adekvāta konkrētai sociālai situācijai, palīdz izprast notiekošos procesus, savu vietu tajos. Ja zinātniskās atziņas ir novecojušas, tad tās balstās uz dažādiem dogmatizētiem stereotipiem un tad efekts būs gluži pretējs.

Informācijas uztveri, sabiedriskās domas veidošanos negatīvi ietekmē, t.s., viltus apziņas sistēma — ideoloģisku dogmu, štampi klāsts. Viltus apziņa ir uzskatu sistēma, kas izkropļoti un deformēti, dažreiz arī vienpusīgi, skaidro sabiedrības uzbūvi un funkcionēšanu. Ļoti bīstamas sabiedrībai ir tā saucamās monoideoloģijas, kuras pilnībā noraida citus uzskatus, citādi domājošos pasludina par tautas, valsts vai nācijas ienaidniekiem. Tāda ideoloģija ir raksturīga totalitārējām diktatoriskajām politiskajām sistēmām (piemēram, fašismam, kazarmu sociālismam). Dogmatizētā viltus apziņas

sistēma, kas valdīja bijušajā PSRS vairāk nekā 70 gadus, ir nodarījusi milzīgu ļaunumu visas sabiedrības attīstībai. Galvenais ļaunums - cilvēki tika atrādināti no domāšanas un patstāvīgas lēmšanas. Argumentāciju bieži aizstāja ar nolieģumu pēc formulas: "Tas nevar būt, jo tas nevar būt nekad." Tāda situācija negatīvi ietekmē sabiedriskās domas veidošanos, bremzē reformu realizāciju.

Sabiedrisko domu var ietekmēt arī negatīvi, ja masu informācijas līdzekļi neobjektīvi, izkropļotā veidā sniedz informāciju.

Tāda īsumā ir masu informācijas procesu ietekme uz sabiedriskās domas veidošanos.

Īss otrā jautājuma saturs:

1. Sabiedriskās domas veidošanās process ir sarežģīts un pret-runīgs. To ietekmē dažādi sociāli ekonomiskie, kultūras, politiskie, tikumiskie, psiholoģiskie un citi faktori. Sabiedriskā doma var veidoties gan stihiski, gan arī institucionalizētā veidā - dažādu sociālo institūtu un masu informācijas līdzekļu ietekmē.

2. Masu komunikācijas sistēmā izdala: informācijas avotu; informācijas uztvērēju, informācijas līdzekļus.

Masu komunikāciju, atšķirībā no bīta veida sakarsmes procesiem, raksturo: atklātums, informācijas izplatīšanās ātrums, pārejošais informācijas raksturs.

3. Stihiskās informācijas plūsmas veido: baumas, personīgā pieredze, "citu pieredze".

Baumas - mutiska informācija, kuru nodod viena persona otrai par kaut kādu notikumu, kas nav pārbaudīts un apstiprināts.

Personīgo pieredzi veido: pieredzes ilgums, spēja loģiski spriest, vienpusība, subjektīvisms.

"Citu pieredze" - indivīda tuvākā (mikrovides) pieredze, zinātniskā informācija, viltus apziņas (ideoloģijas) sistēma.

4. Sabiedriskā doma veidojas institucionalizēto un stihisko procesu ietekmē. Daudzi no stihiskiem faktoriem bremzē sabiedriskās domas veidošanos, kas būtu adekvāta (atbilstoša)

sociālajai situācijai. Sevišķi negatīvi to ietekmē viltus apziņas elementi - dažādas dogmas un domāšanas stereotipi.

Tālāk apskatīšu temata trešo jautājumu: "Sabiedriskā doma - socioloģisko pētījumu objekts".

Sabiedriskā doma, tās veidošanās un funkcionēšana ir sarežģīta sociāla parādība. Kā jau tiku atzīmējis, sabiedriskā doma var zināmā mērā objektīvi atspoguļot notiekošo, spēj tos izvērtēt un veidot par tiem spriedumus masās. Iespējama arī cita, pilnīgi pretēja situācija. Sabiedriskā doma var atspoguļot arī viltus apziņu vai šampus un stereotipus, kas izteikti masu informācijas līdzekļos, var izkropļotā veidā vērtēt dažādas sociālās parādības. Šāda situācija sarežģī sabiedriskās domas izpēti un padara to par sarežģītu, komplikētu uzdevumu socioloģiskajos pētījumos. Problēma kļūst vēl sarežģītāka, ja ievēro iespējamās kļūdas, neprecizitātes, kas var rasties (un parasti arī rodas) socioloģisko pētījumu gaitā. Kļūdas rodas, gan apzinot sabiedrisko domu par to vai citu parādību, gan arī cilvēku spriedumos izpētes rezultātā.

Tie var būt deformēti, neadekvāti realitātei. Domā vienu, bet skaļi izsaka pilnīgi pretēju viedokli.

Sabiedriskās domas izpētes socioloģija izdala trīs galvenos faktoros, kas deformē spriedumus to izzināšanas gaitā. Tie ir:

- 1) reālie sociāli politiskie apstākļi, kušos funkcionē sabiedriskā doma;
- 2) subjektīvie momenti, kas saistīti ar tās personas īpatnībām, kurai ir jāpauž savs viedoklis;
- 3) neprecizitātes socioloģiskā pētījuma organizācijā, jautājumu formulējumos, pētījuma rezultātu apstrādē un interpretācijā.

Sabiedrībā, kurā nav attīstīta demokrātija, kur cilvēks nevar pilnībā realizēt savas tiesības (atbilstoši starptautiskajiem standartiem), sabiedriskā doma (fiksētā) var novirzīties no reālā, nāptā formā eksistējošā, sabiedriskā vērtējuma. Atcerēsimies disidentu likteni vēl nedaudz pagātnē. Disidenti

faktiski izteica vērtējumus, kas objektīvi bija sabiedrībā.

Daudzi un dažādi ir subjektīvie momenti, kas ietekmē cilvēku spriedumus, to sabiedriskās domas izpausmi. Minēšu tikai šādus:

- 1) cilvēks nav spējīgs precīzi formulēt savu viedokli;
- 2) nav iespējams to darīt;
- 3) negrib to darīt (tam ir daudz iemeslu un tie ir dažādi).

Dažreiz sociologi uzdod respondentam nesaprotamus jautājumus, vai arī aizskar tādas tā dzīves sfēras un attiecības, par kurām viņš nevēlas izteikt savas domas, vai arī, aptaujātais nevēlas apspriest sociologa viedokli (tas nav pieņemams) utt.

Ar to ir jārēķinās, organizējot socioloģiskos pētījumus. Sociologam, kas pēta sabiedrisko domu, ir nepieciešama profesionāla sagatavotība. Pretējā gadījumā (no amatieru veiktiem pētījumiem) ir vairāk ļaunuma, nekā labuma.

Latvijas Republikā sabiedriskās domas izpētē ir uzkrāta pozitīva pieredze. Lekciju koncepta apjoms neļauj sīkāk aplūkot šos jautājumus. Interesentiem iesaku iepazīties ar socioloģes Brigitas Zepas publikāciju Zinātņu akadēmijas Vēstis 1991.g. (sk. Bibliogrāfisko sarakstu), kurā uzskatāmi ir parādīta dinamika sabiedriskajā domā LR, parādīts dažādo sociālo un nacionālo grupu atšķirīgais vērtējums par svarīgākajām norisēm republikas dzīvē.

Sabiedriskās domas izziņāšana, tās ievērošana, ir viena no svarīgākajām pazīmēm demokrātiskā sabiedrībā. No otras puses, ar sabiedrisko domu jārēķinās, pieņemot dažādus lēmumus (atcerēsimies diskusiju par Rīgas metro). Sabiedriskā doma būtiski ietekmē cilvēku uzvedību un rīcību. Tāpēc nākotnē sabiedriskās domas izpētei jāpievērš vairāk uzmanības, kā arī jāizdela līdzekļi tam.

Īss kopsavilkums par trešo jautājumu tematā.

1. Sabiedriskā doma, tās veidošanās un funkcionēšana ir sarežģīta sociāla parādība. Tā var gan objektīvi, gan arī deformētā, izkropļotā veidā atspoguļot reālos sociālos procesus.

2. Sabiedriskās domas spriedumus (to izziņāšanas gaitā) ietekmē (var arī pilnīgi deformēt):

- 1) reālie, sabiedrībā esošie, sociāli politiskie apstākļi, kuros funkcionē sabiedriskā doma;
- 2) tās personības (respondenta) īpatnības, kam ir jāizsaka savs viedoklis;
- 3) neprecizitātes socioloģiskā pētījuma organizācija, jautājumu formulējums, pētījuma rezultātu apstrādē un interpretācijā.

3. Sabiedriskās domas nozīme palielināsies sabiedrības attīstības gaitā, pilnveidojoties demokrātijai.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Глушин В.Д. Мнения о мире и мир мнений.- М.: Политиздат, 1967.-400с.
- Глушин В.Д. Массовое сознание.-М.: Политиздат, 1987.-368с.
- Социальная психология/Под. ред. Б.П. Редечного и Ю.А. Шерковина.- М.: Политиздат, 1975.-319с.
- Краткий словарь по социологии.-М.: Политиздат, 1986.-478с.
- 50/50: Опыт словаря нового мышления.-М., 1989.-558с.
- Zera V. Sabiedriskā doma kā sociāls subjekts//Latvijas ZA vēstis,- 1991.-N.8. - 20.-26.lpp.

10. temats. Vara un politika.

Par varu un politiku ir daudz problēmu. Ar šo sarežģīto un nozīmīgo parādību analīzi sabiedrības dzīvē nodarbojas tiesību zinātnes, politoloģija, politiskā socioloģija un citas zinātņu nozares. Katrai no šīm zinātnēm ir sava specifiska pieeja, savs aspekts, pētot varu un politiku.

Tiesību zinātnes analīzē varas un politikas fenomenu no tiesību, juridisko normu, likumu un likumdošanas jomas. To uzmanības centrā ir valsts kā īpašs sociāls institūts, tā funkcionēšana, varas realizācijas sistēma.

Politoloģija pievērš uzmanību politiskām teorijām, politiskās domas vēsturei, zinātniskai izpratnei par varas mehānismu, dažādu politisko institūtu, valsts, partiju un sabiedrisko organizāciju darbībai, vēlēšanu sistēmai, politiskai uzvedībai utt.

Politiskā socioloģija ir viena no socioloģijas nozarēm. Arī tās izpētes objekts ir vara un politika. Taču šīs parādības analīzē socioloģiski. Piemēram, politiskā socioloģija pēta ne tikai sabiedrības iespējas stabili attīstīties, bet pievērš uzmanību arī politiskiem konfliktiem, to cēloņiem un pārvarēšanas iespējām. Liela uzmanība veltīta sociālajiem aspektiem varas realizācijā: kā iedzīvotāji piedalās politiskajā procesā (ne tikai vēlēšanās); kā pieņem lēmumus un kā tos realizē; kāda ir politiskā kultūra un tradīcijas; kā funkcionē dažādas politiskas sistēmas un režīmi; kāda ir informācijas līdzekļu nozīme varas realizācijā; kāda viet. un nozīme ir dažādām sociālām grupām (lielām un mazām) sabiedrības politiskajā sistēmā; analīzē personības izpausmes politiskajā darbībā.

Politoloģija un politiskā socioloģija, protams, nav nodalītas viena no otras ar "Ķīnas mūri". Tomēr, daudzas un dažādas ar varas vai politikas realizāciju saistītās parādības pētot, politiskā socioloģija vienmēr mēģina saskatīt sociālos pirmsākumus, sociālos cēloņus. Politiskā socioloģija ir viena no sastāvdaļām socioloģijas kursā. Ar nožēlu jāsaka, ka

Šajā interesantajā, mūsdienās nozīmīgajā, tematā spēju aplūkot tikai pašus pamatjēdzienus. Vairākas problēmas ir tikai shematiski ieskicētas. Tās jāapgūst patstāvīgās studijās.

Piedāvāju šādu jautājumu izklāstu temata:

1. Varas un politikas būtība (socioloģiskais skatījums).
2. Politiskās varas realizācijas sistēmas.
3. Politiskā kultūra.

Vielas izklāsts jāsāk ar jēdzienu "vara" un "kundzība" noskaidrošanu.

"Varas" jēdziens politiskajās teorijās ir viens no pamatjēdzieniem. Dažkārt tā nozīmi salīdzina ar naudas nozīmi ekonomiskajās attiecībās. Dažādi aspekti varas attiecībās ir atspoguļoti Platona, Aristoteļa, Makiavelli, Hobasa, Loka, Kanta darbos. Pareto, Moska, Mihels un, it sevišķi M. Vēbers daudz devuši varas teorijas izstrādāšanā. M. Vēbers ar varu ir sapratis jebkuru iespēju realizēt savu gribu esošo sociālo attiecību ietvaros, arī pārvarot pretestību, neatkarīgi no tā, kas nodrošina šādu iespēju.

Politiskajā socioloģijā Rietumos ir sešas galvenās nošķaidnes varas izpratnē:

1. Biheivioristiska varas izpratne. Vara ir ipašs cilvēku uzvedības tips, kura pamatā ir iespēja izmainīt uzvedību citos cilvēkos.
2. Teleoloģiska varas izpratne. Varu saprot kā procesu, lai tas sasniegtu noteiktu mērķi, rezultātu.
3. Instrumentālistiska varas izpratne. Varu definē kā iespēju izmantot noteiktus līdzekļus, t.sk. vardarbību.
4. Strukturālistiska varas izpratne. To reducē līdz ipašām attiecībām starp vadītājiem un padotajiem.
5. Varas izpratne kā sevišķas spējas ietekmēt citus.
6. Konflikta varā. Ar to saprot lēmuma pieņemšanu, lai regulētu dažādu vērtību (materiālo un nemateriālo) sadali konflikta situācijās.

Katra no šīm definīcijām raksturo kādu būtisku sastāvdaļu varā. Tomēr nosauktās definīcijas neatklāj varas socioloģisko izpratni.

Socioloģijā vara ir iespēja pavēlēt tādā situācijā (apstākļos), kad pavēles saņēmējam obligāti ir jāpakļaujas un jāpilda tas, jo to prasa pienākums.

Varai ir šādas sastāvdaļas:

- 1) jābūt vismaz diviem partneriem varas attiecībās (tas, kurš pavēl, un tas, kuram jāpilda pavēle);
- 2) pavēles izpildi (pavēlētāju gribu) nodrošinā iespējamie draudi un dažādas sankcijas par pavēles nepildīšanu.
- 3) jāpakļaujas tam, kurš pavēl.
- 4) sabiedriskās normas nosaka pavēlētāja tiesības to darīt un pakļauto pienākumu izpildīt pavēli.

Tikai šo elementu kopums nosak sabiedriskās attiecības varā. Vara var balstīties uz tiesībām, tradīcijām, ekonomiku, ideoloģiju, vardarbību. Izšķir ekonomisko, politisko, valsts varu, varu ģimenē utt.

Izpētes objekts politiskajā socioloģijā, galvenokārt, ir politiskā vara. Politiskā vara - ir konkrēts aspekts attiecībās starp lielajām sociālajām grupām. Politiskā vara ir vienas sociālās grupas pakļaušana otrai. Marksisms politisko varu saista ar vienas šķiras apspiešanu. Tomēr sociālā pieredze rāda, ka šīs starpgrupu attiecības ir daudzveidīgākas un nav nonivelējamas tikai līdz apspiešanai. Faktiski pastāv arī sociālā partnerība.

Ar politisko varu ir cieši saistīta valsts vara. Tomēr politiskā vara un valsts vara nav identiski jēdzieni. Valsts vara pēc sava apjoma ir šaurāks jēdziens par jēdzienu "politiskā vara", jo to realizē īpaši valsts orgāni, aparāts. Politiskā vara pastāvēja arī pirms valsts izveidošanās.

Politiskās varas realizācija ir saistīta ar vajadzību un interešu ievērošanu un īstenošanu sociālajās grupās. Analizējot politisko varu, parasti izdala šādas svarīgākās sociālo interešu grupas:

1. Sociālās grupas ekonomiskajā dzīves sfērā (pēc nozarēm, ienākumiem, pēc izpildāmā darba sociālā dalījuma, pēc saistības ar īpašuma formām utt.). Dažreiz (marksisms) uzskata šķiras par galvenajām un vienīgajām politiskās varas nesējām.

Marksistiskā šķiru interešu analīze neatbilst mūsdienām, jo tā ir nepilnīga, nezinātniska un vienpusīga.

2. Etniskās un naļonālās.
3. Reģionālās un lokālās.
4. Deģrāfiskās (pēc vecuma dzimuma).
5. Iedzīvotāju grupas ar atšķirīgu kultūru, reliģiju, ar atšķirībām citās svarīgās interesēs.

Varas objektīvās un subjektīvās attiecības veidojas starp nozīmīgākajām sociālajām grupām. Objektīvās - varu īsteno noteiktas grupas intereses, subjektīvās - varas saturs atbilst tās grupas interesēm, kuru tā pārstāv.

Ar politisko varu ir cieši saistīts "politikas" jēdziens. Politika, savukārt, ir saistīta ar varas realizāciju. Jēdzienu "politika" izmanto šādos gadījumos:

- 1) lai raksturotu svarīgākās intereses sociālajās grupās (šķirās). Attiecības starp grupām (lielām), attiecības starp valstīm (ārējā politika);
- 2) lai raksturotu iedzīvotāju līdzdalību valsts funkciju izpildē;
- 3) lai raksturotu galvenos darbības virzienus valstu un partiju darbībā (ekonomiskā, nacionālā, sociālā, agrārā utt.).

Politisko varu sabiedrībā nodrošina ar konkrētas politikas īstenošanu (dažādās sfērās) sabiedrībā, ar dažādiem administratīviem aktiem un tiesiskām normām.

Valsts vara savus mērķus sabiedrībā sasniedz ar dažādiem paņēmieniem: ar ekonomisko stimulēšanu, ideoloģisko ietekmi un citiem netiešas iedarbības veidiem. Tomēr tikai valstij ir monopoltiesības izmantot dažādas piespēšanas formas, jo tai ir tikai šim nolūkam vajadzīgs represīvais aparāts. Varas sistēmā ir pakļaušanas sistēma daudzos līmeņos. Tā ir hierarhija konkrētās attiecībās, ko nosaka subordinācijas apakšsistēmas dažādos līmeņos.

Ar varas realizācijas procesu ir cieši saistīta kundzība. Kundzība ir mehānisms varas realizācijā, kas iegūst sociālo institūtu formu un sadala sociālās grupas valdošajās un pakļautajās, izveido pārvaldes aparātu.

M.Vēbers "kundzību" uzskata par vienu no pamatjēdzieniem politiskajā socioloģijā. Pēc M.Vēbera domām, kundzība, atšķirībā no varas, ir tāda attiecību forma starp pārvaldītāju un pārvaldāmo, kad pēdējais pakļaujas pirmajam, izmantojot dažādas ietekmes līdzekļus. Tās var būt pavāles, tradīcijas, ticība, dažādas normas, vērtības utt. Vardarbība, pēc M.Vēbera domām, nav noraidāma, tomēr tikai ar to nevar nodrošināt ilgstošu un sekmīgu funkcionēšanu kundzības sistēmai. Ir nepieciešamas noteiktas vērtības, pārliecība. Uz tām balstās pakļauto (pārvaldāmo) paklausība. Kundzības legitimizācijas (likumīguma) izskaidrošana ir viens no lielākajiem zinātniskajiem ieguldījumiem M.Vēbera politiskajā socioloģijā.

M.Vēbers izdala trīs kundzības tipus:

- 1) tradicionālo,
- 2) harizmātisko,
- 3) legālo.

Tradicionālās kundzības pamatā ir pavalstnieku ticība tam, ka vāra ir likumīga, jo tā ir bijusi vienmēr. Taču valdnieku varu ierobežo dažādas tradicionālas normas, uz kurām balstās viņu kundzība.

Harizmātiskās kundzības pamatā ir cilvēku (pavalstnieku) ticība vadītājam (vadonim), kuram ir kaut kādas īpašas dotības un kurš spēj veikt noteiktu vēsturisku uzdevumu. Ja tradicionālās kundzības gadījumā tauta pakļaujas tāpēc, ka vienmēr tā ir bijis, tad harizmātiskās kundzības gadījumā tauta seko līderim, kas ved uz kaut kādiem jauniem mērķiem. (Piemēram, revolūcijā).

Legālās (racionālās) kundzības pamatā, pēc M.Vēbera domām, ir tāda kundzība, kuru reglamentē cilvēku izstrādātās, racionālās un pozitīvās tiesības. Cilvēki pakļaujas likumam, nevis valdniekam, vadītāji stingri ievēro un konsekventi pilda savas funkcijas, jebkura ieviestā norma kļūst par tiesībām, ar kurām jārēķinās visiem, kas pakļauti varai.

Aplūkojot varu kā sociālu parādību, politiskā socioloģija atbilst uz vairākiem jautājumiem.

Svarīga nozīme ir varas sistēmai, politisko vadītāju

grupām, līderu psiholoģiskajām īpašībām un uzvedības īpatnībām, cilvēku līdzdalības motīviem politiskajā dzīvē, to psiholoģiskajiem tipiem. Mēģināšu izsumēt atbildēt uz šiem jautājumiem. Par varas realizācijas sistēmām jārunā atsevišķi. Šai problēmai veltīts nākošais jautājums tematā. Taču jau tagad atzīmēšu, ka varas socioloģiskā analīze sākas ar konstitucionālo pamatu nošķaidrošanu varas sistēmā. Politisko centru izziņāšana varas mehānismā ir tikpat būtiska.

Analizējot politisko vadītāju grupu, politiskā socioloģija atbild uz vairākiem jautājumiem:

- 1) kā sadalīta politiskā vara sabiedrībā, vai tā visā pilnībā pieder tikai vienai grupai un pieņēma ir tikai izpildfunkcijas;
- 2) kā veidojas vadītāju grupa, vai tā ir slēgta vai atklāta, kā tā papildinās.

Lielu nozīmi piešķir politisko līderu tipoloģijai. M. Vēbers ir izdalījis:

- a) harizmātiskā tipa līderus;
- b) Cēzara tipa līderus;
- c) populistiskā tipa līderus.

Harizmātiskais līderis, kuru tauta ievēl tiešās vēlēšanās, kontrolē birokrātiju no augšas, balstoties uz tautu. Harizmātiskā līdera varas avots nav tautas dotā uzticība vēlēšanu ceļā, bet gan viņa iekšējā pārliecība savā nemaldīgumā un izvēlētajā ceļā pareizībā. Līdera sociālais balsts ir plaši iedzīvotāju slāņi. Sabiedrība izvirza harizmātisko līderi priekšplānā kritiskos, lūzuma brīžos sabiedrībā.

Cēzara tipa līderis - tirāns, despots, ievieš personības kultu. Iespēju harizmātiskajam līderim pārvērsties Cēzara tip līderi var novērst pretspēks politiskajā sistēmā - demokrātiska tipa konstitūcija, tiesiska valsts, iedzīvotāju augsts kultūras līmenis.

Populistiskā tipa līderis - orientējas uz tautas masu jūtām un garastāvokli, izdabā pulm. Šāda tipa līderi var būt kā labēja, tā kreisā virziena piekritēji.

Analizējot politiskos līderus pēc to psiholoģiskajām īpašībām, tos var klasificēt:

1) pēc attieksmes pret ideoloģiju savā kustībā. Pēc šī rādītāja līderus sadala: līderis - ideologs (uzticīgs ideoloģijai) un līderis - pragmatīks;

2) pēc attieksmes pret saviem piekritējiem. Pēc šī rādītāja izdala līderus - harizmātiskus un līderus - ārstāvjus. Pirmais veido, otrais izsaka to cilvēku gribu, kas stāv aiz līderiem.

3) pēc attieksmes pret saviem ienaidniekiem.

Izdala līderus - samierinātājus un fanātiskus.

4) pēc esamības izvērtēšanas veida līderi var būt dogmatiski, kas savus uzskatus nemaina vai arī atklātie līderi, kas spēj analizēt realitāti visā tās daudzveidībā un mainībā.

Svarīga nozīme varas socioloģiskajā analizē ir principiem politisko lēmumu pieņemšanā un to realizēšanā dzīvē.

Pirma ja tājuma beigās atzīmēšu, ka politiskā socioloģija lielu uzmanību pievērš cilvēku psiholoģiskajai attieksmei pret varu. Izdala divus galvenos veidus individu attieksmē pret varu: instrumentālo un autonomo. Pirmais veids nozīmē, ka cilvēki cenšas iegūt varu kā līdzekli (instrumentu) kaut kādu mērķu (personīgo vai sabiedrisko) sasniegšanai. Otrais veids ir raksturīgs tiem cilvēkiem, kuri vēlas uzkundzēties citiem vai arī vara tiem sagādā prieku un baudu (kā spēlē).

Pēc cilvēku attieksmes pret politisko dzīvi, ieinteresētības politiskajā procesā, informētības par to, politiskā socioloģija cilvēkus (pilsoņus) sadala šādos psiholoģiskajos tipos:

1) aktīviasti - cilvēki, kas interesējas par politiskajām norisēm, ir labi informēti un aktīvi piedalās tajos;

2) kompetenti novērotāji - labi informēti par politiskiem notikumiem, bet aktīvi piedalās politiskajās norisēs tikai ārkārtējās situācijās. Normālā politiskā procesā parasti nevēlas piedalīties;

3) kompetentie kritiķi - negatīvi izturas pret politiskām norisēm, kaut gan par tām ir informēti;

4) pasīvie pilsoņi - negatīvi vai neitrāli izturas pret varas realizāciju, kaut gan, dažkārt, ir labi informēti par politiskajām norisēm;

5) apolitiskie un atsvešinātie - negatīvi izturas pret līdz-

dalību politiskajā procesā, neinteresējas par to un maz par to arī zin.

Tāda isumā ir varas būtība un galvenās problēmas, ko analizē politiskā socioloģija.

Īsa pirmā jautājuma saturs.

1. Varu kā sociālu parādību iespējams analizēt dažādos aspektos. Socioloģijā varas ir iespēja pavēlēt situācijā, kad pavēles saņēmējam noteikti jāpilda.

Varas definīcijā ir četri elementi:

- a) divi partneri;
 - b) varas nepildīšanas gadījumā ir sagaidāmas sankcijas;
 - c) pakļaušanās pavēlei;
 - d) sabiedriskās normas, uz kuru pamata ir tiesības pavēlēt.
2. Politiskā vara ir vienas sociālas grupas pakļaušana otrai. Parasti izdala šādas svarīgākās sociālo interešu grupas varas analizē: ekonomiskās, etniskās, demogrāfiskās, reģionālās un lokālās, kultūras un reliģijas.
3. Politika - būtisko interešu raksturojums sociālajās grupās (lielajās), iedzīvotāju līdzdalība valsts funkciju realizācijā, galveno virzienu raksturojums valsts un partiju darbībā.
4. Kundzība ir varas realizācijas mehānisms, kas iegūst sociālo institūtu formu un paredz sociālo grupu sadalījumu valdošajos un pakļautajos, kā arī īpaša pārvaldes aparāta izveidošanu. Izdala tradicionālo, harizmātisko un legālo kundzību.
5. Politiskajā socioloģijā izdala šādus politisko līderu tipus: harizmātiskais, Cēzara, populistiskais.

Pēc cilvēku attieksmes pret politiku, ieinteresētības piedalīties politiskajā procesā, informētības par to, izdala šādus cilvēku (pilsoņu) psiholoģiskos tipus:

- 1) aktivists,
- 2) kompetents novērotājs,
- 3) kompetents kritiķis,
- 4) pasīvs pilsonis,
- 5) apolītisks un atsvešināts.

Tālāk aplūkošu otro jautājumu tematā:

"Politiskās varas realizācijas sistēmas".

Politisko varu, proti, vienas sociālās grupas pakļaušenu citai, iespējams realizēt ar dažādām metodēm un paņēmieniem, resp., atšķirīgos politiskos režīmos.

Politiskais režīms - politiskās varas realizēšanas veids, metožu un līdzekļu kopums ekonomiskās un politiskās kundzības Istenošānai. To nosaka pārvaldes forma, sociālo spēku samērs politiskajā ciņā, politiskās dzīves tradīcijas, kultūra.

Ir vairākas politisko režīmu klasifikācijas. Domāju, ka piemērotākā sistēma mūsdienu apstākļiem varētu būt šāda:

Nr. p. k.	Politiskais režīms	Galvenās iezīmes	Cilvēku un varas attiecību tips	Darbības principi
1	2	3	4	5
1.	Totalitārisms	1. Valsts kontrole pār Septušana visām sociālās dzīves sfērām, vispārēja sabiedriskās dzīves darbības reglamentācija. 2. Pilsoņu atsvešināšanās no politiskajiem procesiem, vienbalsīgums un vienāda domāšana. 3. Varas funkciju mistifikācija, varas istenošana, izmantojot slēgtos kanālus, ar birokrātiem paņēmieniem, nav varas pēctecības mehānisma. 4. Terora legalizācija un spēka cildināšana nākotnes kārtības vārdā.	Saplūšana	Atļauts viss, ko noteikusi vara.

1	2	3	4	5
		5.Sociālu konfliktu noliegšana, jebkuras opozīcijas apspiešana.		
2. Autoritārisms	1.Ir daži demokrātiskas iekārtas elementi (vēlēšanas, politisku partiju cīņa). 2.Politiskās uzvedības reglamentācija (legālās opozīcijas robežas). 3.Dažkārt balstās uz armiju. 4.Spēcīgas politiskas normas apvienojums ar brīvu ekonomiku.	Atsvešināšanās		Atļauts viss, izņemot pilnvērtīgu politiku.
3. Liberālisms	1.Sabiedrisks dialogs starp neatkarīgām sabiedriskām grupām un institūtiem. 2.Sabiedrības un grupu iespēja ietekmēt veras lēmumus. 3.Atlātums.	Ietekme		Atļauts viss, izņemot veras norīkojumu.
4. Demokrātija	1.Tiesiskas valsts pastāvēšana. 2.Pilsoniska sabiedrība. 3.Valsts pakļaušana pilsoniskajai sabiedrībai. 4.Tautvaldība.	Izvēlas konkrētus veras īstenotājus.		Atļauts viss, kas nav ar likumu aizliegts.

Lai analizētu doto shēmu, jāievēro: pirmkārt, ka

dotais variants ir viena no pieejām politisko sistēmu analīzēs, kas balstās uz M.Vēbera, D.Brehera idejām un to attīstību A.Migranžana, A.Gozmana u.c. darbos. Otrkārt, katrē shēmā ir nabadzīgāka, salīdzinot ar dzīvi. Dzīvē iespējamas gan pārejas formas, gan arī tādas parādības un procesi, kas neiekļaujas shēmā. Treškārt, ideālu un nevainojamu politisku režīmu un struktūru nav. Shēmā ietvertas atsevišķas, taču būtiskas dažādu politisko režīmu iezīmes. Jautājums, manuprāt, ir tik svarīgs, ka shēma īsumā ir jākomentē.

Totalitārisms - vardarbīga politiskās kundzības sistēma, kam pilnībā pakļauta visa sabiedrība, visas tās dzīves (ekonomiskās, sociālās, garīgās, sadzīves) sfēras. Šādā sabiedrībā ir valdošās elites ietekme un kontrole. Elite ir izveidojusi vienotu militāri birokrātisku varas aparātu, kur noteicošā vieta ir līderim - "tautu vadonim", "fireram", "dučam", "kaudiļjo" utt. Galvenais līdzeklis varas īstenošanā ir bruņots terors. Sabiedrība ir militarizēta un birokratizēta. Totalitārisma sociālā bāze ir leuku un pilsētu lumpeni (deklasētie, marginalizētie elementi), kam raksturīga sociālā dezorientācija, naids pret visu stabīlo sabiedrībā, skaudība par citu slāņu dzīves veidu, to ētiskām normām, īpašumu utt. Viņi vēlas visu atņemt, pārdalīt, sagraut.

Idejiskā bāze totalitārismam - dažādas utopiskas koncepcijas par jaunas sabiedrības veidošanu un iepriekšējās pilnīgu sagraušanu.

Autoritārisms - politiskais režīms, kuram raksturīgs antidemokrātiskums un netiesiskas formas valdošo politisko spēku interešu realizācijā. Atšķirībā no totalitārā režīma, kad valsts kontrolei pakļautas visas sfēras sabiedrības dzīvē, autoritārisms aprobežojas tikai ar politisko sfēru.

Liberālisms - nosacīts nosaukums pārejas politiskam režīmam. Jāatšķir politiskais liberālisms kā idejisks strāvotājums no politiskā režīma. (Sīkāk sk.: Raiko Ralfs. Klasiskais liberālisms XX gadsimtā - Rīga, 1991. - 25.lpp.).

Politiskajam režīmam nav nekā kopēja ar klasiskā liberālisma idejām. Liberālisms kā politisks režīms ir noteikts.

pārejas posms no totalitārisma vai autoritārisma uz demokrātiju.

Demokrātija - politiskā režīma forma, kam pamatā ir tautvaldības principi, pilsoņu brīvība un vienlīdzība, tiesiska valsts un pilsoniska sabiedrība. Valsts ir pakļauta pilsoniskajai sabiedrībai. Pilsonisko sabiedrību raksturo: Ipašumu formu daudzveidība, dažādas sociālās grupas un slāņi, politiskais un ideoloģiskais plurālisms, sabiedrisko organizāciju un partiju plašais un raibais sastāvs, kas pārstāv dažādas interešu grupas iedzīvotājos.

Demokrātija un autoritārisms ir diametrāli pretēji virzieni cilvēku darbībā sociālajās sistēmās. Tiem jāveido harmoniska vienotība. Nav tiesību bez pienākumiem. Absolūta demokrātija ir tāda pati anomālija kā absolūts autoritārisms. Pirmajā gadījumā tā ir anarhija, otrajā - totalitārisms. Demokrātija "savienībā" ar autoritārisma elementiem ir sastopama visos posmos cilvēces attīstībā, jo tāda varas forma atbilst cilvēka dabai, tā iegūtajām īpašībām socializācijas procesā. Demokrātija atbilst cilvēka pašrealizācijas tieksmei, tā ir priekšnoteikums jaunradei. Taču demokrātija rada arī iespējas realizēt cilvēku egoistiskās vēlmes, jo veiklie un stiprie cilvēki spēj aizraut masas, atstumt malā klusos un saprātīgos. Demokrātija pasargā no varas nonākšanas sociāli amorālu cilvēku rokās, taču tas ne vienmēr izdodas. Tomēr labākas dzīves organizācijas formas cilvēcei nav.

Demokrātijas principi: brīvība, līdztiesība, pienākumu un tiesību atbilstība, mazākuma pakļaušanās vairākumam utt., visur ir vienādi (ģimene, kolektīvs, teritoriālā kopība, visa sabiedrība). Tie ir attiecināmi arī uz dažādām sfērām cilvēku dzīvē: ekonomisko, sociālo, politisko, garīgo.

Tās realizācijas mehānismi vislielāko attīstības pakāpi ir sasnieguši valsts dzīvē.

Pasaulē ir vairākas socioloģiskas teorijas par demokrātiju:

1) plurālistiskā teorija (Dz. Šumpēters, M. Vēbers), kas balstās uz tēzi par politisko procesu kā interešu grupu cīņu.

Tā rezultātā, savstarpēji bremsējot vienu otru, Istenojas demokrātija;

2) elitārās teorijas (D.Lukačs, M.Krovjō) pamatā ir M.Vēbera koncepcija par oligarhijas "dzelzs" likumu, t.i., katrā oligarhijā valda elite;

3) partisipatorās demokrātijas (līdzdalības demokrātija - K.Makrersons, F.Grīns) pamatā ir ideja par līdzdalības paplašināšanu politikā, sevišķi to attiecinot uz zemākajiem slāņiem un kolektīvās alternatīvas izvirzīšanas iespēju;

4) plebiscistiskās (M.Vēbers) teorijas pamatā ir ideja par harizmātiskā līdera izšķirošo lomu. Šādu līderi ievēl pati tauta tiešās vēlēšanās, bet paļū tauta faktiski nepiedalās politiskajā dzīvē, tā ir pasīva.

Kaut arī demokrātijas veidu uzskaitījums nav pilnīgs, varam secināt:

pirmkārt, demokrātijām bez būtiskām kopīgām iezīmēm (vispārcilvēciskā prioritāte, personiskā brīvība, neatsvešinātība no tiesībām, mazākuma tiesību aizstāvēšana utt.) ir ievērojamas atšķirības. Demokrātijū nevar ne pārvietot, ne eksportēt, ne importēt. Tās īstēšana ir grūts, sāpīgs un ne vienmēr taisnvirziena process;

otrkārt, demokrātijas attīstība ir saistīta ar ekonomiskās, sociālās un vēsturiskās attīstības procesiem.

Mūsu republikā sevišķi aktuāls jautājums ir pārejas formas, tempi, labojumi no autoritārisma uz demokrātijū. Pasaules socioloģijā ir mēģinājumi izstrādāt tipoloģiju pārejas modeļos. No tās var izdalīt demokratizācijas klasisko taisnvirziena modeli (angļu, zviedru), kad pāreja virzās no pilsoņu tiesībām uz politiskām un sociālām tiesībām, kad pakāpeniski paplašinās parlamentārās varas pārsvars, vienlaicīgi saglabājot valdības atbilstību parlamentam; ciklisko modeli (jaunattīstības zemēs) - tas apvieno despotisma un demokrātijas elementus, tāpēc pilnvērtīgi nedarbojas ne autoritārie, ne demokrātiskie institūti; dialektisko modeli, kad autoritārie un demokrātiskie režīmi vairākkārt nomaina viens otru sabiedrības vēstures noteiktā posmā. Neapmieras neapmierinošs valsts pārvaldi,

tomēr izveidojas stabila demokrātiska sistēma (Spānija, Portugāle, Grieķija).

Pārejā uz demokrātiju var izdalīt šādus ceļus: evolucionārais (transformisms), revolucionārais (vecā režīma nomaiņa vai sabrukums), militāri iekarojumi.

Mūsu republikai, acīmredzot, pats piemērotākais modelis politiskā režīma attīstībā pašlaik ir: radīt tiesisku valsti, nostiprināt likumību, nodrošināt atbildību starp pilsoņu pienākumiem un tiesībām.

Reizē ar politisko režīmu, kas nosaka vispārējos principus varas realizācijā un metodes konkrēti vēsturiskajā situācijā, varas īstenošana nav iespējama ārpus politiskās sistēmas. Politisko sistēmu veido: politiskās attiecības (varas attiecības), politiskā apziņa un politiskie institūti.

Politiskajām attiecībām (attiecības, kuras veidojas starp sociālajām grupām varas realizācijas procesā) ir ļoti plaša diapazons - no vardarbīgas kundzības līdz sociālai partnerībai un sadarbībai. Plašāk šo jautājumu neaplūkošu lekcijas nelielā apjoma dēļ.

Politiskās apziņas atsevišķi aspekti ir apskatīti iepriekšējā tematā. Sīkāk analizēšu tikai dažu politisko institūtu funkcionēšanu. Politiskā socioloģija parasti analizē: valsti, politiskās partijas, dažādas sabiedriskās organizācijas.

Marksisms valsti uzskata par galveno šķiru interešu paudēju un regulētāju, par mašīnu šķiru apspiešanai. Šāda pieeja ir pārāk šaura. Kur paliek vispārcilvēciskās (bet ne tikai šauri šķiriskās) intereses?

Valsts ir sociāls institūts, kas, paužot noteiktu sociālo slāņu intereses, nodrošina lielākā vai mazākā mērā stabilu attīstību sabiedrībā. Valsts pilda ārējās un iekšējās funkcijas.

Ārējās funkcijas - attiecības ar citām valstīm, valsts aizsardzība.

Iekšējās funkcijas - saimnieciskā un organizatoriskā (ada priekšnoteikumus ekonomiskajai un finanšu sistēmas attīstībai utt.), sociālā un kultūras (sociāli nodrošināšanas, kultūras un izglītības attīstības).

Valstij ir dažādas formas. Ir divas valsts pamatformas: monarhija un republika.

Monarhija - pārvaldes forma, kad augstākā vara valstī koncentrēta (pilnīgi vai daļēji) vienas personas (monarha) rokās. Monarhs parasti savu varu manto. Ir iespējamās vairākas monarhijas modifikācijas - absolūtā monarhija, konstitucionālā monarhija, despotiskā monarhija.

Republikā augstākā valsts vara ir ieviesta. Izšķir parlamentāro, prezidentālo, diktatorisko republiku.

Pēc valsts uzbūves struktūras iespējams izdalīt: unitāro, federatīvo un konfederatīvo valsti.

Lai valsts normāli funkcionētu, vara jāsadala starp likumdevēju, izpildvaru un tiesu. Tiesiskā valstī ir stingra varas sadale, likumu ievērošana, pilsoņu un viņu veidotu apvienību tiesību un brīvību maksimāla ievērošana.

Ievērojama vieta politiskajā sistēmā ir sabiedriskajām organizācijām (kustībām) un politiskām partijām.

Sabiedriskās kustības ir cilvēku apvienības, kuru veidošanās cēlonis ir kopīgi mērķi - gan politiski, gan nepolitiski.

Politiskās partijas ir organizētas sabiedriskās kustības, kuras cenšas realizēt savus mērķus citā par varu, vai arī īstenojot to.

Politiskās partijas iespējams klasificēt pēc dažādām pazīmēm. Tas jāievēro analizējot politisko sistēmu un tās funkcionēšanas mehānismus.

Partijas var sadalīt:

- 1) pēc sociāli šķiriskā sastāva:
 - a) vienas šķiras,
 - b) sociālā slāņa,
 - c) starpšķiru partijas.
- 2) pēc organizatoriskās struktūras:
 - a) kadru partijas,
 - b) masu partijas.
- 3) pēc vietas, kuru tās ieņem politiskajā sistēmā:
 - a) legālās (nozīmīgas un nenozīmīgas),
 - b) nelegālās partijas.

4) pēc ideoloģiskā veidola:

- a) idejiski politiskās partijas (revolucionārās, reformistiskās, konservatīvās, liberālās, reakcionārās),
- b) pragmatiskās (vēlēšanu kampaņu partijas,
- c) vadoņu (harizmātiskās) partijas.

Amerikāņu politologs S.Koens sadala politiskās partijas četros tipos:

- a) avangarda tipa partijas (bijušā PSKP),
- b) partijas vēlēšanu kampaņas sarīkošanai (republikāņi un demokrāti ASV),
- c) parlamentārās partijas (leiboristi un konservatori Anglijā),
- d) "partijas-kopienas", "partijas-klubi".

Šodien ir redzamā politisko partiju kā sabiedrības politiskās sistēmas galvenās sastāvdaļas krīze mūsdienu pasaulē. Attīstītajās kapitālistiskajās zemēs tas izpaužas kā sakarību izjukšana starp dažādu vēlētāju grupu balsošanas raksturu un viņu sociāli šķirisko piederību, pazeminās strādnieku īpatnais sociāldemokrātiskajās partijās, vājinās partiju organizatoriskā struktūra. Tās rezultātā priekšplānā izvirzās pragmatiska orientācija - "partijas visiem", "tautas partijas", kā arī alternatīvas kustības.

Sarežģīti ir partiju veidošanās procesi Latvijā Republikā. Daudzpartiju sistēma vēl nav izveidojusies, kaut gan sabiedrībā ir jau pārstāvēts viss politiskais spektrs, no "labējā" līdz "kreisajam".

Varas realizācijas procesu, kā arī dažādu politisko institūtu funkcionēšanu ietekmē arī masu informācijas līdzekļi. Dažkārt masu informācijas līdzekļus uzskata par "ceturto varu". Tie mūsdienās bieži vien aizstāj partijas, dažādas sabiedriskas organizācijas ar to palīdzību veido sabiedrisko domu, izseka dažādu sociālo grupu vajadzības un intereses, veic arī organizatorisko darbu, lai īstenotu dažādas politiskās akcijas, piemēram, referendumus, vēlēšanas. Lai izprastu politisko varu dažādās sabiedrībās, jāievēro kultūra, tradīcijas, atzītās vērtības, normas, morāles principi konkrētajā sabiedrībā. Šo jautājumu aplūkošu tālāk.

Īss temata otrā jautājuma saturs:

1. Politiskais režīms un politiskā sistēma nosaka konkrētās īpatnības politiskās varas realizācijā. Politiskais režīms - politiskās varas realizēšanas veids, metožu un līdzekļu kopums ekonomiskās un politiskās kundzības īstenošanā. To nosaka pārvaldes forma, sociālo spēku samērs politiskajā cīņā, tradīcijas un kultūra politiskajā dzīvē.

Politiskajā socioloģijā izdala vairākus politiskā režīma tipus: totalitārisms, autoritārisms, liberālisms, demokrātija.

2. Demokrātija atbilst cilvēka pašrealizācijas tieksmei, rada priekšnoteikumus jaunradei. Pasaulē ir vairākas socioloģiskās teorijas par demokrātiju: plurālistiskā, elitārā, partisipatorā, plebiscietiskā. Ir izstrādāti vairāki modeļi pārejai no autoritārā režīma uz demokrātiju. Nozīmīgākie no tiem ir: klasiskais taianvirziena modelis demokratizācijā, cikliskais modelis, dialektiskais modelis.

3. Politisko sistēmu sabiedrībā veido: politiskās attiecības, politiskā apziņa, politiskie institūti. Starp politiskajiem institūtiem nozīmīgākie ir: valsts, politiskās partijas, sabiedriskās kustības (organizācijas).

Varas realizāciju, politiskos institūtus ietekmē masu informācijas līdzekļi, politiskā kultūra.

Tagad aplūkošu pēdējo, trešo jautājumu temata:

"Politiskā kultūra".

Politiskā kultūra, kā tas jau norādīts 8. tematā, ir viena no nozīmīgākajām sastāvdaļām kultūrā. Politiskā kultūra, no vienas puses, ir sabiedrības attīstības rezultāts, tās uzkrātā pieredze. No otras puses, politiskā kultūra ietekmē cilvēku un sociālo grupu rīcību un uzvedību sabiedrībā, sociāli politiskajā dzīves sfērā. Politiskā kultūra regulē personības un varas realizācijas sistēmas attiecības.

Filozofiskā (socioloģiskā) doma izdala divus personības un varas savstarpējo attiecību tipus - "pakļaušanas" modeli (T.Hobss, Ž.Ž.Russo) un "interesu" modeli (A.Smīts, Č.Spensers). Mūsdienu politiskā teorija sintezē abas pieejas. Tas nosaka paaugstinātu interesi par politisko kultūru, jo katrā sabiedrības politiskajā sistēmā un zemē tā ir atšķirīga. Politiskā

kultūra nosaka politisko uzvedību.

Literatūrā ir sastopami vairāki definējumi politiskai kultūrai. Neiedziļināsimies diskusijā. Tikai atzīmēsim, ka politiskā kultūra ir pozīciju, vērtību un uzvedības paraugu kopums, kas skar varas un pilsoņu attiecības.

Politisko kultūru veido:

- a) zināšanas par politiku un interese par to,
- b) politisko paradību vērtējums, kā arī vērtējoši (aksioloģiski) priekšumi par varas īstenošanu,
- c) emocionālais aspekts politikā: dzimtenes mīlestība, naida pret ienaidnieku,
- d) atzītie politiskās uzvedības paraugi konkrētajā sabiedrībā, kas nosaka cilvēku rīcību politiskajā dzīvē.

Politiskā kultūra raksturo cilvēku darbību sociāli politisko attiecību sfērā. Politisko kultūru nevajadzētu reducēt līdz zināšanām šajā sfērā. Tā raksturo cilvēku zināšanu pārvēršanās procesu par pārliecību un pārliecības realizēšanas praksi. Politiskā kultūra nav identiska politiskai apziņai vai politikai. Protams, daži tās elementi (zināšanas, uzskati, ideāli, tradīcijas, normas, vērtības) ietilpst garīgajā kultūrā. Taču politiskā kultūra aptver ne tikai apziņu, bet arī praktisko politisko rīcību un uzvedību.

Politiskā kultūra aptver daudzu gadu desmitu un pusaudžu laikā izveidojušās politiskās tradīcijas, esošās politiskās prakses normas, idejas, koncepcijas un pārliecību par dažādu sabiedriski politisku institūtu savstarpējām attiecībām. Politiskā kultūra ir saistīta ar tādiem jēdzieniem kā subkultūra, politiskā socializācija, sociokulturālā attīstība. Politiskās kultūras saistošais elements ir politiskais pasaules uzskats, politiskā ideoloģija.

Svarīga nozīme ir vērtībām, normām un tradīcijām politiskajā kultūrā kā sociālā paradībā.

Vērtības parasti ir mērķtiecīgas, tās, izejot no ideāliem, konkretizē uzdevumus politiskajā darbībā.

Svarīgākās vērtības ir brīvība, līdztiesība, brālība. Noteiktos vēsturiskos apstākļos tās iegūst konkrētu saturu. Tā

Franču revolūcijas laikā brīvībai, līdztiesībai, brālībai bija cita nozīme nekā Latvijā, cīnoties par tās valstiskās neatkarības atgūšanu.

Politiskās kultūras vērtības nav tikai principi, zināšanas, pārliecība. Vērtības ir prasme, iemaņa, kas izpaužas praktiskajā organizatoriskajā darbā politikas sfērā.

Politiskās kultūras normas ir noteiktas prasības politiskai darbībai. Normas var būt šaurākas (šķiriski sociālas) un plašākas (vispārcilvēciskas). Ierobežota normu izpratne ir totalitāriem un autoritāriem režīmiem. Iz kropļotās normas skar pat cilvēka dzīvību. Ienaidnieka (reāla vai iedomāta) fiziska iznīcināšana kļūst par normu un goda lietu. Normas politiskajā kultūrā ir cieši saistītas ar morāles normām sabiedrībā. Piemēram, N.Makiavelli (XVI gs.) atklāti un ciniski par galvenajām normām varas realizācijā uzskatīja ardarību un melus. Šīs atziņas ir lieti noderejušas totalitāro režīmu veidotājiem.

Vēsturiskā pieredze kļūst par tradīcijām un ieradumiem, realizējot politiskās kultūras normas. Tā totalitārā režīma ieradumi bremzē reformu gaitu. Cilvēki nav pieraduši būt brīvi un atbildēt par sevi, par savu rīcību, labklājību. Tie gaida un cer, ka par viņiem kāds rūpēsies.

Sociologi kā literatūrā apskatītas dažādas pieejas politiskās kultūras tipoloģijai. Var izdalīt četrus tipus:

- 1) "psiholoģiskais", kur kultūru apskata kā vērtību orientāciju sistēmu par politisko objektu;
- 2) "visaptverošais" - apvieno kā orientāciju, tā indivi-
politisko uzvedību;
- 3) "objektīvais" - kultūru apskata kā personas rīcības
noteiktu ierobežotāju;
- 4) "evristiskais" - kultūru apskata kā hipotētisku konstruk-
ciju politisku mērķu īstenošanā.

Kā piemēru minēšu vienu no politiskās tipoloģijas
variantiem (G.Almonds, S.Vorbs). Pirmais tips -
patriarhālais (nav pavalstnieku, neinteresējas par politisko
sistēmu), Otrais - pavalstnieku (pozitīva attieksme pret

politisko sistēmu, bet vāja pašu līdzdalība), trešais - aktīvais (aktīva sabiedriskā darbība un cenšanās ieņemt noteiktu vietu). Par vēlamāko uzskata jauko - "pilsoniskās kultūras tipu". Tā ir aktīva kultūra, kurā bez patriarhālajiem pārsvarā ir pavalstnieciskie elementi (piemērs - angļu un amerikāņu valsts uzbūve).

Iespējams arī pilnīgi citāda politiskās kultūras tipoloģizācija, pamatojoties uz politiskās kultūras viengabalainību vai sadrumstalotību (diferencēšanos).

Pēc šīs pazīmes izdala:

- 1) homogēno politisko kultūru (angļu un amerikāņu politiskā sistēma);
- 2) fragmentāro politisko kultūru ar jauktām subkultūrām (Eiropas valstis);
- 3) diferencētās politiskās kultūras pirmsindustriālo un daļēji industriālo sistēmu ietvaros;
- 4) homogēnā politiskā kultūra totalitārajās politiskajās sistēmās.

Tā kā mūsu republika pakāpeniski atbrīvojas no totalitārās sistēmas uzspiestās "mono" politiskās kultūras, praksē jāastopas ar ļoti atšķirīgām (diferencētām) politiskām kultūrām. Tā ir realitāte, ka latviešu politiskā kultūra atšķiras no krievu politiskās kultūras, kuras iezīme ir kopienas (patriarhālais) absolūtisms šajā sfērā ir nepieciešami īpaši pētījumi, kuru, diemžēl, vēl nav. Tāpēc jāprobežojas tikai ar fakta konstatējumu un jāmeklē iespējas demokrātiski veidot saskaņu, jāmeklē konsensus starp dažādām kultūrām. Tas ir viens no priekšnoteikumiem sabiedrības stabilizācijai. Rezumējot iepriekš teikto, jāsecina, ka politiskajai kultūrai ir svarīga nozīme sabiedrības dzīvē.

Īss kopsavilkums par trešo jautājumu.

1. Politiskā kultūra ir paraugu kopums nostādņām, vērtībām un uzvedībai, kas skar varas un pilsoņu attiecības. Politiskā kultūra ievērojami regulē atsevišķu cilvēku un sociālo grupu rīcību politisko attiecību sfērā.

Politisko kultūru veido: zināšanas, politisko parādību

vērtējums, emocionālais aspekts politiskajās nostādnēs, sabiedrībā atzītie uzvedības paraugi. Svarīga nozīme politiskās kultūras struktūrā ir vērtībām, normām, tradīcijām.

2. Ir vairākas tipologizācijas shēmas politiskajā kultūrā.

Izdala šādus tipus: a) psiholoģisko, b) visaptverošo, c) objektīvo, d) evristisko.

Izdala arī: a) patriarhālo, b) pavalstnieku, c) aktīvo tipu politiskajā kultūrā.

3. Ir jāpāta politiskās kultūras tipi un nozīme sabiedrībā, kura virzās no totalitārisma uz demokrātiju. Šī problēma ir aktuāla arī Latvijā.

Bibliogrāfiskais saraksts

Vābers M. Politika kā profesija//Atmoda.- 1989.-10.dec., 18.dec.

Вебер М. Харизматическое господство//Социол.исслед.-1988.- №5-С.139-147.

Линсет С. Политическая социология//Америк.социол.-М.,1972.- С.203-221.

Современная западная социология:Слов.-М.:Политиздат, 1990.- 432с.

Вятр Е. Социология политических отношений.-М.:Прогресс, 1979.-453с.

50/50: Опыт словаря нового мышления.-М.:Прогресс, 1989.- 558с.

Современный капитализм: критический анализ буржуазных политологических концепций/Отв.ред. К.С.Гаджиев -М.:Наука, 1988.-С.283.

Макиавелли Н. Государь.- М.:Планета, 1990.-79с.

Vispārējā socioloģija/ Atb.red. A.Freiberga.- R.: RTU, 1990.- 1.d.- 48.-55.lpp.

Politoloģija/ Atb.red. U.Augstkalns.-R.:RTU, 1990.. 11.-16.lpp.

11. temats. Sociālā pārvalde.

Pārvaldes problemātika ir ļoti plaša, jo pārvaldes procesi ir daudzi un dažādi. Tie sastopami gan dzīvajā dabā, gan sarežģītās mašīnās (ar vadības sistēmām), gan sabiedrībā.

Pārvalde ir izpētes objekts dažādām (sabiedriskām un eksaktām) zinātnēm.

Kibernētika ir teorija par vispārējo pārvaldi. Tā formulē fundamentālos principus pārvaldē, noskaidro informācijas nozīmi, t.sk. atgriezenisko saikni pārvaldes procesos. Kibernētika rada īpašu matemātisko aparātu, ar kuru iespējama precīza pārvaldes procesu izpēte un to optimizācija.

Kibernētika ir pierādījusi, ka pārvaldes procesi veidojas un realizējas tikai ļoti sarežģītās dinamiskās sistēmās (dzīvā dabā, vadāmās mašīnās, sabiedrībā), kurās ir raksturīgas cēloņsekarību attiecības. Tā ir pierādījusi pārvaldes antientropisko raksturu, parādījusi pārvaldes un informācijas vienotību, atgriezenisko saikņu nepieciešamību pašregulējošās sistēmās, un, visbeidzot, - kibernētika ir formulējusi gala mērķi pārvaldē, ideālu pārvaldē - nodrošināt optimālu norisi pārvaldes procesos.

Jāizprot divu jēdzienu - "pārvalde" un "vara" būtība un atšķirība. Jēdzieni "pārvalde" un "vara" ir saturā tuvi, bet ne identiski. "Pārvalde" pēc saturā ir daudz plašāks jēdziens; vara ir viens no iespējamajiem mehāniskajiem pārvaldes procesiem. "Pārvalde" aptver ļoti plašu spektru sociālajos procesos, "vara" vienmēr ir saistīta ar cilvēku vai grupu pakļaušanu citiem cilvēkiem, grupām. "Vara" paredz sankcijas, ja šī pakļaušana nav notikusi. Pārvaldes procesā (to apzīmēsim tālāk) sankcijas nav obligātas.

Socioloģija (industriālā un pārvaldes) pēta sociālās pārvaldes procesus, t.i., procesus sociālajās sistēmās.

Šos procesus sadala 2 līmeņos:

- 1) pārvalde kā darba sastāvdaļa, t. i., atsevišķu cilvēku vai sociālo organizāciju darbības vadīšana;
- 2) dažādu cilvēku apvienību (visas sabiedrības, grupu, kopību

gtt.) pārvalde.

Pirmais ispētes līmenis (atsevišķs cilvēks, ražošanas organizācijas) ir sociālā komponente menedžmentā. Menedžments pēta ne tikai sociālās attiecības un organizāciju ražošanas procesā, bet aptver arī organizatoriskos, tehnoloģiskos, ekonomiskos un vairākus citus aspektus.

Pārvaldes darbu sociālajās kopībās pēta vairākas socioloģiskās teorijas, kuras ir vispārējās socioloģijas sastāvdaļa. Šīs problēmas risina arī "sociālā inženierija" un "sociālā tehnoloģija".

Pārvaldes problēmas ir cieši saistītas ar cilvēkiem, kuri strādā pārvaldes sistēmā, tādēļ pārvalde ir saistīta arī ar birokrātiju un birokrātismu.

Sociālajā pārvaldē ir daudz problēmu. Vienā vai divās lekcijās ir iespējams tikai shematiski ieskicēt pašas būtiskākās pamatatzīņas.

Lekcijā aplūkošu šādus jautājumus:

1. Sociālās pārvaldes būtība, sociālo procesu pārvaldes veidi un metodes.
2. Sociālie aspekti ražošanas pārvaldē (menedžmentā).
3. Birokrātija un birokrātisms.

Aplūkošu pirmo jautājumu tematā.

Sabiedrība ir sarežģīta, dinamiska sociāla sistēma. Tā nepārtraukti mainās. Saturu un virzienu sabiedrības attīstībā nosaka materiālais un garīgais līmenis sabiedrībā, kā arī mijiedarbība starp sociālajiem procesiem. Sabiedrības kā sociālās sistēmas stabilitātes nodrošināšana nav iespējama bez pašregulēšanas, pašorganizācijas procesiem.

Izdala divus pašregulēšanas (vadišanas, pārvaldes) veidus:

- 1) stihisko,
- 2) mērķtiecīgi veidoto pārvaldi.

Stihiskais pašregulēšanās process ir pretrunīgs, dažkārt tas ir rezultāts sadursmēm starp diametrāli pretējiem sociāliem spēkiem un procesiem. Stihiskā pašregulēšanās sabiedrībā nav saistīta ar cilvēku apziņu, viņu mērķtiecīgo darbību. Cilvēkus ietekmē dažādi notikumi, dažreiz pat pilnīgi nejauši.

Cilvēki ir nejaušību rotālieta. Tomēr nejaušībā, galarezultātā īstenojas attīstības likumsakarības sabiedrībā.

Mērķtiecīgi veidotā pārvalde, atšķirībā no stihiskās pašregulēšanās (stihiskās pārvaldes), ir saistīta ar cilvēku apzinīgu darbību. Tās uzdevums - nostiprināt sociālo sistēmu, tās stabilitāti, sekmīgu funkcionēšanu, pasargāt to no stihisko spēku graužošās ietekmes. Pamatuzdevums mērķtiecīgajā sociālajā pārvaldē (pamatojoties uz kibernetikas atziņām) ir nodrošināt optimālu sociālo procesu norisi, dažādu pretrunu un šķēršļu pārvarēšanu sabiedrības funkcionēšanā un attīstībā.

Vēl nesensajā pagātnē sociālās pārvaldes dalījumu "stihiskajā" un "mērķtiecīgi veidotajā" papildēja un pat absolūtizēja. Tam bija ideoloģisks pamats. Tika propagandēts, ka sociālismā, kur valda sabiedriskais īpašums, sociālā pārvalde kļūstot visaptveroša. Kapitalismā (pamats ir privātipašums) pārvalde ir iespējama tikai atsevišķa uzņēmuma ietvaros. Tirgus attiecības graužot sabiedrību, sasānnot pretrunas tajā. Vēsturiskā pieredze noraida šos apgalvojumus.

Pirmkārt, katrā, pat vislabāk (zinātniski) organizētā pārvaldes sistēmā, ir sastopami stihiskuma elementi. Otrkārt, arī stihiskajā pārvaldē (piemēram, tirgus attiecībās) vienmēr ir mērķtiecīgi veidotās pārvaldes elementi (piemēram, nodokļu un cenu politika). Treškārt, sociālie procesi, kas noris stihiski, zināmā posmā var kļūt postoši, taču dažādu interešu sadursmju rezultātā veidojas kāds noteikts kopsaucējs un procesi izlīdzinās.

Mērķtiecīgi veidotās pārvaldes apstākļos pārvaldes procesā, ja ir pieļauta kaut vai mazākā kļūda, var rasties neparedzētas un postošas sekas. Acīmredzot, optimāla sociālā pārvalde iespējama, ja ir panākts noteikts līdzsvars starp stihisko un mērķtiecīgi veidoto pārvaldi.

Kibernetikā visus procesus (neatkarīgi kādās sistēmās) daļa divās daļās: vadāmajos un nevadāmajos.

Sabiedrībā, savukārt, vadāmos procesus sadala: tieši vadāmie un netieši vadāmie procesi.

Tieši vadāmie procesi, piemēram, ir nodokļu sistēma, agrārā reforma, demacionalizācija utt. Netieši vadāmie -

izmaiņas cilvēku patēriņa struktūrā ar cenu starpniecību, mode utt.

Vadāmības pakāpe un forma (tieša, netieša) ir atkarīga no īpatnībām pašos procesos, to struktūras un satura, t.i., no mainīgiem vai nemainīgiem lielumiem, kas veido pašus procesus.

Sabiedrisko procesu pārvaldē ir sastopami neatkarīgi mainīgi lielumi, kas atspoguļo tos sociālos procesus grupā, kolektīvā, organizācijā, sabiedrībā, kurus var tieši regulēt un kontrolēt sociālā pārvalde. Šos procesus var izmainīt ar pārvaldes palīdzību, izmantojot plānošanu, stimulēšanu, darba un ražošanas organizāciju, adru politiku, kontroli, audzināšanas darbu.

Lietišķo socioloģisko pētījumu uzdevums ir izdalīt pārvaldāmos mainīgos un analizēt to ietekmi uz sociālo problēmu risināšanas praksi.

Otra grupa mainīgo nepakļaujas tiešai regulēšanai. Piemēram, individu dzīves ievirze, sociāli psiholoģiskais klimats kolektīvā, cilvēka vērtību orientācija. Šo mainīgo socioloģiskajai izpētei ir liela nozīme praktisko problēmu risināšanā, sociālo programmu vai sociālās politikas īstenošanā.

Lai novērtētu sabiedrisko procesu pārvaldes darba efektivitāti, socioloģiem ir jāpēta pārvaldes darba sociālie rezultāti - dzīves līmeņa paaugstināšanās, dzīves ilguma pieaugums, noziedzības samazināšanās, kadru mainības pazemināšanās u.c.

Vadāmības pakāpe sociālajos procesos ir saistīta ar konkrētā procesa vietu sabiedrībā. Ir konstatēta šāda likumsakarība. Vadāmības pakāpe sociālajos procesos ir tieši atkarīga no to saiknes ar materiālo ražošanu. Jo šī saikne ir spēcīgāka, jo ir lielākas iespējas tos vadīt un otrādi. No pārvaldes viedokļa vieglāk ir regulēt ražošanas attiecības un daudz grūtāk - cilvēku pasaules uzskatu, jo tādēļ ietekmē ne tikai sociālā vide, bet arī atsevišķas īpatnības personībā.

Kibernētika, aplūkojot vispārējās problēmas vadībā, izdala vadošās un vadāmās sistēmas. Vadošās sistēmas vada,

vadāmās - pakļautas vadīšanai.

Sociālajā pārvaldē parasti izdala pārvaldes objektu (to sistēmu, kuru vada) un subjektu (vadošo sistēmu, kas pārvalda). Šis dalījums (pārvaldes objekts un subjekts) ir relatīvs. Jo atšķirīgās situācijās atsevišķas cilvēku grupas var būt gan objekts, gan arī subjekts. Tās var arī mainīties vietām. Visu nosaka tas, kādus procesus un kādā apjomā (visa sabiedrība, sociālā grupa, reģions, lokālā grupa) analizē.

Pārvaldes objektu (socioloģijā) ir iespējams strukturalizēt pēc dažādām pazīmēm: sabiedrības tipa, komponentēm sociālajā struktūrā. Pārvaldes objektu var aplūkot arī kā cilvēku, priekšmetu un attiecību kopumu. Sociālajā pārvaldē pēdējais dalījums (cilvēki, priekšmeti, attiecības) ir pats svarīgākais.

Sociālo procesu vadība, kura aplūko cilvēku kā komponente sociālajā objektā, nodrošina izmaiņas sociālajās struktūrās, nodrošina cilvēku iesaistīšanu sabiedrības pārvaldē, tā socializācijas procesus.

Cilvēks atrodas pašā veidotsjā vidē. Viņš ir saskarsmē ar dažādiem priekšmetiem ikdienā, kas veidoti šodien un pagātnē. Svarīga nozīme ir darba rīkiem un darba priekšmetiem (tie raksturo kultūras attīstību). Tāpēc ražošanas vadībai ir svarīga nozīme sociālajā pārvaldē.

Pārvaldēs procesos ievērojama vieta ir sociālo attiecību vadīšanai un regulēšanai.

Pārvaldot lielās sociālās sistēmas, par pārvaldes objektu kļūst nevis atsevišķs cilvēks, bet gan konkrēti sociālie veidojumi (grupas, kopības, organizācijas utt.).

Socioloģiski analizējot pārvaldes subjektu, var izdalīt divus veidus tā struktūrā: individuālo un kolektīvo (institualizēto). Individuālais pārvaldes subjekts ir vadītājs ar noteiktām tiesībām, pienākumiem, funkcijām sociālo procesu vadīšanā.

Sarežģītas sociālās sistēmas vada institualizētais pārvaldes subjekts (valsti - valsts varas orgāni). Institualizēto pārvaldes subjektu "veido" vadītāju grupas. Tās, protams,

nav jau pieminētā mehāniskā apvienojums, bet gan atsevišķa sarežģīta sociālā sistēma, kura darbojas, atbilstoši savām funkcijām, strukturāli, vadības realizācijas principiem, metodēm. Galvenās problēmas jau pieminētā subjekta darbībā ir: racionāla funkciju sadale, vadītāja kompetence, personīgā atbildība, prasme kolektīvi pieņemt optimālus lēmumus.

Sociālās pārvaldes subjekta pamatpazīme ir: pārvaldes lēmumu pieņemšana un to izpildes nodrošināšana. Ja šādu funkciju nav, tad nav arī paša pārvaldes subjekta.

Sociālās pārvaldes saturs vai sociālo procesu pārvalde izveido kritērijus un rādītājus par objekta sociālo attīstību (piemēram, sabiedrības), izdalot tajā radušās sociālās problēmas, izstrādā metodes un pielieto tās problēmu risināšanā, lai sasniegtu plānoto stāvokli un parametrus sociālajās attiecībās un procesos.

Tāpat kā pārvaldei vispār arī sociālo procesu pārvaldei ir ciklisks raksturs un tai ir šādas stadijas: sociālā prognozēšana, sociālā projektēšana, sociālā plānošana, tieša sociālo procesu vadīšana.

Prognozēšana - zinātniska paredzējuma forma, sociālās perspektīves izpēte parādībās. Piemēram, zinātniski tehniskā prograsa un tā sociālo un ekonomisko seku prognozēšana ir viens no priekšnoteikumiem pārvaldes zinātnē.

Sociālā projektēšana - sociālā objekta modeļa izveide nākotnē, tā optimālo parametru noteikšana. Sociālais projekts ir sociālā plāna pamats.

Sociālā plānošana - zinātnisks mērķa rādītāju un uzdevumu nopamatojums sociālajos procesos, kā arī galveno līdzekļu izvēle, lai izpildītu izvirzītos uzdevumus, projektu.

Sociālo procesu tiešajā vadīšanā parasti izdala šādas stadijas:

- 1) informācijas iegūšana un tās analīze;
- 2) lēmumu pieņemšana;
- 3) organizācija un koriģēšana;
- 4) veiktā darba analīze (uzskaite un kontrole).

Sociālo procesu vadību iespējams veiksmīgi realizēt tikai

taid, ja pārvaldes subjektam ir izmeloša, objektīva un zinātniski pamatota informācija par pārvaldes objektu. Informācijas struktūrā svarīga ir socioloģiskā informācija. Daudzas sociālās problēmas vispār nav atrisināmas bez socioloģiskas informācijas. Pārvaldes lēmumi jāpieņem tikai uz vispusīgas informācijas pamata.

Pārvaldes lēmums (programma, plāns, lēmums, rīkojums, pavēle utt.) ir fiksēts projekts par izmaiņām organizācijā, kura realizēšanā bez lēmuma subjekta piedalās arī citi. Pārvaldes lēmuma jābūt norādītam:

- 1) mērķim;
- 2) līdzekļiem mērķa sasniegšanai;
- 3) nepieciešamie resursi mērķa sasniegšanai;
- 4) atbildīgie par lēmuma izpildi.

Pārvaldes lēmumus iespējams klasificēt pēc vairākām pazīmēm:

- 1) pēc sabiedrības dzīves sfērām (tie var būt ekonomiskie, sociālie, politiskie, kultūras);
- 2) pēc iedarbības apjoma ("globālie" - visai sabiedrībai raksturīgie, reģionālie, lokālie);
- 3) pēc pārvaldes lēmuma saturs (mērķa lēmums, lēmums - koncepcija, lēmums - programma, koriģējošais lēmums).

Lēmuma pieņemšana nozīmē ieslēgt to organizēto attiecību sistēmā. Pārvaldes lēmuma īstenošanas pakāpe ir objekta pārvaldāmības rādītājs.

Izdala stingri noteiktus pārvaldes lēmumus (standartizētie, rutinētie vai "otrējie", pieņemti "izpildīšanai" u.c.) un iniciatīvas, kuru mērķis ir mainīt organizatorisko kārtību.

Analizējot pārvaldes lēmumus, jāievēro dažādu kategoriju strādājošo līdzdalība lēmuma pieņemšanā (lēmumi var būt vienpersonīgi, grupu, ievērojot speciālistu domas utt.). Pārvaldes lēmumu analīze atklāj efektivitāti pārvaldē. Tā gūš priekšstatu par pienākumu sadali, par dažādiem iekšējiem organizācijas jautājumiem, par to atrisināšanas paņēmieniem, par darba stilu u.c. Pārvaldes lēmumā koncentrējas tie mērķi, intereses un pretrunas, kas raksturīgas sociālo attiecību sfērā.

Pārvaldes lēmumu (teksti, pavēles, rīkojumi) socioloģiskajā

analīzē izmanto dažādas metodes: fiksētos novērojumus, ekspertu vērtējumu (lēmuma efektivitātes noteikšana, to kvalitātes paaugstināšanas ceļi), intervijas (piemēram, noskaidrot vadītāju uzvedības īpatnības lēmuma pieņemšanas brīdī).

Organizācija un koriģēšana sociālajā pārvaldē ir saistīta ar jaunā pieņemtā lēmuma izpildes organizāciju vai arī jau agrāk pieņemto lēmumu izpildes koriģēšanu, sakarā ar kaut kādiem jauniem vai agrāk neievērotiem apstākļiem lēmuma pieņemšanas stadijā. Tas ir galvenais uzdevums koriģēšanā.

Veiktā darba analīze (uzskaitē un kontrole) ir svarīgs posms pārvaldes lēmumu izpildē. Ja nevar nodrošināt efektīvu pieņemta lēmuma izpildi, nezina tā izpildes gaitu. Uzskaitē fiksē kvantitatīvos rezultātus lēmuma izpildē. Kontrolē - kvalitatīvos.

Sociālajai pārvaldei ir daudzlīmeņu struktūra ar specifiskām funkcijām, kritērijiem, metodēm katrā līmenī.

Galvenā funkcija sociālajā pārvaldē ir sociālās politikas izstrādāšana. Šī funkcija konkretizējas tautas saimniecības, nozaru un reģionu līmenī, darba kolektīvu līmenī.

Iespējamās pretrunas starp sociālo procesu pārvaldes funkcijām dažādos līmeņos. Pārvaldes uzdevums ir saskaņot individu, kolektīvu, sociālo grupu pretrunīgās intereses ar valstiskajām interesēm. Neefektīvas sociālo procesu pārvaldes rezultātā pretrunas var padziļināties (piemēram, sakarā ar uzņēmuma pāreju uz pilnīgu saimniecisku aprēķinu un tirgus ekonomiku).

Sociālo procesu pārvaldes īstenošanai izmanto dažādas metodes un līdzekļus: ekonomisko, administratīvo, sociāli psiholoģisko, kā arī specifiskos - sociālos.

Uz katru uzņēmumā strādājošo var iedarboties tieši vai administratīvi (pavēles, uzdevumi), izmantojot motivus un vajadzības (stimulēšana), vērtību sistēmu (audzināšana, izglītība utt.), apkārtējo vidi (mainot darba apstākļus, statusu administratīvajā vai neformālajā organizācijā u.c.).

Attiecībā pret mazo grupu kā ražošanas kolektīva sastāvdaļu izmanto šādas pārvaldes metodes: mazās grupas sastāva mērķtiecīgu veidošanu (pēc kvalifikācijas, demogrāfiskajām un

psiholoģiskajām pazīmēm, pēc darba vietu skaita u.c.); grupas saliedēšanu (darba stila pilnveidošanu, sociāli psiholoģisko faktoru izmantošanu utt.).

Uzņēmuma iestādes līmenī izmantojamās metodes ir formālās un neformālās struktūras saskaņošana (pārvarēt pretrunas starp iepānotajiem un faktiskajiem sakariem un normām); pārvaldes demokratizācija (strādājošo plaša piesaistīšana lēmumu izstrādāšanā, uzņēmuma vadītāja vēlēšanas utt.); sociālā plānošana (strādājošo kvalifikācijas celšana, sociālās struktūras pilnveidošana kolektīvā, strādājošo labklājības celšana un citi pasākumi); sociālā prognozēšana un projektēšana.

Praksē parasti izmanto savstarpēji saistītu metožu un līdzekļu kopumu, kas atbilst objekta un risināmo uzdevumu raksturem.

Svarīga nozīme sociālajā pārvaldē ir sociālajai inženierijai un sociālajai tehnoloģijai.

Sociālā inženierija ir darbība, kura pilnveido citu (bāzes) darbību ar īpašiem līdzekļiem, metodēm un tehnoloģiju.

Rietumu valstīs sociālā inženierija ir plaši izplatīta parādība. Tā darbojas kā atsevišķa uzņēmuma, tā arī valsts mērogā. Sociālās inženierijas galvenais uzdevums ir novērst esošās pretrunas un nodrošināt sabiedrībā (grupā, kolektīvā, kopībā, sociālā organizācijā) stabilu attīstību. Sociālā inženierija ietekmē sociālās sistēmas un sociālos procesus. Tās mērķis ir pilnveidot šos procesus, novērst esošās pretrunas tajos.

Sociālā inženierija apkopo:

- 1) objekta diagnostiku;
- 2) prognozēšanu;
- 3) sociālo plānošanu;
- 4) sociālo sistēmu, procesu, tehnoloģiju projektēšanu;
- 5) projektu realizāciju;
- 6) projektu korigēšanu;
- 7) sociālās rekonstrukcijas realizāciju, atbilstoši jauniem apstākļiem.

Sociālā tehnoloģija - atsevišķa zināšanu forma par cil-

vēku darbības veidiem un līdzekļiem.

Darbības metodes sociālajā tehnoloģijā sekmē racionālu cilvēku darbības organizāciju, paaugstina tās efektivitāti. Sociālās tehnoloģijas metodes galvenokārt izmanto, lai pilnveidotu ražošanas procesu.

Īss pirmā jautājuma kopsavilkums.

1. Sabiedrībā izdala divus pašregulēšanas tipus:

- 1) stihisko pārvaldi,
- 2) mērķtiecīgi veidotot pārvaldi.

Mērķtiecīgi veidotās pārvaldes uzdevums ir nodrošināt sociālās sistēmas stabilitāti, sekmīgu funkcionēšanu, pasargāt to no stihisko spēku greujošās ietekmes.

2. Sociālos procesus daļa vedāmos un nevedāmos. Vadāmie procesi savukārt ir dalāmi tieši un netieši vedāmos. Vadāmības pakāpe sociālajos procesos ir saistīta ar to vietu sabiedrībā un materiālo ražošanu. Jo šī saikne ir ciešāka, jo vadāmības pakāpe ir augstāka. Ražošanas attiecības ir vieglāk regulējamas, cilvēku gaumi ietekmēt ir daudz grūtāk.

3. Sociālo procesu pārvaldē izdala pārvaldes objektus (vadāmās sistēmas) un subjektus (vadošās sistēmas). Sociālās pārvaldes funkcijas ir pārvaldes lēmumu pieņemšana un to izpildes nodrošināšana.

4. Sociālās pārvaldes procesam ir ciklisks raksturs. Parasti izdala (tiešajā vadīšanā) šādas stadijas:

- 1) informācijas iegūšana un tās analīze,
- 2) lēmumu pieņemšana,
- 3) organizācija un koriģēšana,
- 4) analīzi par paveikto darbu.

5. Pārvaldes lēmums (programma, pavēle, rīkojums utt.) ir fiksēts projekts par izmaiņām organizācijā, kura realizēšanā bez lēmuma subjekta piedalās arī otri sociālie veidojumi.

6. Sociālajai pārvaldei ir daudzlīmeņu struktūra ar specifiskām metodēm katrā līmenī. Izdala visas sabiedrības līmeni (galvenais pārvaldes līdzeklis - sociālā politika), reģionu, nozaru līmeni (attiecīgas programmas, plāni, lēmumi), darba kolektīvus, lokālu cilvēku kopību (pagasts). Sociālo pārvaldi īsteno ar lēmumiem atbilstošā līmenī.

Sociālajā pārvaldē izmanto dažādas metodes un līdzekļus: ekonomiskus, administratīvus, sociāli psiholoģiskus, kā arī specifiskos - sociālos.

Turpmāk aplūkošu otro jautājumu tematā:

"Ražošanas pārvaldes (menedžmenta) sociālie aspekti."

Jautājums ir tik plašs un vispusīgs, ka to plašāk aplūkot nav iespējams "Vispārējā socioloģija" kursā. Tomēr atstāt to bez ievērības būtu nepareizi, jo ar menedžmentu ir saistīts katrs topošais inženieris. Ieskiecēšu divas problēmas:

- 1) isu teoriju apskatu ražošanas pārvaldē;
- 2) ar dažu sociālo metožu apskatu, ko sociālajā pārvaldē izmanto ASV mūsdienās.

Ceru, ka studenti patstāvīgi studēs šos jautājumus.

Iesakū izlasīt šādas grāmatas:

Menedžeris. Pasaules pieredzes apkopojums vadītāju uzvedības, darbības motivācijas un organizācijas jomā. - R.: A/s "Lats", 1990. - 160 lpp.

Ли Якокка. Карьера менеджера. - М.: Прогресс, 1991. - 592 с.

Котлер Филипп. Основы Маркетинга. - М.: Прогресс, 1990. - 734 с.

Pārvaldes problēmas kolektīvā esmu aplūkojis lekciju konspekta "Vispārējā socioloģija" 1.daļā, 5.tematā.

Trīs savstarpēji saistītas komponentes veido pārvaldi ražošanā: mehānismu un iekārtu ekspluatācija (tehniskā vadīšana); procesu pārvalde; cilvēku savstarpējo attiecību regulēšana ražošanas procesā. Visas šīs komponentes ir savstarpēji saistītas. Taču bieži gala iznākumu nosaka organizētība, cilvēku savstarpējās attiecības, attieksme pret darbu. Tāpēc menedžments pievērš lielu uzmanību sociālajai komponentei ražošanas pārvaldē.

F. Teilors radīja zinātni par to, kā organizēt cilvēku darbu. Teilors (1856 - 1915) pirmais formulēja racionālās organizācijas metodes fiziskajā darbā (sk. F. Teilora darbu "Zinātniskās pārvaldes principi"). F. Teilora galvenais nopelns bija tas, ka viņš pirmais ierosināja darba procesu sadalīt atsevišķās elementārās operācijās un kustībās. Tās analizējot, var novērst liekās neekonomiskās kustības. Tas bija progress darba organizācijā.

Teilors mēģināja arī analizēt pašu pārvaldes (organizācijas) procesu. Viņš noteica, ka šajā procesā iespējams izdalīt šādus elementus:

- 1) darbības mērķa noteikšana,
- 2) darbības līdzekļu izvēle,
- 3) darbības līdzekļu sagatavošana,
- 4) darbības līdzekļu izmantošana, atbilstoši izstrādātajam plānam,
- 5) darbības rezultātu kontrole.

Taču Teilora teoriju kritizēja un kritizē, dažkārt pat tik asā formā, kādu tā vēsturiski nav pelnījusi (kā pirmais mēģinājums racionalizēt darbu).

Teilora uzskatos ir trīs kļūdas.

Pirmā kļūda. Teilors savu teoriju izstrādāja, par pamatu ņemot t.s. "ekonomisko cilvēku", proti, cilvēku, kura galvenais un vienīgais mērķis ir gūt maksimālus ienākumus par savu darbu. Teilors uzskatīja, ka, paaugstinot darba algu, cilvēks samierināsies ar jebkuriem darba apstākļiem. Taču tāda "ekonomiskā cilvēka" dzīvī vispār nav. Teilors ignorēja psiholoģiskos faktorus darbā, nenovērtēja arī tīri fizioloģisko faktoru ietekmi uz darba ražību.

Otrā kļūda. Teilors, ignorējot strādājošo daudzās vajadzības, galveno uzmanību pievērsa darba devēja interesēm.

Trešā kļūda. Teilors pilnīgi ignorēja individa attieksmi pret darbu, neievēroja strādājošo savdabību.

Nepilnības F. Teilora teorijā mēģināja novērst G. Emersons. 1912.g. iznāca viņa darbs "Darba ražīguma divpadsmit principi." Emersons, analizējot organizāciju pārvaldes darbā, formulēja galvenos tās principus:

- 1) skaidrs mērķis, ideāls rīcībā; 2) veselais saprāts organizācijā; 3) kvalificēts padoms; 4) disciplīna; 5) godīgums rīcībā; 6) ātra un sistemātiska darba rezultātu pārbaude; 7) darba kārtība; 8) normu un paraugu esamība; 9) atbilstoši darba apstākļi; 10) izstrādātas darbības metodes; 11) precīza darba instrukcija; 12) stimulēšanas sistēma.

Ja Teilora un Emersona idejas bija domātas, lai organizētu ražošanas pārvaldi, tad francūzis Anri Faijols

(1841 -1925) mēģināja šos pārvaldes principus pielietot valsts institūciju darbības pilnveidošanā. Faijols uzskatīja, ka pārvaldes procesu veido šādas sastāvdaļas: paredzēšana, organizācija, rīkojumu izdošana, koordinācija, kontrole. Faijols parādīja, ka pārvaldes funkcijas ir ļoti sarežģītas un sastāv no vairākiem vienkāršākiem elementiem. Faijola darbus plaši atzina. Viņa iestrādātās atziņas izmantoja arī ražošanas pārvaldes pilnveidošanā. Faijols ir formulējis 14 nosacījumus, kas nodrošina efektīvu darbu pārvaldes orgānos:

- 1) darba sadale;
- 2) vadības autoritāte;
- 3) iekšējā disciplīna;
- 4) vadības vienotība;
- 5) saskaņotība rīkojumos;
- 6) individuālo interešu pakļaušana visaugstākajām interesēm;
- 7) stimulēšana (atalgojums);
- 8) centralizācija;
- 9) iekšējā hierarhija;
- 10) kārtība;
- 11) līdzsvars starp pienākumiem un tiesībām;
- 12) personāla stabilitāte;
- 13) administratīvā personāla iniciatīva;
- 14) personāla vienotība.

Attīstoties sabiedrībā un sabiedriskajām zinātnēm, tika radīta jauna teorija "cilvēku attiecības" (human relations). Tās pamatlicējs E.Meijo 1924. g. parādīja, ka uzņēmuma vadītājs pilda ne tikai vadītāja, bet arī kolektīva aizbildņa funkcijas. Vadītāja rūpes par padotajiem ir izdevīgas vadītājam darba devējam, jo tās stimulē darba ražības pieaugumu. "Cilvēku attiecību" teoriju plaši izmanto Rietumos arī mūsdienās.

Jau 30.gados ASV (Motornas pētījumi) parādīja, ka darbinieki ir gatavi samazināt savu darba ražību un pat zaudēt samaksā, lai iegūtu savu kolēģu atzinību. Amerikāņu sociologs D.Mak-Gregors (sk.: The Human Side of Enterprise. N.Y.McGraw HILL, 1960.) parādīja, ka menedžeris, kas padotus aktivizē ar savu uzticību, ar domu apmaiņu, ar kopēju lēmumu pieņemšanu, gūst lielākus panākumus, nekā tas, kurš padotus piespiež strādāt, izmantojot draudus.

"Situatīvais menedžments" (60.gados), balstoties uz psihologa biheviarista B.Skinera atziņām, propagandē dažādu stimulu izmantošanu strādājošo aktivizācijai. Menedžera galvenais uzdevums ir izvērtēt darba rezultātus un izmantot dažādus materiālos un morālos stimulus, lai atbildinātu par labu darbu.

darbs nav ieguvis pozitīvu vērtējumu, tad pozitīvos stimulus neizmanto. Strādājošais baidās nevis no soda, bet gan no tā, ka viņu nestimulēs. Rietumos jau 60.gados veica plašus pētījumus par darba motivāciju. Pētījumu rezultātā tika izstrādāta "higiēniskā motivācijas teorija". Tās galvenā tēze: apmierinātību un r. apmierinātību ar darbu nedrīkst vērtēt pēc vienas un tās pašas skalas, jo apmierinātību un neapmierinātību ietekmē dažādi atšķirīgi faktori.

Neapmierinātību ar darbu nosaka: uzņēmuma (firmas) politika un pārvaldes metodes; personāla darbības kontroles metodes; attiecības ar darba kolēģiem; apmaksas līmenis; darbinieka statuss organizācijā; darba apstākļi un drošība.

Tajā pašā laikā apmierinātību ar darbu nosaka: panākumi, atzinība par panākumiem; interese par darbu; atbildība; profesionālā pilnveidošanās un karjera.

70% procentos gadījumu neapmierinātība ar darbu ir saistīta ar dažādiem ārējiem faktoriem. Apmierinātība, turpretī, 80% gadījumu ir saistīta ar iekšējiem, personiskiem motīviem. Up tikai 20% gadījumu to ietekme nav saistīta ar pašu darbinieku. Darbinieka higiēniskās vajadzības (laba samaksa par darbu, apmierinoša darba vide un normāli darba apstākļi) ir maksimāli jāapmierina, jo pretējā gadījumā darba rādītāji pasliktinās. Tādējādi, ja tas ir interesants un radošs, spēj pastāvīgi stimulēt strādājošo efektīvam darbam.

Pamatojoties uz higiēnisko motivācijas teoriju, izstrādātas divas koncepcijas:

- 1) individuālā darba bagātināšana;
- 2) sociālie (grupas) projekti, kuru uzdevums - nodrošināt efektīvu darba organizāciju un augstu darba ražību.

Individuālo darbu bagātina 7 elementi:

1. Tiešas attiecības ar klientu.

Rada tādus apstākļus, lai darbinieks kontaktētos ar klientiem, kuru apkalpo firma. Piemēram, automašīnu remontstrādnieki kontaktējas ar šoferiem.

2. Personīgā atbildība un atskaite.

Strādniekam ir sava zīmogs, ar kuru apzīmogo izgatav to produkciju. Fiksē kvalitātes uzlabošanas, ierosinātos uzlabojumus.

3. Atgriezeniskā saikne. Jābūt tādām vadības sistēmām, lai strādnieks uzzinātu klientu vērtējumu par savu darbu.
4. Tiesības uz tiešo saskarsmi. Menedžerim jārada tāda sistēma, kas ļautu strādniekiem vērsties pie klientiem vai jebkuras personas pēc informācijas, kas nepieciešama darbam.
5. Brīvs grafiks. Strādniekiem, pēc iespējas, jāļauj strādāt pēc viņiem izdevīga grafika, lai labāk apkalpotu klientus.
6. Resursu kontrole. Vēlams nodot iekārtas un mehānismus personālam personīgā atbildībā. Protams, tas prasa attiecīgo sagatavošanos un finansiālo neatkarību.
7. Kvalifikācijas paaugstināšana un jaunas pieredzes iegūšana. Strādnieks savas darba funkcijas bagātina ar unikālu pieredzi, ja viņš ir atbildīgs par jauno darbinieku apmācību. Protams, tas ir iespējams, ja darbinieks pats ir kvalificēts un pieredzes bagāts.

Realizējot individuālā darba bagātināšanas koncepciju praksē daudzās ASV firmās, kā arī gaisa karaspēka apakšvienībās, ir iegūti pozitīvi rezultāti.

Par darba organizācijas sociālajiem projektiem ir trīs atšķirīgas koncepcijas:

1. Līdzdalības menedžments. Darbiniekus iesaista diskusijā ar administrācijas pārstāvjiem dažādu pārvaldes lēmumu izstrādāšanas procesā. Menedžerus īpaši apmāca saskarsmes mākalā.
2. Sociotehniskās sistēmas. Brigādes darba organizācija; darba vietu rotācija grupā; grupa (kollektīvs) pati nosaka darba režīmu.
3. Kvalitātes pulciņi. Darbiniekiem jāatbild par produkcijas kvalitāti un jāizstrādā priekšlikumi ražošanas pilnveidošanai.

Visas šīs metodes atbalsta vai neatbalsta strādājošo, nonivelē tā personību, pakļaujot to grupas ietekmei. Darba organizācija grupā, kā rāda prakse, ir efektīva tad, ja jārisina īslaicīgi uzdevumi.

Pārvaldes pilnveidošana ražošanas procesos, kā redzams, ir sarežģīta un diferencēta zinātne. Taču vadība, sevišķi kolektīvu (grupu) vadība, vienmēr ir saistīta ar vadītāja personību, tā kompetenci, zināšanām, prasmi, pieredzi. Vadītāju praktiskā

darba analīze rāda, ka sekmīgi savus pienākumus veic ne tikai zinoši, bet arī īpaši apdāvināti cilvēki. Jo efektivitāti pārvaldē bieži nosaka ne jau vadītāja zināšanu līmenis, bet gan prasme (sava veida māksla) tās pielietot konkrētajā situācijā, strādājot ar konkrētiem cilvēkiem, risinot noteiktu uzdevumu. Vadītājam palīdz pecifiska domāšana, darbības stils, kuru veido uzkrātā pieredze (sava, kā arī apgūstot citu pieredzi).

Pārvalde nav tikai zinātne, tā ir arī māksla.

Īss otrā jautājuma kopsavilkums.

1. Zinātne par darba organizāciju un pārvaldi ir saistīta ar F.Tayloru, G.Emersonu, A.Fajjolu, E.Meijo. F.Tailors ierosināja darba procesu sadalīt sīkākās operācijās un panākt maksimālu efektivitāti katrā operācijā, nerēķinoties ar īpatnībām cilvēka psiholoģijā.

G.Emersons formulēja pārvaldes principus, A.Fajjols aplūkoja pārvaldes īpatnības administratīvajā aparātā (valsts pārvaldē), E.Meijo radīja "cilvēku attiecību" koncepciju.

2. Mūsdienās, pamatojoties uz higiēnas teoriju motivācijā, ir izstrādātas un tiek pielietotas ražošanas pārvaldē divas koncepciju grupas:

- 1) individuālā darba bagātināšana;
- 2) darba organizācijas sociālie (grupas) projekti.

Atšķirības koncepcijās atspoguļotas 1.tabulā.

1.tabula

Koncepciju atšķirības

Darba bagātināšanas koncepcija	Sociālie (grupas) darba vietas projekti
1. Pamats - individuālā psiholoģija (motiv.hig.teorija).	1. Pamats - grupas psiholoģija, starpperson attiecības.
2. Galvenā cilvēka vajadzība-individuālā attīstība.	2. Galvenā vajadzība - sabiedriskais atzinums, iekļaušanās sociālajās attiecībās.
3. Pamatmērķis - individuāls attīstība.	3. Pamatmērķis - grupas efektivitāte.

1	2
4. Metode - individuālais darbs maiņa.	4. Metode - grupas attīstība, iesaistīšana pārvaldes lē- mumu pieņemšanā.
5. Izmaiņas individuālās darba organizācijā notiek pirms iz- maiņām sociālajā organizācijā.	5. Pēc izmaiņām sociālajā or- ganizācijā notiek izmaiņas individuālajā darba organi- zācijā.
6. Darba saturs fiksēts, sociā- lā organizācija mainās elastīgi.	6. Konkrētā darba saturs fiksēts, sociālā organizā- cija stingri noteikta.
7. Apmācības mērķis - indivi- duālās kompetences paaugsti- nāšana.	7. Apmācības mērķis - pilnvei- dot grupas efektivitāti.
8. Vadītāju līmenī, pamatojoties uz tā personīgām īpašībām.	8. Vadītāju līmenī, pamatojoties uz tā atbilstību grupas ideo- loģijai.
9. Organizācijas hierarhizētā struktūra atspoguļo tās locek- ļu spējas un personīgo atbil- dību.	9. Organizācijas struktūra at- bilst grupas darbim un nodro- šina demokrātisku lēmumu pie- ņemšanu.

Turpmāk aplūkošu trešo jautājumu:

"Birokrātija un birokrātisms".

Arī šis jautājums temātā ir ļoti plašs, skaršu tikai pa-
matjēdzienus šajā problēmā. Interesentiem iesaku izlasīt:

Хасбулатов Р.И., Бюрократия тоже наш враг... - М. Политиздат,
1969. - 334 с.

Krūmiņa M., Semanis E. Birokrātija un birokrātisms. - Rīga, LU,
1990. - 331pp.

Vālstiska cilvēka kanons/ Sastādītājs Grinblats M. - Rīga,
Avots, 1990. - 244 lpp.

Vārds "birokrātija" ir saliktenis. To veido franču iz-
celsmes vārds "bureau" - kanceleja, un grieķu "kratos" - vara,
tātad "birokrātija" - "kancelejas vara".

Birokrātijai ir objektīvs pamats, jo tā veidojas sabied-
riskā darba dalīšanās apstākļos, kad pārvaldes darbs kļūst

patstāvīgs, atdalās no izpilddarba un veidojas atsevišķa sociālā grupa, kas veic sabiedriskās pārvaldes funkcijas. Jādzīenam "birokrātija" socioloģiskajā literatūrā ir plašāka un šaurāka nozīme.

Plašāka nozīme "birokrātija" ir sociāla grupa (slānis), kas veic pārvaldes darbu. Tie ir vadītāji, pārvaldnieki, pārvaldes aparāts kopumā. Birokrātijai šādā izpratnē ir liela nozīme sabiedrības attīstībā, jo bez pārvaldes sfēras darbiniekiem nav iespējama sabiedrības normāla funkcionēšana.

Birokrātijas nozīmi un funkcijas sabiedrībā ir pētījis un analizējis izcilais vācu sociologs M. Vēbers. Viņš uzskatīja, ka birokrātijas kā sociālās grupas pamatiedzīme ir racionalitāte. Pārvaldes darbiniekiem jāapgūst zinātniskās vadības metodes un jābūt kompetentiem, jāprot racionāli veikt pārvaldes funkcijas.

M. Vēbers birokrātiskās organizācijas priekšrocības saskatīja:

1. efektivitātē, ko nodrošina stingra pienākumu sadale organizācijā;
2. stingrā varas hierarhizācijā, kurā augstāk stāvošie darbinieki kontrolē padotos, lai panāktu uzdevuma izpildi;
3. reglamentētā un formalizētā noteikumu sistēmā, kas nodrošina vienveidību pārvaldē;
4. administratīvās darbības bezpersoniskumā, emocionālā neitralitātē, t. i., katru darbinieku uzskata nevis par individu, bet gan kā noteiktu funkciju, amata, varas subjektu (realizētāju).

Vēbers, absolutizējot birokrātijas racionalismu, paredzēja, ka tā var apspiest un nonivelēt individualitāti. Viņš secināja, ka birokrātija konkrētos apstākļos var pārvērsties par bremzējošu faktoru sabiedrības attīstībā. Sabiedrībā, kurā dominē centralisms principi pārvaldē, birokrātizācijas draudi pastiprinās. Šis Vēbera pareģojums piepildījās valstīs, kurās valdīja totalitārās, administratīvi birokrātiskās socialisma sistēmas.

M. Vēbers pierādīja, ka birokrātizācijas draudiem ir pa-

klautas arī lielas sabiedriskas organizācijas, kuras, lai nodrošinātu efektīvu funkcionēšanu, institūalizējas. Tajās rodas atsevišķs birokrātijas slānis.

Arī K. Marksas aplūkoja birokrātijas problēmas, bet no šķiriskām pozīcijām. Daudzi K. Marksa un M. Vēbera spriedumi par birokrātiju ir tuvi vai pat sakrīt (sk.: K. Marksa "Par Hēgeļa tiesību filozofiju" kritiku").

"Birokrātijā", šaurākajā nozīmē, ir atsevišķs, no tautas atsevišķs, sociāls slānis (grupa), kas tautas vārdā un it kā tautas interesēs realizē varu.

Birokrātiju, šaurākajā nozīmē, raksturo:

- 1) korporatīvo interešu dominante, grupas intereses pārsniedz kā valsts, visas sabiedrības intereses;
- 2) stāšanās izmantošana savu mērķu sasniegšanai;
- 3) formālais darbības, dominējošais darbības forma, nevis tās saturs, pati darbība (vai darbības līdzekļi) kļūst par pašmērķi;
- 4) galvenie mērķi darbībā tiek aizstāti ar nenozīmīgiem;
- 5) negatīva attieksme pret zinātnes atziņām, jo tās apdraud birokrātisko darbošanos;
- 6) stingra dienesta subordinācijas ieviešana;
- 7) noraidošā attieksme pret dažādību un daudzveidību uzskatos;
- 8) godbijīgā pakļaušanās augstāk stāvošajiem, īpašs domāšanas veids (autoritātes dievināšana);
- 9) neredz un neatzīst (jo nevēlas) krīzes situācijas sabiedrībā, izskaistinātā, ne bālā veidā uztver īstenību,

"Birokrātisms" ir plašāks jēdziens nekā "birokrātijā".

Tas aptver gan birokrātiju kā sociālo grupu, gan arī īpašu birokrātijas vara funkcionēšanas sistēmu, darbības stilu un metodes pārvaldē, stereotipus apziņā un domāšanas formās.

"Birokrātismu" kā sociālu parādību raksturo:

- 1) varu realizē privilēģētas ierēdņu grupas;
- 2) izpildvara nav pakļauta likumdevēja varai, un tās abas nav pakļautas biedru gribai, vēlmēm un lēmumiem sociālajās organizācijās;
- 3) bezpersoniska pārvaldes sistēma;
- 4) kontrolēšanas funkcijas veic tās pašas personas, kam ir izpildfunkcijas;

5) atkarības sistēmas izveidošana dienestā, kuras rezultātā par galveno kļūst forma nevis saturs.

Pārvaldnieki ("kanceleja") pārvēršas par birokrātiju tad, kad viņi sāk izmantot to rīcībā esošos līdzekļus, lai dzīvotu un parazitētu uz sabiedrības rēķina. Savas korporatīvās intereses birokrātija uzdod par vispārējām interesēm, var galveno mērķi uzskatīt sevī saglabāšanu un atražošanu.

Birokrātijas varu nosaka nevis tās izcelšanās vai mentiskais stāvoklis, bet gan likumu pārzināšana un izmantošana, funkciju un mērķu izpratne varas institūtos, pieredze pārvaldes darbā, organizācijas objektīvā nepieciešamība. Vēsture liecina, ka birokrātija bieži vien ir vadošais spēks, neatkarīgi no konkrētajām varas formām. Zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos jaunu birokrātijas varu veido tehnokrātija. Tās vara balstās uz likumu zināšanām ražošanas procesā un pārvaldē.

Demokrātiskā sabiedrībā birokrātiskais aparāts ir tuvs M.Vēbera konstitūtajam "tirās", "racionālās" birokrātijas modelim. Tāda birokrātija balstās uz zinātnes atziņām, tās uzdevums ir nodrošināt sabiedrības un tās atsevišķu sferu normālu funkcionēšanu. Tā ir pakļauta sabiedrības kontrolei, ko veic dažādas institūcijas pilsoniskajā sabiedrībā un tiesiskā valstī. To nodrošina politiskais un ideoloģiskais plurālisms, atklātums.

Atsevišķs birokrātijas tips veidojas totalitārisma apstākļos. Totalitārā birokrātija uzurpē varu, stingri reglamentē un kontrolē visu dzīvi sabiedrībā. Pati birokrātija ir ārpus kontroles. Citādi domājošie tiek apspiesti. Sabiedrība tiek lumpenizēta un marginalizēta, jo tādu sabiedrību vieglāk pārvaldīt. Tiek grauta kultūra, tikumība, personība; personība ir dziļi deformēta, no vienas puses, tā ir pakļāvīga, no otras - agresīva. Represijas un terors kļūst par galvenajiem līdzekļiem totalitārās birokrātijas eksistencei un varas saglabāšanai.

Lai nodrošinātu sabiedrības tālāku attīstību, nepieciešams:

- 1) totalitārās sistēmas pilnīga demontāža;
- 2) ekonomiskais plurālisms (dažādu īpašuma formu koeksistēšana, jeb ierobežots valsts iejaukšanās ekonomiskajā dzīvē);

- 3) pilsoniskas sabiedrības veidošana;
- 4) tiesiskas valsts radīšana;
- 5) politiskā un ideoloģiskā plurālisma nodrošināšana;
- 6) atklātuma tālāka attīstīšana;
- 7) jauna tipa pārvaldnieku sagatavošana, iepriekšējo gadu pārvaldes darbinieki (liela pieredze) jāizmanto līdz ar jaunajiem.

Īss trešā jautājuma kopsavilkums.

1. Jēdzienam "birokrātija" socioloģiskajā literatūrā ir divas nozīmes: plašākā un šaurākā.

Plašākajā nozīmē "birokrātija" ir sociāla grupa, kuras darbības saturs ir pārvaldes darbs. Birokrātijai šajā izpratnē ir svarīga nozīme sabiedrības attīstībā, jo bez pārvaldes sfēras darbiniekiem nav iedomājama tās normāla funkcionēšana.

Birokrātija, šaurākajā nozīmē, ir atsevišķs, no tautas atsteidzināts sociāls slānis (grupa), kas tautas vārdā un it kā tautas interesēs realizē varu. Faktiski tas eksistē uz tautas rēķina.

2. "Birokrātisms" ir plašāks jēdziens nekā "birokrātija". Birokrātisms aptver gan birokrātiju kā sociālu grupu, gan arī sistēmu, kas nodrošina birokrātiskās varas funkcionēšanu, darba stilu pārvaldē, metodes, formas un stereotipus apziņā un domāšanā.

Birokrātijas varu noseka nevis tās izcelšanās vai mantiskais stāvoklis, bet gan likumu pārziņāšana un izmantošana, funkciju un mērķu izpratne varas institūtos, pieredze pārvaldes darbī, objektīvā nepieciešamība pēc organizācijas.

3. Birokrātijas likvidēšanai nepieciešams: pilnīga totalitārās sistēmas demontāža, ekonomiskais (īpašumu formu) plurālisms, pilsoniskā sabiedrība un tiesiska valsts, politiskais un ideoloģiskais plurālisms, atklātums.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Краткий словарь по социологии. - М.: Политиздат, 1988. - 478 с.
Марков М. Теория социального управления. - М.: Прогресс, 1978. - 447 с.

Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. - М.: Экономика, 1975. - 269с.

Подмарков В.Г. Введение в промышленную социологию. - М.: Мысль, 1973. - 318с.

Современная западная социология: Слов. - М.: Политиздат, 1990. - 432с.

Старосьляк Е. Элементы науки управления. - М.: Прогресс, 1965. - 423с.

Михеев В. Социально-психологические аспекты управления: стиль и методы работы руководства. - М.: Мысль, 1978. - 321с.

Хепцберг Ф., Майнер М.Ч. Побуждения к труду и производственная мотивация//Соц.исслед. - 1990. - №1. - С.122-131.

Krūmiņa M., Šemanis E. Birokrātija un birokrātisms. - R.: LU, 1990. - 331 lpp.

Menedžeris/Sast.G.Gulbis u.c. - R.: A/s "Eats", 1990. - 160 lpp.

12. temats. Dzīves veids un deviantā uzvedība

Dzīves veids - plaši lietots jēdziens gan ikdienā, gan zinātniskajā literatūrā. 70.-80. gados dzīves veida problemātika bijušajā PSRS kļuva ļoti populāra. Temeļs tam bija tikai viens - propagandēt sociālistiskā dzīves veida priekšrocības. Taču sabiedrības reālā attīstība parādīja, ka kazarmju (administratīvi birokrātiskais) sociālisms nerada nekādas dzīves veida priekšrocības; tieši otrādi - tas deformē, izkropļo cilvēku attiecības, negatīvi ietekmē personību un tās dzīves veidu. Dzīves veids kļūst vienveidīgs, pakļauts stingrai sociālai kontrolei. Jebkuras novirzes no valdošās ideoloģijas tiek pielīdzinātas deviantai uzvedībai, kaut gan visa sabiedrība, nevis atsevišķi cilvēki, savā attīstībā bija novirzījušies no vispārcilvēciskās morāles un humānisma principiem.

Dzīves veida izpētes pārliecīgā ideoloģizācija 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā radīja negatīvu attieksmi pret šī sociālā fenomena analīzi. Taču, ja dzīves veida problemātika ilgstoši tika izmantota propagandas nolūkos, tas nebūt nenozīmē, ka no šo jautājumu izpētes jāatsakās vispār - tā būtu kārta galējība. Mēģināsim šo problēmu aplūkot no socioloģijas viedokļa, jo, neizprotot dzīves veida būtību, mūsaprāt, grūti izprast tādas sociālās parādības kā cilvēku darbība, uzvedība, deviācija u.c.

Tematā tiks aplūkoti šādi jautājumi:

1. Dzīves veids - tā būtība, struktūra, tipoloģija;
2. Dzīves veids kā socioloģisko pētījumu objekts;
3. Deviantā uzvedība kā novirze no dzīves veida normām.

Aplūkosim tematu pirmo jautājumu.

Dzīves veidu kā īpašu parādību analizē vairākas zinātnes.

Medicīna to aplūko, analizējot cilvēka darba un atpūtas režīmu, veselību, dažādas higiēniskās ierāšas utt.

Tiek izšķirts veselīgs - cilvēka veselībai labvēlīgs dzīves veids un neveselīgs, kuru raksturo smēķēšana, alkohola

lietošana, mazkustība u.c. kaitīgi ieradumi.

Psiholoģijā un sociālajā psiholoģijā dzīves veids tiek

pētīts, analizējot personības psiholoģiskās īpatnības (piemēram, temperamenta specifiku), kuras sevišķi skaidri izpaužas cilvēku saskarsmes procesā.

Etnogrāfija dzīves veidu aplūko kā etnisko veidojumu (grupu) īpašas pazīmes, kuras raksturo kādu etnosu, tā atšķirības no citiem analogiskiem veidojumiem.

Vēsturē dzīves veids tiek aplūkots cilvēces vēsturiskās attīstības analīzes kontekstā.

Socioloģijā dzīves veidu pēta kā īpašu sociālo fenomenu, kurš raksturo cilvēku dzīves darbību noteiktos, konkrēti vēsturiskos apstākļos.

Dzīves veids ietver sevi kultūru, t.i., dzīves veidā realizējas noteiktas kultūras normas, tradīcijas, vērtējumi. Dzīves veids ir viena no reālajām kultūras izpausmēm. Taču dzīves veids mainās ātrāk nekā kultūra - tas ir reāla cilvēku darbības izpausme, reālā dzīve, kas ne tikai iemieso esošo kultūru, bet arī to izmaina un ietekmē. Tādējādi kultūru nosacīti var uzskatīt gan par dzīves veida produktu un rezultātu, gan par tā reālo izpausmi un realizāciju.

Jēdziens "dzīves veids", raksturojot sabiedrību, atklāj tās būtību, parāda dzīves procesa reālās formas konkrētos vēsturiskos apstākļos.

Jēdziens "dzīves veids" būtiski papildina jēdzienus "sabiedriski ekonomiskā formācija", "sabiedriskā iekārta", "sabiedrības tips", jo konkrētie sociālie apstākļi realizējas individu dzīvē. Dzīves veidu ietekmē ražošanas veids, kas, savukārt, atklājas sabiedriskajā darbībā. Dzīves veids raksturo cilvēku darbību konkrētos sociāli ekonomiskos apstākļos.

Liela ietekme uz dzīves veidu ir sabiedrībā valdošajam politiskajam režīmam, kultūrai, garīgi tikumiskajām normām utt.

Dzīves veida kā integratīva jēdziena socioloģiskā analīze ir iespējama dažādos līmeņos, dažādās teorētiskā vispārinājuma pakāpēs.

Jēdziens "dzīves veids" ir cieši saistīts ar tādiem jēdzieniem kā "darbība", "dzīves darbība", "dzīves struktūra", "dzīves līmenis", "dzīves stils", "dzīves kvalitāte".

Darbība - cilvēka aktivitātes izpausmes, sociālā forma materiālas kustībā.

Dzīves darbība - cilvēku darbība, kuras mērķis saglabāt un uzturēt savu funkcionēšanu kā bioloģiskai būtnei; cilvēka iekļaušanās sabiedrisko attiecību sistēmā.

Dzīves veids - indivīda, sociālās grupas vai visas sabiedrības dzīves darbības un uzvedības formu sistēma, ko aplūko dialektiskā vienībā ar konkrētajiem vēsturiskajiem dzīves apstākļiem.

Dzīves līmenis - cilvēka materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanas pakāpe.

Dzīves kvalitāte - dzīves sociālo apstākļu atbilstības pakāpe vajadzībām personības attīstībā.

Dzīves stils - dzīves veida izpausmes indivīda un grupu darbībā; atsevišķa cilvēka un grupas dzīves veida sociāli psiholoģiskais raksturojums.

Dzīves iekārta - cilvēka dzīves apstākļu sociāli ekonomiskais raksturojums.

Dzīves veidam ir sarežģīta struktūra. To veido:

- objektīvās un subjektīvās pazīmes;
- kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji;
- dzīves darbības sfēras;
- dzīves darbības izpausmes (darbības pamatforma);
- dzīves veida subjekts.

Dzīves veidā var izdalīt objektīvās un subjektīvās, kvantitatīvās un kvalitatīvās pazīmes. Tajā atspoguļojas tipiskais cilvēka dzīvē, kas arī ir raksturīgs konkrētajam sabiedrības tipam.

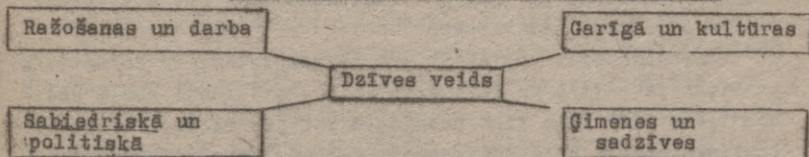
Cilvēku dzīve, kā zināms, norit četrās pamatsfērās - ražošanas un darba, sociālā un politiskā, garīgā un kultūras, ģimenes un sadzīves (sk.l.shēmu). Cilvēka darbībai katrā sfērā ir savas īpatnības, taču galvenās iezīmes cilvēku darbībā dažādās sfērās gala rezultātā nosaka attiecīgais sabiedrības tips, ko raksturo ekonomiskās attiecības, sociālā struktūra, politiskais režīms, kultūra, tradīcijas utt.

Dažādos izziņas līmeņos (atsevišķais, specifiskais un kopējais) var apskatīt dzīves veida subjektu - indivīds, grupa,

visa sabiedrība (sk.2.shēmu).

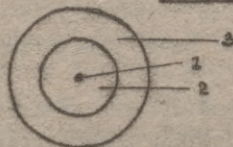
2.shēma

Cilvēku dzīves darbības galvenās sfēras

2.shēma

Dzīves veida subjekta struktūra

- 1 - indivīds
- 2 - sociālā grupa
- 3 - sabiedrība

Pastāv vesela kritēriju sistēma, ar kuras palīdzību izdala dažādus dzīves veidu tipus. Dzīves veidus var klasificēt:

atbilstoši attiecīgajam sabiedrības sociāli ekonomiskajam tipam (piem., tirgus ekonomikai atbilstošs, komandu administratīvajai sistēmai atbilstošs u.tml.);

reālajā un normatīvajā dzīves veidā;

dažādu sociālo grupu un tautu dzīves veidos;

etnisko grupu dzīves veidos;

pēc vispārcilvēciskajām iezīmēm dzīves veidā.

Dzīves veida tipi vispirms ir atkarīgi no tās sabiedrības sociāli ekonomiskā tipa, kuras dzīves veidus pēta.

Civilizācijas attīstības mūsdienų posmā, kad pieaug visu zemju savstarpējā sadarbība un saistība, kas nav atkarīga no sabiedriski politisko iekārtu daudzveidības, tīru dzīves veida tipu praktiski nav. Var vienīgi runāt par valdošajām (noteicošajām) iezīmēm konkrētajā dzīves veida tipā.

Jāievēro, ka dzīves veids - tas ne tikai atspoguļo reālo dzīves procesu, bet arī nosaka normas, prasības, noteikumus tā realizēšanā. Dzīves veids, tā subjektīvais raksturojums (apziņas elementi) ietver sabiedrības ideālu, uz kuru tiekas sabiedrība vai vismaz ievērojama tās daļa reālajā dzīvē.

Studentiem jāizprot atšķirības starp dzīves veida sociālajiem tipiem, ko nosaka pamatatšķirības (ekonomiskās, politiskās, sociālās, garīgās un tikumiskās), kā arī atšķirības saturā un attīstības virzībā.

Propagandējot sociālistisko dzīves veidu, tā normatīvās prasības parasti tika definētas kā visaptverošs, reāls sociāls fakts. Vēlamais tika pasniegts par jau esošo. Par sociālistiskā dzīves veida galvenajām iezīmēm tika uzskatīts darba cilvēku dzīves veids, kolektīvisms, internacionālisms, patriotisms, humānisms, sociālais optimisms, sociālā aktivitāte, demokrātisms. Šīm iezīmēm, kā to parādījusi vēsturis - kā prakse, ir normatīvs, t.i., prasību nevis reālistisks raksturs.

Dzīves veida tipu būtiski ietekmē cilvēku piederība noteiktai sociālajai grupai vai iedzīvotāju kategorijai. Izdala lauku un pilsētu dzīves veidu (atšķirības izpaužas darbā, sadzīvē, vērtībās, saskarsmes formās u.c.), dažādu sociālo grupu un šķiru dzīves veidu. Piemēram, strādnieku dzīves veids atšķiras no garīgā darba veicēju dzīves veida.

Dzīves veida īpatnības ir atkarīgas no attiecīgās sociālās grupas darbības vietas un lomas sabiedrības attīstības procesos. Taču šīs īpatnības (sevišķi subjektīvās pazīmes - uzskati, vērtības, orientācijas, mērķi u.tml.) var kļūt par pamatu sociālajai diferenciacijai. Sevišķi spilgti tas ir jūtams tad, ka sabiedrības atrodas sociālā lūzuma apstākļos, kā tas ir mūsdienās Latvijas valstī.

Dzīves veidu būtiski ietekmē nacionālā un etniskā savdabība cilvēkos (kultūra, psiholoģija, pašapzināšanās, tradīcijas, sadzīve u.c.). Dzīves veidam vienmēr vairāk vai mazāk ir raksturīga nacionālā specifika.

Dzīves veids kā cilvēku darbības un uzvedības tipisko formu sistēma atrodas nepārtrauktā attīstībā. Sabiedrība mainās, notiek izmaiņas arī dzīves veidā. Dažas izmaiņas notiek straujāk, citas lēnāk. Dzīves veida sociālās iezīmes (sevišķi vērtības) noteikti izmainās ātrāk nekā etniskās (tautas mentalitāte, tradīcijas).

Sabiedrības attīstības pamatā ir ražošanas spēku tālāka

attīstība; vispirms materiālās un tehniskās bāzes attīstība, kā arī dzīves apstākļu (ekonomisko, sociāli politisko, garīgo un tikumisko) attīstība. Dzīves veida pilnveidošana ir tieši atkarīga no ekonomisko un sociālo uzdevumu risināšanas, no sabiedriskās dzīves demokratizācijas, no visu to pasākumu realizācijas, kas vērsta uz cilvēka cienīgu dzīves apstākļu radīšanu, civilizētas sabiedrības izveidošanu Latvijā.

Dzīves veida attīstība ir atkarīga ne tikai no dzīves apstākļu uzlabošanas, bet arī no izmaiņām pašā cilvēkā, no tā audzināšanas. Dzīves veids ir atkarīgs ne tikai no objektīviem dzīves darbības priekšnosacījumiem, bet arī no subjektīviem, apziņas faktoriem. Katrai sabiedrības loceklim jāprot racionāli izmantot visu to, ko radījusi sabiedrība un kas tai pieder, tam jāprot arī sekmīgi realizēt savas individuālās spējas, zināšanas, pieredzi. Tādēļ dzīves veida pilnveidošana līdz ar materiālo un garīgo pamatu pilnveidošanu paredz radīt efektīvu audzināšanas sistēmu, kas būtu virzīta uz cilvēku garīgu bagātināšanos, uz audzināšanu labākajās humanisma tradīcijās, uz vispārcilvēcisko vērtību un vispāratzīto morāles principu apguvi.

Jāpārvar dažādas deformācijas un stereotipi (štampi) cilvēku dzīves darbības formās un to apziņā. Daudzus jēdzienus izprot izkropļoti un antihumāni. Piemēram, primitīvi skaidro kolektivismu - kā tiesības apspiest individualitāti cilvēkos. Demokrātismu dzīves veidā dažkārt identificē ar visatļautību, netikumību, mehānisku mazākuma pakļaušanos vairākumam utt. Tādu piemēru ir daudz ikdienas dzīvē.

Svarīgi ir izprast dzīves veida attīstības principus. Dzīves veids nepārtraukti mainās vēsturiskās attīstības procesā. To nosaka vadošās attīstības tendences dzīves veidā.

Mūsdienu sabiedrības atjaunināšanās apstākļos var novērot vairākas tendences dzīves veida attīstībā:

- 1) sabiedriski politiskās aktivitātes pieaugums cilvēkos;
- 2) garīgo vajadzību un aktivitātes attīstība cilvēka dzīves garīgajā sfērā;
- 3) vispārcilvēciskās morāles lomas pieaugums cilvēku uzvedībā un savstarpējās attiecībās.

Talākā dzīves veida attīstība paredz bezkompromisā cīņu ar dažādām negatīvām parādībām kā tikumiskā progresa pretpoliem: noziedzība, sociālā apātija, vienaldzība, nežēlība.

Dzīves veida attīstība ir ļoti sarežģīts un arī pretrunīgs process, jo vienlaikus ar pozitīvo dzīves veida pazīmju nostiprināšanos jāpārvar arī dažādas negatīvās parādības. Sevišķi tas ir raksturīgs sabiedrībai, kura ilgstoši ir atradusies totalitārisma apstākļos un rezultātā ir dziļi deformēta.

Īss temata pirmā jautājuma kopsavilkums

1. Dzīves veids - indivīdu, sociālo grupu vai visas sabiedrības tipisku dzīves darbības un uzvedības formu sistēma, ko aplūko dialektiskā vienībā ar konkrētiem vēsturiskiem dzīves apstākļiem.

Jēdziens "dzīves veids" būtiski papildina jēdzienus "sabiedriski ekonomiskā formācija", "sabiedriskā iekārta", "sabiedrības tipi".

Jēdziens "dzīves veids" ir cieši saistīts ar tādām jēdzieniem kā "darbība", "dzīves darbība", "dzīves iekārta", "dzīves līmenis", "dzīves stils", "dzīves kvalitāte".

2. Dzīves veidam ir sarežģīta struktūra. To veido: objektīvās un subjektīvās pazīmes; kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji; dzīves darbības sfēras; dzīves darbības pamatformas; dzīves veida subjekts. Tiek izdalīti vairāki dzīves veida tipi: atbilstoši sabiedrības sociāli ekonomiskajam tipam; reālais un normatīvais dzīves veids, dažādu sociālo grupu un slāņu dzīves veids; etnisko grupu dzīves veids; vispār-cilvēciskās iezīmes dzīves veidā.

3. Dzīves veids kā cilvēku darbības un uzvedības tipisku formu sistēma atrodas nepārtrauktā attīstībā. Dzīves veida attīstība ir atkarīga gan no dzīves apstākļu uzlabošanās, gan no izmaiņām katrā cilvēkā, no subjektīviem faktoriem, no audzināšanas sistēmas.

Tālāk tiks aplūkots otrais temata jautājums: Dzīves veids kā socioloģisko pētījumu objekts.

Dzīves veids, kā tas bija atzīmēts, ir ļoti sarežģīta sociāla parādība. Tajā vienkopus savijas objektīvie un sub-

jektīvie faktori kā cilvēku dzīvē un darbībā, tā arī apziņas elementi, vērtības, tikumība, sociālās atšķirības un cilvēku individuālās īpatnības. Tas viss ārkārtīgi sarežģī dzīves veida socioloģisko izpēti. Sekmīga socioloģiska dzīves veida izpēte (t.i., tipiskas cilvēku darbības un uzvedības analīze konkrētajos sociāli naturiskajos apstākļos) ir panākama, vienīgi izstrādājot zinātniski pamatotu pētījumu programmu un apzinoties galvenos, dzīves veidu raksturojošos rādītājus. Var izdalīt vairākus kopējus sociālo rādītāju tipus:

1. Rādītāji var būt gan kvalitatīvi, gan kvantitatīvi. Kvalitatīvie rādītāji atklāj dažādas pazīmes (dzimums, nacionalitāte u.c.). Pēc šīm pazīmēm ir iespējams diferencēt sociālās parādības pēc kvalitātes. Kvantitatīvie rādītāji atklāj iezīmju intensitāti "vairāk-mazāk".

2. Pēc satura sociālie rādītāji var būt socioloģiski, demogrāfiķi, psiholoģiski, ekonomiski u.c.

3. Pēc apjoma izdala atsevišķos, vispārīnātos un grupu rādītājus. Rādītājus, kas raksturo grupu, iedala analītiskajos, strukturālajos un globālajos.

Analītiskie rādītāji atklāj atsevišķu grupu loceķļu raksturīgās iezīmes.

Strukturālie rādītāji mēra attiecības starp grupu loceķļiem (piemēram, vīrieši izlieto vairāk laika laikrakstu lasīšanai nekā sievietes).

Globālie rādītāji apraksta grupu kopumā, neizdalot individuālās pazīmes (piemēram, asinējumi apkārtējās vides aizsardzībai).

Rādītājus vēl grupē absolūtajos (raksturo individuālu pēc absolūtām pazīmēm - vecums, izglītība u.c.) un salīdzinošajos (tie pēc satura ir tuvi strukturālajiem). Relatīvie rādītāji raksturo attiecības grupas iekšienē.

Iespējama arī cita rādītāju klasifikācija, dažādus tipus apvienojot vienā rādītāja, iespējams arī vienlaicīgi raksturot objektu gan kā grupu, gan kā individu.

Lai izvēlētos konkrētus rādītājus dzīves veidam, nepieciešams risināt divus uzdevumus: rādītājiem jābūt pietiekami daudzām un jāizvēlas paši piemērotākie.

Pētījumos par dzīves veida saturu atklāšanas kritērijiem apkopoti 800 konkrēti rādītāji, kurus iedala 5 grupās:

darba sfēra;
sabiedriskā un politiskā darbība;
darbība sadzīvē;
sociālā un kulturālā darbība;
citi rādītāji.

Katrā rādītāju grupā, savukārt, var izdalīt pašus nozīmīgākos. Piemēram, grupā "darba sfēra" var izdalīt šādus nozīmīgus rādītājus (katru no tiem var sadalīt vēl sīkāk):

sanitārie un higiēniskie apstākļi;
darba intensitāte;
darba režīms (mainība, ritmiskums);
darba algas apmērs;
garīgā un fiziskā darba patēriņa attiecības darba procesā;
ievirze profesionālajām mācībām un kvalifikācijas celšanai;
ieņemamais amats;
profesionālās sagatavotības un kvalifikācijas līmenis;
iniciatīva darbā (piedalīšanās racionalizatoru, izgudrotāju darbā);
apmierinātības pakāpe ar darbu un specialitāti;
darba un režģošanas disciplīnas stāvoklis;
sava darba sabiedriskā un tautsaimnieciskā nozīmīgums izpratnē;
attiecības darba kolektīvā.

Konkrētajiem rādītājiem ir jānodrošina pietiekamas informācijas iegūšana, lai ar tās palīdzību varētu vispusīgi izanalizēt pētāmo parādību.

Tādi īsumā ir pamatprincipi, kuri konsekventi jāievēro, pētot dzīves veidu.

Temata otrā jautājuma īss kopsavilkums.

1. Dzīves veids kā socioloģisko pētījumu objekts ir ļoti sarežģīts un daudzšķautņains. Organizējot tā socioloģisko izpēti, jāievēro visi šī darba priekšnoteikumi (sk. nākošo te-

matu). Sevišķa vēriba ir jāvelti dzīves veidu raksturojošo rādītāju atlasei. Visi pamatrādītāji tiek iedalīti piecās grupās: darba sfēra, sabiedriskā un politiskā darbība, darbība sadzīvē, sociālā un kulturālā darbība, citi rādītāji.

Aplūkosim temata trešo jautājumu: "Deviantā uzvedība kā novirze no dzīves veida normām."

Dzīves veids, kā tas tiek izklāstīts temata iepriekšējās jautājumos, ir tipiska cilvēku dzīvesdarbības sistēma konkrētajos apstākļos. Taču dzīves veids kā jebkura sistēma nav kaut kas sastindzis, nemainīgs. Tas ir zināms dinamisks stāvoklis, kuru raksturo izmaiņu un saglabāšanas procesu vienotība. Deviācija (novirze) ir izmaiņu forma. Sociālās deviācijas sabiedrībā realizējas ar deviantas uzvedības starpniecību, izpaužoties kā novirze no sociālajām normām. Deviantā uzvedība tādējādi ir novirze no dzīves veida normām. Taču deviācija būtībā ir normāla parādība, jo ar to ir saistītas izmaiņas sociālajās sistēmās.

Par devianto uzvedību uzskata: 1) cilvēka rīcību, kura neatbilst oficiāli pieņemtajiem, vispārējiem priekšstatiem, normām un stereotipiem konkrētajā sabiedrībā;

2) sociālo parādību, kura izpaužas cilvēku darbības masveida formās un neatbilst sabiedrībā pieņemtajām vai izplatītajām normām, standartiem, stereotipiem.

Deviācijas izpausmes ir relatīvas, jo viss ir atkarīgs no tā, ko uzskata par normu, tādēļ deviācija ir samērā nekonkrēta parādība. Vienā gadījumā deviantās uzvedības modelis, piemēram - prostitūcija, var atbilst pieņemtajām normām, citā nonākt ar tām pretrunā. Tādējādi viens un tas pats uzvedības tips dažādos apstākļos var izpausties gan kā normāla parādība, gan kā deviantā uzvedība. Noziedzība ir viena no deviācijas formām, taču dažādās valstīs arī par to ir pietiekami atšķirīgi priekšstati. Secinām, ka tas, ko sabiedrībā uzskata par devianto uzvedību, ir būtiski atkarīgs no sabiedrībā valdošajiem priekšstatiem par cilvēku uzvedības normām.

Iespējams izdalīt trīs deviācijas galvenās komponentes:

1) cilvēku, kuram ir raksturīga noteikta uzvedība; 2) normas

(ekspektācija), kuras ir cilvēku uzvedības izvērtēšanas mēraukla (kritērijs); cits cilvēks, grupa vai organizācija, kura reaģētu uz konkrēto cilvēka rīcību (uzvedību) un spētu to klasificēt kā normālu vai kā deviantu.

Sociālās normas nosaka sabiedrībā vēsturiski izveidojušos cilvēku, grupu un organizāciju pieļaujamo vai obligāti noteikto uzvedības raksturu, līmeni, mēru, intervālu. Sociālās normas sabiedrībā veidojas gan kā objektīvo attīstības likumsakarību atspulgs, gan kā realitātes izkropļots, neadekvāts atspoguļojums. Sociālās normas var deformēt šķiriski ierobežotās, ideologizētās, subjektivistiskās apzīpas stereotipi, dogmatiski priekšstati par sabiedrību.

Tāpēc sociālām novirzēm (deviācijai) var būt pilnīgi atšķirīgas izpausmes. Tās var būt pozitīvas un negatīvas. Pozitīvās nodrošina sociālās sistēmas progresīvu attīstību, sekme sabiedrībā pieņemto oficiālo normu pārvarēšanu. Tā ir sociālā, zinātniskā, tehniskā, psīkhaloģiskā jaunrade.

Disidentu kustību PSRS 60.-70.gados iespējams vērtēt kā pozitīvu deviāciju, kura sekmeja sabiedrības virzību no totalitārisma uz demokrātiju. Faktiski novirzes bija nevis cilvēku rīcībā, bet gan sabiedrībā pastāvošajās normās, kuru būtība noliedza vispārcilvēciskās vērtības.

Negatīvas deviācijas dezorganizē sociālo sistēmu, grauj tās pamatus. Tā ir sociālā pataloģija: noziedzība, alkoholisms, narkomānija utt.

Kādi ir galvenie deviantās uzvedības cēloņi? Ir vairāki šīs parādības izskaidrošanas veidi. Galvenie no tiem ir:

- 1) bioloģiskais skaidrojums;
- 2) psiholoģiskais skaidrojums;
- 3) socioloģiskais skaidrojums.

Deviantās uzvedības bioloģiskais skaidrojums. XIX gs. beigās itāļu ārsts Čezāre Lombrozo konstatēja zināmas sakarības starp atsevišķiem kriminālnozieģumem un noteiktām cilvēku fiziskajām īpatnībām. Šie uzskati bija samērā izplatīti un populāri, taču vēlākie pētījumi pierādīja, ka bioloģiskie faktori tikai netieši ietekmē deviāciju un tie jāanalizē kontekstā ar psiholoģiskajiem un sociālajiem faktoriem.

Deviantās uzvedības psiholoģiskais skaidrojums. Pagātnes domātāji, kuri mēģināja devīāciju izskaidrot psiholoģiski, uzsvēra nepieciešamību analizēt tādas parādības kā "garīgais defekts", "deģenerācija", "plānprātība", "psihopātija" u.c. Z.Freids, piemēram, ierosināja izmantot tādu jēdzienu kā potenciālie "noziedznieki ar vainas apzīpi".

Rūpīgi zinātniskie pētījumi ir pierādījuši, ka devīācija nav izskaidrojama tikai ar psiholoģiskās analīzes palīdzību. Mūsdienās vairums sociologu un psihologu uzskata, ka personības īpatnības, tās orientācija, darbības motivācija būtiski ietekmē devīācijas izpausmes, taču ar kaut kādu vienu, atsevišķu personības psiholoģisko īpatnību vēl arī ar to "kompleksu" nav iespējams izskaidrot noziedzības būtību vai citas devīācijas izpausmes. Acīmredzot, devīācija rodas daudzu un dažādu bioloģisku, psiholoģisku un sociālu faktoru mijiedarbība.

Deviantās uzvedības socioloģiskais skaidrojums. Socioloģiski izskaidrot devīāciju ir mēģinājuši daudzi ievērojami zinātnieki. Cilvēku uzvedības negatīvās parādības dažādos aspektos ir pētītas G.Parda, E.Dirkheima, A.Ketles, G.Zimmeļa, P.Sorokina, R.Mertona un citu zinātnieku darbos.

Devīācijas socioloģiskajā skaidrojumā izdala vairākus patstāvīgus virzienus. Nozīmīgākie no tiem ir:

- a) anomijas teorija;
- b) kulturoloģiskais skaidrojums;
- c) "birku piekāršanas" teorija;
- d) konflikta teorija.

Anomijas teorija. E.Dirkheims mēģināja devīācijas rašanās iemeslus izskaidrot ar anomijām (anomija - stāvoklis, kad izžūd normas, kad ir traucēta cilvēku rīcības regulēšana).

Sociālās normas regulē cilvēku uzvedību, cilvēki zin, kādā veidā tiem ir jārikojas pašiem un kā zināmās situācijās rikojas citi. Cilvēki zin, ko apkārtējā vide gaida no viņiem un ko tie, savukārt, gaida no līdzpilsotiem. Cilvēku prieki un bēdas, to sociālā pieredze lielākā vai mazākā mērā atbilst sociālām ekspektācijām (gaidām), ko nosaka sociālās normas.

Taču sabiedrības attīstības lūzuma un krīzes periodos cilvēku pieredze neatbilst vecajām normām un ideāliem. Sīkas sabiedrības dezorganizācija. Vecās normas izsīkst, zaudē savu regulējošo nozīmi, notiek cilvēku dezorientācija, kura veicina deviantās uzvedības sfēras paplašināšanos.

Sociālā dezorganizācija, proti, tās stāvoklis sabiedrībā, kad kultūras vērtības, normas, sociālie sakari mainās vai arī kādu laiku vispār izpaliek, var veidoties arī etniskām, reliģiskām vai citām grupām strauji sajaucoties. Anomijas rašanos ietekmē arī imigrācija.

Deviācija var rasties arī tad, kad veidojas pretruna starp sabiedrībā proklamētajiem mērķiem un tiem līdzekļiem, kādus izmanto šo mērķu sasniegšanai.

Deviācija var rasties arī tad, kad veidojas pretruna starp sabiedrībā proklamētajiem mērķiem un tiem līdzekļiem, kādus izmanto šo mērķu sasniegšanai.

Sabiedrības dezorganizāciju un anomiju iespējams pārvarēt, nodrošinot tai stabilu attīstību.

Kulturoloģiskais skaidrojums. Šis deviācijas skaidrojums ir ļoti tuvs sociālās dezorganizācijas (anomijas) teorijām, taču atšķirība ir tā, ka akcentēta ir nevis sociālo vērtību un normu nozīme cilvēku uzvedības regulācijā, bet gan kultūras normu loma.

Sociologi, kuri par deviācijas galveno cēloni uzskata dažādo kultūru normu konfliktu, īpaši pasvītro, ka deviācija rodas tad, kad tiek apgūtas tādas subkultūras normas, kuras ir pretrunā ar valdošajām kultūras normām. Piemēram, jaunatnes subkultūra dažkārt ir pretrunā ar valdošo kultūru, kā rezultātā tā var transformēties par jaunatnes deviānto uzvedību.

"Birku piekāršanas" teorija. Anomijas un kulturoloģiskais deviācijas skaidrojums galveno uzmanību velti to cilvēku uzvedības analīzei, kuru rīcību var uzskatīt par deviāntu. "Birku piekāršanas" teorija savukārt analizē to cilvēku rīcību, kuri vērtē citu cilvēku uzvedību. Tam ir būtiska nozīme, jo deviācijas izpratne, kā jau tas tika norādīts, ir relatīva.

Pašas sociālās grupas rada sociālās normas, novirzes no kurām tiek uzskatītas par deviāciju. Šiem deviāntiem grupas izpratnē tiek piekārtas attiecīgas "birkas". Tādējādi veidojas situācija, kad deviācija ir atkarīga ne tikai no esošām nor-

mām, bet arī no tā, kurš veido šīs normas un kurš realizē to izpildes un ievērošanas kontroli, gala rezultātā izsakot savu vērtējumu - vai uzvedība atbilst normām, vai neatbilst. Atoeršimies neseno pagātni: tās sociālās grupas vai arī atsevišķos cilvēkus, kuri aktīvi uzstājās par Latvijas neatkarību, bijušās PSRS vadītāji, PSKP aprindas apzīmēja kā nacionālistus un separatistus, jo tas nebija savienojams ar totalitārajā valstī pieņemtajām normām. Atradās arī attiecīgās "birkas".

Konflikta teorija. Šīs teorijas piekritēji uzskata, ka deviantā uzvedība ir saistīta ar to, ka valsts likumi vienmēr atspoguļo sabiedrībā esošos konfliktus. Likumi nav pilnvērtīgi, tāpēc tie arī tiek pārkāpti. Tādējādi šīs teorijas piekritēji, īpaši tā sauktā "radikālo kriminālistu" grupa, galveno vērību pievērš nevis tam, kāpēc cilvēki pārkāpj likumus, bet, galvenokārt, analizē pašas likumdošanas sistēmas nepilnības. Šīs teorijas piekritēji likumpārkāpējus dažkārt uzskata nevis par vispārpieņemto normu neievērotājiem, bet gan par cīnītājiem, dumpiniekiem, kuri cīnās pret pastāvošo iekārtu, šajos uzskatos dominē nevis zinātniskā, bet gan politiskā pļeeja. Deviantā bātībā netiek izskaidrota, bet gan attaisnota.

Viena no svarīgākajām deviantās uzvedības izpausmēm ir noziedzība. Noziedzības saturu nosaka sabiedrības attīstība. Tas ir likumsakarīgs vēsturisks process. Izmaiņas ekonomiskajās attiecībās un sociālajos dzīves apstākļos būtiski ietekmē noziedzību un tās dinamiku. Izropļotā ekonomika, kurā ilgstoši funkcionēja Latvija, objektīvo likumsakarību neievērošana, bezsaimnieciskums un citi trūkumi tieši ietekmēja noziedzību ekonomiskajā sfērā (laupīšana, izvazāšana u.c.). Āmatpersonu noziedzība negatīvi ietekmēja saimnieciskā mehānismu funkcionēšanu.

Noziedzības sociālās sekas ir smagākas par materiālajām. Ekonomisko apstākļu pasliktināšanās, komandējoši administratīvo metožu kundzība, partijas un valsts aparāta korupcētā daļa negatīvi ietekmēja sociālo esamību un cilvēka psiholoģiju. Tā-

di ir vispārīgie noziedzības cēloņi mūsdienu sabiedrībā Latvijas Republikā.

Atzīstot noziedzību par sociālu parādību, ar to var sekmiīgi cīnīties, izmantojot sociālus līdzekļus: uzlabojot sociāli ekonomiskos dzīves apstākļus, padziļinot demokrātiju un atklātumu, organizējot kultūras un audzināšanas darbu, izmantojot sociālās kontroles līdzekļus (tiesiskos, ētiskos).

Var izdalīt arī konkrētus noziedzības cēloņus. Var nosaukt visdažādākās sabiedriskās parādības un sarežģījumus cilvēka dzīvē:

migrācija (biežās dzīves vietas maiņas rezultātā cilvēks zaudē ierastos sociālos sakarus u.c.);

personības iezīmes, individuālās īpatnības (intelektuālās attīstības līmenis);

cilvēka apziņas nenoteiktība - prognozējamai vai atpakaļi uzskati;

indivīda kultūras līmeņa un tikumiskās ievirzes atpazīšana no izglītības līmeņa;

konkrētie trūkumi dažādās dzīves sfērās, darbā, atsevišķās organizācijās, uzņēmumos, iestādēs.

Noziedzības pārvarēšana, tās līmeņa pazemināšana, bet perspektīvā - noziedzības "atmiršana" ir ļoti sarežģīts un daudzpusīgs uzdevums. Var tikai atzīmēt dažus virzienus sabiedrības cīņā pret noziedzību. Pirmkārt, rūpes par iedzīvotāju materiālās labklājības uzlabošanu; otrkārt, spēcīgā mehānisma pilnveidošana, pārvarot strādājošo atsvešinātību no ražošanas līdzekļiem, pārvēršot visus par patiesiem saimniekiem; treškārt, kultūras un audzināšanas darba efektivitātes paaugstināšana, morāles normu atjaunošana cilvēku apziņā, audzināšana humanisma, žēlsirdības, vispārcilvēcisko vērtību un cilvēka cieņas principu garā, sociālās kontroles mehānisma pilnveidošana - pāreja no "ārējās" kontroles uz "iekšējo" kontroli, kad nevis īpašas institūcijas, bet pats cilvēks kļūst spējīgs kontrolēt savu uzvedību; ceturtkārt, likumdošanas, tiesu sistēmas, tiesību aizsardzības orgānu pilnveidošana. Un pats pēdējais - tikai humanisma, žēlsirdības principu ieviešana ir pa-

mats cīņai pret noziedzību. Vardarbība cīņā pret noziedzību, kā rāda pieredze, ir mazāk efektīva.

Trešā jautājuma īss kopsavilkums:

1. Deviantā uzvedība ir novirze no dzīves veida normām. Par devianto uzvedību uzskata: atsevišķu cilvēku rīcību vai masveida darbības formas, kuras neatbilst sabiedrībā oficiāli pieņemtajām vai izplatītajām normām. Deviācijai var būt gan negatīva, gan pozitīva ievirze.

2. Ir vairāki deviācijas izskaidrošanas veidi: 1) bioloģiskais, 2) psiholoģiskais, 3) socioloģiskais. Taču reālajā dzīvē deviācija rodas daudzu un dažādu faktoru - kā bioloģisku, tā arī psiholoģisku un sociālo mijiedarbībā.

3. Socioloģiski deviācijas iemeslus mēģina skaidrot: 1) anomijas teorija, 2) kulturoloģiskās teorijas, 3) "birku piekāršanas" teorija, 4) konflikta teorija.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Ипатий словарь по социологии. - М.: Политиздат, 1988. - 478с.
Дубинин Н.П., Каппел И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность: о природе антиобщественных поступков и путях их преодоления. - М.: Политиздат, 1989. - 351с.
Социальные показатели образа жизни советского общества. - М.: Наука, 1980. - 216с.
Гидинокий Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социол. исслед. - 1995. - №1. - С. 72-78.
Смелзер М.Дж. Девиация и социальный контроль // Социол. исслед. - 1992. - №1. - С. 128-142.
Mārnīeks E. Dzīves veids - socioloģisko pētījumu objekta // Vispārīgā socioloģija - R.: RTU, 1991. - 2.d. - 24.-31.lpp.

13. temats. Socioloģisko pētījumu organizēšanas metodikas pamati

Temata problemātika ir ļoti plaša un specifiska. Faktiski socioloģisko pētījumu organizēšana, sociālās informācijas iegūšana un apstrādāšana ir viena no svarīgākajām socioloģijas sastāvdaļām. Lai veiktu socioloģiskos pētījumus zinātniskā līmenī, nepieciešamas īpašas zināšanas, liela praktiska pieredze. Šajā tematā izklāstītais materiāls ļauj gūt zināmu priekšstatu par socioloģisko pētījumu organizēšanas metodiskajiem pamatiem, taču galvenais uzdevums nebūt nav studentu sagatavošana socioloģisko pētījumu organizēšanai. Daudz būtiskāk ir palīdzēt tiem izprast, cik sarežģīts un atbildīgs ir šāds darbs, kas nepieciešamības gadījumā būtu uzticams profesionāļiem. Plaši izplatītais amatierisms jau ir nodarījis lielu ļaunumu socioloģijas zinātnes prestižam un mazinājis tās praktisko nozīmi.

Tematā aplūkošu trīs jautājumus: 1) socioloģiskā pētījuma sagatavošana; 2) socioloģiskās informācijas vākšana; 3) socioloģisko pētījumu rezultātu analīze un izmantošana.

Aplūkošu pirmo jautājumu tematā.

Vai katru anketēšanu, kura ir ļoti izplatīta, var uzskatīt par socioloģisku pētījumu? Uz šo jautājumu viennozīmīgi var dot noraidošu atbildi.

Socioloģiskais pētījums ir loģiski šādu metodoloģisku, metodiski organizatorisku un tehnisku procedūru sistēma, kuras apvieno kopīgs mērķis: iegūt ticamus datus par pētāmo procesu vai parādību, lai iegūtos rezultātus izmantotu sociālās pārvaldīšanas praksē vai arī teorētisko vispārinājumu sfērā.

Socioloģisko pētījumu organizēšanā izdēla četrus posmus:

- pētījuma sagatavošana;
- primārās (neapstrādātās) socioloģiskās informācijas iegūšana; iegūtās informācijas sagatavošana apstrādei un tās apstrāde ar ESM;
- apstrādātās informācijas analīze, secinājumu un ieteikumu sagatavošana.

Atkarībā no pētījuma dziļuma, tā apjoma un uzdevumu sarežģītības izdala trīs galvenos socioloģisko pētījumu veidus: izlūku, aprakstošos un analītiskos.

Izlūku (pilotāžas, zondāžas) pētījumi ir vienkāršs socioloģiskās analīzes veids, jo risina pēc apjoma ierobežotus uzdevumus.

Pilotāžas pētījumi sniedz noteiktu socioloģisku informāciju. Šāda tipa pētījuma veids ir ekspresaptauja. Tās mērķis - iegūt pētniekus interesējošus datus par aktuāliem notikumiem, piemēram, par cilvēku attieksmi pret notikumiem un faktiem.

Aprakstošie pētījumi - sarežģītāks pētījumu veids socioloģiskajā analīzē, kad ne tikai tiek aprakstīti struktūras elementi, bet noskaidroti arī parādības cēloņi.

Izmanto arī salīdzinošos pētījumus, kad datus par dažādiem objektiem vai arī datus par vienu objektu, kuri iegūti dažādos laikos, salīdzina, kā arī pagarinātos pētījumus (aptaujā vienus un tos pašus cilvēkus pēc noteikta laika).

Socioloģiskā pētījuma rezultāti ir atkarīgi no pētījuma programmas, tās kvalitātes.

Socioloģiskā pētījuma programma ir pētījuma dokuments, kurā ir metodoloģiskie un metodiskie priekšnoteikumi zinātniskajiem meklējumiem.

Metodoloģiskā daļā apkopotas pētījuma problēmas, mērķa objekta un priekšmeta formulējums, pamatjēdzienu loģiskā analīze, hipotēzes un uzdevumu formulējums.

Metodiskā daļa - nosaka izpētes kopumu, raksturo izmantotajām metodes primārās socioloģiskās informācijas vākšanā, loģisko struktūru instrumentārijā, ko izmanto informācijas vākšanā, loģiskās shēmas apstrādē ar ESM.

Programmas izstrādāšana sākas ar problēmu situācijas formulējumu kā pretrunu starp apzināto vajadzību un neziņu par tās apmierināšanas veidu. Problēmu situācijas var būt: konflikta situācija, grūtības izvirzīto mērķu realizācija, efektīvāku formu un metožu ieviešana darbā. Lai formulētu pētījuma problēmu, jācenšas, lai tajā pēc iespējas precīzāk atspoguļotos gan problēmu situācija, gan reālās pretrunas, kas to rada.

Problēma - problēmu situācijas zinātniskā atspoguļojuma forma. Problēma veidojas kā nepieciešamība pētīt noteiktu sfēru sociālajā dzīvē, kā nepieciešamība izstrādāt teorētiskus līdzekļus un praktisku darbību, lai atklātu cēloņus pretrunai un lai gala rezultātā atrisinātu sociālās pretrunas.

Lai atklātu radušos problēmu, programmā formulē pētījuma mērķi. Mērķis ir vēlāmā gala rezultāta modelis, kuru var iegūt veicot pētījumu. Pētījuma mērķis ir pamats sociologa orientācijai uz teorētisko, metodisko un lietišķo problēmu risināšanu. Atbilstoši pētījuma mērķim formulē uzdevumu. Pētījuma uzdevumi ir konkrētu prasību sistēma, kas izvirzīta formulētās problēmas analīzei un risināšanai. Uzdevumi ir līdzekļi mērķu realizēšanai. Tiem ir instrumentāls raksturs, jo tie norāda, kā sasniegt mērķi. Uzdevumu būtība: izstrādāt jaunus zināšanas atsevišķu faktū, faktū sistēmas, pētāmā procesa pilnīga atspoguļojuma veidā.

Programmā parasti izdala galvenos un palīguzdevumus. Programmā norāda pētījuma objektu un priekšmetu.

Objekts socioloģiskajā pētījumā ir problēmu situācijas nesējs, konkrēta sfēra sociālajā realitātē, sabiedriskās dzīves subjekta darbības sfēra. Pētījuma objekti var būt dažādas sociālās grupas, kopības, kolektīvi, indivīdi utt.

Priekšmets socioloģiskajā pētījumā - objekta būtiskās iezīmes un attiecības, kuru izzināšana ir nepieciešama pētījuma problēmas risināšanā. Pētījuma priekšmetu formulē pēc pazīmēm pētījuma objektā. Priekšmets nav identisks pētījuma objektam. Vienu un to pašu objektu var pētīt atkarībā no risināmajām problēmām. Tātad, var būt vairāki pētījuma priekšmeti. Objekts ir tas, ko pēta, priekšmets - kādu problēmu pēta.

Lielā nozīme ir hipotēzei pētījuma programmas izstrādāšanā.

Hipotēze - zinātnisks pieņēmums, kuru izvirza, lai izskaidrotu faktus, parādības, procesus, kurus vajag apstiprināt vai arī noliegt. Galvenās hipotēzes raksturs nosaka pētījuma loģiku, visas sekojošās procedūras, vai nu pierāda vai noliedz hipotēzi. Hipotēze palīdz organizēt zinātniskā meklējuma procesu, palīdz izvēlēties pareizo pētījuma metodi.

Pētījuma programmā ir nodaļa par instrumentārtiju, informācijas vākšanu un izlasi.

Instrumentārijs socioloģijā ir metodisks dokuments, ar kuru iegūst primāro socioloģisko informāciju (anketa, lapa intervijām, aptaujas lapa, kartiņas novērojumu rezultātu atzīmēšanai, dokumentu izpāte u.c.).

Socioloģisko pētījumu programmā svarīgākā daļa ir jēdzienu interpretācija (skaidrojums). Tā nodrošina zinātnisko līmeni pētījumā.

Ir triju veidu interpretācijas socioloģiskajos pētījumos: teorētiskā, empīriskā, operācija. Lai organizētu pētījumus un iegūtu rezultātus, jāprot abstraktos jēdzienus sadalīt sastāvdaļās,

- Galveno jēdzienu loģiskajā analizē izdala divus posmus:
- atklāt galvenās iezīmes pētījuma priekšmetā, interpretējot tos jēdzienus, kuri pilnīgi un precīzi atklāj būtību pētījuma priekšmetā;
 - atklāt to jēdzienu kopumu, uz kā balstās galvenais jēdziens.

Piemēram, var izmantot viena jēdziena interpretāciju - disciplīna ražošanā. Lai izpētītu jēdzienu "disciplīna ražošanā", to var izanalizēt divos aspektos - darba disciplīnas stāvoklis un tehnoloģiskās disciplīnas stāvoklis. Savukārt, "darba disciplīnas stāvoklis" sastāv no izstrādes normas izpildes un iekšējās kārtības normu ievērošanas, no darba laika izmantošanas režīma, no kārtības darba vietā, no attieksmes pret darba rīkiem, no vadītāja norādījumu izpildes.

Katra jēdzienu var atklāt, izmantojot sīkākus rādītājus. Galvenais uzdevums - pašus vispārīgākos jēdzienus sadalīt sastāvdaļās un katru no tām noformulēt tā, lai to skaidrojums būtu viennozīmīgs. Kopīgo jēdzienu atsevišķajām sastāvdaļām jāatklāj pētāmo parādību saturs kopumā. Jēdzienu interpretācija ir pati sarežģītākā daļa pētījumu programmā. Pamatojoties uz pētījumu programmu, izstrādā konkrēto plānu pētījumu realizācijai.

Socioloģisko pētījumu sagatavojot, jāatrod un jāizmanto tādi fakti, kurus var izmantot par kvantitatīviem mērījumiem.

Visus faktus, ko izmanto socioloģiskajos pētījumos, pieņemta saukt par indikatoriem. Indiaktori palīdz noskaidrot, kādā veidā jāvērtē socioloģiskā informācija. Dažiem jēdzieniem nepieciešami vairāki indikatori (piemēram, personas sociālā aktivitāte). Par indikatoriem izvēlas, pirmkārt, objektīvus faktus attiecībā pret respondentu (dažreiz par tādām var būt vērtējumi, ievirzes u.c.). Visiem indikatoriem raksturīgas dažādas iezīmes, kuras instrumentārija atzīmē kā atbilstošus variantus uz jautājumiem. Sakārtoti noteiktā secībā, indikatori veido mērījumu skalu.

Socioloģiskajos pētījumos izmanto trīs galvenās skolas: nominālo, rangū un intervālu.

Nominālā skala. Ar to mēra subjektīvos priekšstatus (domas, ievirzes, vērtību orientāciju, cilvēku intereses), kā arī dažas respondentu objektīvās pazīmes (dzimumu, vecumu, ģimenes stāvokli utt.). Uz katru jautājumu ir viena atbilde.

Rangū skala. Ar to mēra iezīmju un pazīmju daudzumu sociālajās parādībās. Skalas veido pamatojoties galvenokārt uz subjektīvo indikatoru, kas izsaka respondenta attieksmi pret kaut ko. Pozīcijas izvieto rangū tabulā stingrā kārtībā: no lielākās uz mazāko nozīmību vai arī otrādi.

Intervālu skala. Ar to mēra to nelielo īpašību un iezīmju skaitu, ko var izteikt ar skaitļiem, piemēram, vecums, stāžs, darba algas apmērs u.c.

Mērījumu skalai jābūt pilnīgai, tai jānodrošina ticamība (jāuzskaita visas indikatora pazīmes atbildēs), tai jābūt "jūtīgai" (jāparāda respondentu attiecību dažādas pakāpēs pret izpētāmo parādību).

Sarežģīts un atbildīgs uzdevums socioloģisko pētījumu procesā ir analīzes vienību atlase (izlase). Pretī, vienmēr rodas grūtības nosaukt to cilvēku skaitu (apjomu), kurš ir jāaptver aptaujā.

Pētījuma objektu, kas lokalizēts gan pēc teritorijas, gan pēc ražošanas, gan noteiktā laikā un uz kuru attiecas pētījuma secinājumi, sauc par ģenerālo kopumu.

Noteikts skaits elementu no ģenerālā kopuma, kuras atla-

sa pēc stingri noteiktiem likumiem, veido izlases kopumu. Pētīšanai paredzētos elementus (respondentus) izlases kopumā sauc par analīzes vienībām.

Elementus (iedzīvotāji, uzņēmumi, respondentu grupas), kurus atlasa pēc Ipašs plāna katrā izlases posmā, sauc par izlases vienībām.

Izlase pēc tās veida iedalāma nejaušajā un mērķa izlasē. Nejaušajā izlasē izmanto mehānisko izlasi - sēriju vai ligzdveida izlasi. Mehāniskās izlases principa būtība ir tāda, ka visi elementi ģenerālajā kopumā ir vienā sarakstā, no kura pēc noteiktiem intervāliem atlasa vajadzīgo respondentu skaitu.

Sēriju metodes izlase. Ģenerālo kopumu sadala vienādās daļās (sērijās) pēc konkrētas pazīmes, un respondentus atlasa no katras sērijas atsevišķi. Atlasīto respondentu skaits ir proporcionāls kopējam elementu skaitam sērijās.

Ligzdveida metode. Aptaūjai izvēlas nevis atsevišķus respondentus, bet gan grupas, kolektīvus, kur aptaujā visus tās locekļus.

Nejaušā izlase. Laikrakstu vai žurnālu lasītāju aptauja pa pastu.

Pamatmasīvu metodi ir izdevīgi izmantot izlūkpētījumos ("zondāžai") par kontroles jautājumu. Secinājumi attiecas tikai uz aptaujāto kopumu.

Kvantu izlases metode. Ģenerālo kopumu sadala kvantos atkarībā no izvēlētajām pazīmēm. Aptaūja notiek proporcionāli atlasītajiem kvantiem.

Pēc formas izšķir vienpakāpju un daudzpakāpju izlases. Daudzpakāpju izlase ir aptaujājamo pakāpeniska atlase, izmantojot katrā atlases pakāpē tās metodes, uz kuru pamata noteikta izlase.

Aptaūjājamo (izlases kopuma) skaita noteikšana ir sarežģīta problēma, no tās risināšanas ir atkarīga rezultātu ticamība. Izlases apjoms ir atkarīgs no trim priekšnoteikumiem: 1) sociālo objektu viendabības pēc to pazīmēm; 2) analīzes grupu sadalīšanas atbilstoši pētījuma uzdevumiem (analīzes grupējumi); 3) secinājumu ticamības līmeņa nodrošināšanas ne-

pieciešamības.

Jo lielāka dispersija (izkliedējums) pazīmēs, kas raksturo elementus ģenerālajā kopumā, jo izlasei jābūt lielākai. Ja ir nepieciešams izpētīt problēmu sevišķi detalizēti un iegūt rezultātus ar augstu ticamības pakāpi, izlasei jābūt lielākai. Lai noteiktu izlases apjomu un datu ticamību, izmanto lielo skaitļu tabulas vai matemātiskas formulas. Piemēram, ja ģenerālais kopums ir lielāks par 100 000, izlasei ir jābūt 400 vienības (pieļaujamā kļūda - 5%). Ja pieļaujamā kļūda ir 4%, tad izlase pienāg līdz 625 vienībām.

Ies pirmā jautājuma kopsevilksms:

1. Socioloģiskais pētījums ir metodoloģisko un metodisko pētniecības procedūru sistēma, kura pakļauta vienam mērķim - iegūt zinātniski pamatotu informāciju par pētāmo procesu vai parādību.

Socioloģisko pētījumu organizēšanā izdala četrus posmus: pētījuma sagatavošana, primārās informācijas iegūšana, iegūtās informācijas sagatavošana apstrādei un tās apstrāde, apstrādātās informācijas analīze, secinājumu un ieteikumu sagatavošana.

2. Socioloģiskā pētījuma pamatdokuments ir pētījuma programma. Tā ietver pētījuma galvenos metodoloģiskos un metodiskos priekšnosacījumus.

Programmas metodoloģiskā daļa satur: pētījuma problēmas, mērķa, objekta un priekšmeta formulējumus, pamatjēdzienu loģisku analīzi, hipotēzes un uzdevumu formulējumus.

Metodiskā daļa - nosaka izpēti kopumu, raksturo izmantojamās metodes primārās socioloģiskās informācijas vākšanā, loģisko struktūru instrumentārijā, ko izmanto informācijas vākšanā, loģiskās shēmas apstrādē ar ESM.

Izanalizēsim otro temata jautājumu "Socioloģiskās informācijas vākšana".

Socioloģiskās informācijas vākšanai izmanto dažādas, pētījuma mērķiem atbilstošas metodes. Galvenās no tām ir:

- tiešais novērojums;
- dokumentālo avotu analīze;
- anketa, aptauja un intervijs;

ekspertu vērtējuma metode;
eksperimenta metode.

Viena no metodēm ir novērojuma metode. Pirmkārt, socioloģiskie novērojumi atgādina dzīves uztveri ikdienā, otrkārt, tā ir metode zinātniskas informācijas vākšanai.

Novērojumi ir primārās informācijas vākšanas metode par pētījuma objektu, nepastarpināti uztverot un reģistrējot notikumus (novērojumu vienības), atkarībā no pētījuma mērķiem. Galvenais uzdevums: iegūt novērotājam pieejamu informāciju, reģistrēt to pazīmju veidā, noteikt pazīmju biežumu un tipiskumu.

Novērojumus izmanto, lai izpētītu individu un grupu uzvedību darbā un sabiedriskajā dzīvē, atpūtā, saskarsmē starp cilvēkiem visdažādākajās formās. Metodi var izmantot problēmas izstrādāšanas visos posmos, tādā veidā precizējot pētījuma priekšmetu un objektu, izvirzot un pārbaudot hipotēzi, korigējot secinājumus. Novērojumus efektīvi izmanto, lai iegūtu aprakstošo (ilustrājošo) informāciju, retāk - vērtējošo informāciju. Novērojumus var apvienot ar citām pētījuma metodēm.

Novērojumus veic pēc speciālas programmas un plāna. Plānā atspoguļojas:

- 1) novērojamie (dod grupas raksturojumu);
- 2) apstākļi (novērošanas vieta, raksturīgais novērojamo uzvedībā, iespējamās atkāpes utt.);
- 3) novērojamās grupas darbības mērķis (vai novērojamai situācijai ir gadījuma raksturs, vai tā ir likumsakarība, grupas locekļu mērķi utt.);
- 4) sociālā uzvedība grupā;
- 5) uzvedības biežums un ilgums - laiks, novērojamās situācijas atkārtotāšanās, tās neatkārtotāšanās vai tipiskums.

Novērojuma metodi iedala pēc formalizēšanas pakāpes (strukturalizēta vai nestrukturalizēta), atkarībā no novērotāja līdzdalības pakāpes pētāmajā situācijā (iesaistījies vai neiesaistījies), pēc novērojuma vietas, apstākļiem (dabā vai laboratorijā), pēc novērojumu regularitātes (sistemātiski vai nesistemātiski).

Nestrukturalizētie novērojumi ir maz formalizēti. Novērotājam nav detalizēta pētīšanas plāna. Sociologs atzīmē tikai vispārīgās iezīmes situācijā, aptuveno sastāvu novērojamā grupā.

Strukturalizētajos novērojumos izmanto speciālus dokumentus (novērojuma dienasgrāmatu, novērojuma kartītes, novērojuma protokolus u.c.).

Slēgtie novērojumi ir tad, kad sociologs iekļāvies pētāmajā sociālajā procesā, darbojas kopā ar novērojamajiem.

Novērojumi dabā - novērojumi, kuri notiek dabiskos apstākļos.

Šai metodei ir divi trūkumi: objektīvie (neatkarīgi no novērotāja) un subjektīvie (saistīti ar novērotāju personisko un profesionālo savdabību). Metodes objektīvais trūkums ir ierobežotība, katras novērojamās situācijas atsevišķais raksturs. Iegūto informāciju, protams, var apkopot uz daudz plašākām situācijām, ja izmanto arī citas informācijas iegūšanas metodes.

Socioloģiskās informācijas vākšanā izmanto arī dokumentu analīzes metodi. Tā ir dokumentu sistematiska analīze, kas sniedz nozīmīgu informāciju par pētāmo objektu. Informāciju iegūst pazīmju (analīzes kategoriju) veidā, noseka informācijas ticamību, drošumu un nozīmību, kā arī izstrādā uz iegūtās informācijas pamata objektīvus un subjektīvus vērtēšanas kritērijus un rādītājus.

Dokumentu klasifikācija: pēc statusa - izdala oficiālos un neoficiālos dokumentus; pēc izklāsta formas - rakstiskos (visplašākajā nozīmē - verbālos) un statistiskos; pēc funkcionālās savdabības - informatīvos, regulatīvos, komunikatīvos un kultūras, izglītības dokumentos.

Būtiska nozīme ir oficiālajiem dokumentiem, kuri atspoguļo pārsvarā sabiedriskos sakarus un paūzcekātus kolektīvā. Oficiālie dokumenti ir valsts iestāžu lēmumi, direktīvie dokumenti, valsts iestāžu pavēles, uzpauzēti un iestāžu administrācijas rīkojumi, sabiedrisko organizāciju lēmumi u.c.

Dažkārt pētījumiem izmanto neoficiālus dokumentus. Starp

tiem var izdalīt personīgos dokumentus, kuri ir sabiedriskās domas, uzskatu un ievirzes izpētišanas avots individuālajā līmenī. Personīgie dokumenti ir dienasgrāmatas, memuāri, vēstules, literatūra, kino, foto uc. Pats svarīgākais dokumentālās informācijas avots ir preses materiāli, kas vispusīgi atspoguļo dzīvi mūsu sabiedrībā. Publikācijas presē, radio un televīzijas raidījumi funkcionēli ir daudzkanālu. Tajās ir oficiālie un personiskie dokumenti, verbāli un skaitļu informācija u.c. līdzekļi.

Dokumentos atrodamo informāciju pieņemts sadalīt pirmējā un otrējā informācijā. Pirmajā gadījumā runā par konkrētas situācijas aprakstu, par atsevišķu cilvēku, organizācijas darbības izklāstu. Otrējai informācijai ir vairāk vispārināts, analītisks raksturs. Tajā parasti atspoguļoti daudz dziļāki sociālie sakari.

Dokumentu analīze tiek izmantota jebkurā socioloģiskajā pētījumā visos tā posmos: pētījuma priekšmeta un objekta precizēšanā, izvirzot un precizējot hipotēzi, pētījuma rezultāta koriģēšanā. Dokumentu analīze kopā ar citām metodēm var būt galvenā metode socioloģiskās informācijas vākšanā par visām dzīves sfērām.

Izmantojot dokumentu analīzes metodi, kas pamatojas uz agrāk izstrādāto programmu, tai ir jāaptver visi pamatelementi socioloģisko pētījumu programmā. Galvenais uzdevums, sastādot programmu dokumentu analīzei ir izveidot sistēmu par galvenajiem pamejdzieniem un to interpretāciju. Sistēmai jāpalīdz pārveidot dokumentu valodu pētījumu koncepcijas valodā.

Dokumentu analīzes programmai jāparedz speciāls procedūras dokuments informācijas pareizības un ticības pārbaudei, kā arī informācijas īpašība kā sociālās komunikācijas elementu analīze. Programmai jānodrošina sistemātiskums informācijas vākšanā, nepieļaujot subjektīvismu, uzņemot un pārdomējot dokumentu saturu, vienpusīgu pazīmju reģistrēšanu un reģistrēto pazīmju skaidrošanu.

Viena no galvenajām dokumentu analīzes metodēm ir komentānālizē (saturs analīze) tā ir stingri formalizēta informācijas tekstuālās analīzes metode, ar kuras palīdzību tekstā

izdala domas vienību (analīzes kategoriju), tālāk saskaņā vienību lietošanas biežumu, nosaka savstarpējās attiecības ar citiem elementiem, ar vispārējo domu, ar teksta uzdevumu, ar informācijas apjomu tekstā. Teksta analīzes gaitā sociologam jāievēro ne tikai teksta esošais, bet arī iespējamais zemitēksts. Šajā metodē ir apvienota kvantitatīvā un kvalitatīvā analīze. To galvenokārt izmanto masveidīgas dokumentālās informācijas pētīšanā.

Lai veiktu šādu analīzi, ir nepieciešams sagatavot un izmantot: kontentanalīzes klasifikatoru (metodisks dokuments, kas paredzēts informācijas vienību izdalīšanai un reģistrēšanai tekstā); lapu (protokolu) dokumentu analīzei, kurā atzīmē savāktos analīzes rezultātus; reģistrācijas kartīti (dokuments, kurā atzīmē atsevišķās vienības un kategorijas analīzei).

Dokumentu analīzes metodes trūkums ir tas, kas dokumenti ir sastādīti ne jau analīzei, bet gan citām vajadzībām. To patiesums un ticamība ir atkarīga no autora (komunikatora) pozīcijas un nodoma. Lai pierādītu apkopoto secinājumu pareizību par izpētāmo jautājumu, jāizmanto vairāki dokumentālās informācijas avoti vai arī citas lietnīškas socioloģijas metodes.

Aptauja ir viens no populārākajām metodēm socioloģiskās informācijas vākšanai.

Izdala divu veidu aptaujas: anketēšana un intervēšana.

Anketēšana - pastarpināta (rakstiska) saskarsme sociologam ar respondentu (aptaujājamo). Intervēšana - tieša (mutiska) saskarsme, reģistrējot respondentu atbildes uz sociologa uzdotajiem jautājumiem. Jautājumu saturu nosaka pētījuma mērķi un uzdevumi.

Aptaujā cilvēks (respondents) ir piemējamā socioloģiskās informācijas avots - tiešs līdzdalībnieks pētāmajos sociālajos procesos un parādībās.

Metodes galvenais uzdevums: iegūt sociālu informāciju par sabiedriskās domas saturu grupā, kolektīvā, individuā, par dažādu faktu, notikumu lomu aptaujāto dzīves darbībā. Informāci-

ju iegūst no respondenta atbildēm uz anketas jautājumiem.

Metodes izmantošana: aptauja ir vadošā metode apziņas sfēras pētīšanā cilvēkos. Metodes nozīme pieaug to sociālo parādību un procesu izpētē, kuri nav pieejami tiešajiem novērojumiem, kā arī tajos gadījumos, kad par pētāmo sfēru nav dokumentācijas.

Anketēšanu var veikt grupā un individuāli - vienlaicīgi aptaujā visu grupu (piemēram, mācību) vai arī anketas izsniedz individuāli. Anketas pēc aizpildīšanas atdod anketētājam.

Anketa ir jautājumu sistēma, kas atklāj pētījuma mērķi. Jautājumu mērķis - noskaidrot kvantitatīvās un kvalitatīvās izteiksmes analizējamā objektā un priekšmetā. Anketās izmantojamās jautājumus var klasificēt pēc saturā (jautājumi par faktiem personības apziņā); pēc formas (atklātie un slēgtie, tiešie un netiešie); pēc funkcijām (pamata un palīgjaudājumi).

Jautājumi par faktiem cilvēka apziņā noskaidro uzskatus, novēlējumus, sagaidāmo, nākotnes plānus. Jautājumi var attiekties uz personību, uz apkārtējo vidi. Katra respondenta doma ir vērtējamo spriedums, kas balstās uz individuāliem priekšstatiem. Tāpēc atbildēm ir subjektīvs raksturs.

Jautājumi par faktiem uzvedībā atklāj rīcību, darbību, kā arī cilvēku darbības rezultātus.

Par respondenta personību informāciju sniedz sociāli demogrāfiskā bloka jautājumi (dzimums, vecums, nacionalitāte, izglītība, profesija, ģimenes stāvoklis u.c.).

Slēgtie un atklātie jautājumi. Slēgtie jautājumi sevi ietver iespējamās atbilžu variantus. Atbildētājam vienīgi jāizvēlas viena uzskatiem atbilstošo variantu un tas jāatzīmē. Slēgtie jautājumi var būt alternatīvi vai nealternatīvi. To atbildēm var izmantot arī dažādas skalas.

Atklātajos jautājumos atbilde netiek reglamentēta, tās variantu respondentam "neuzspiež". Tā var iegūt pēc satura bagātāku informāciju nekā izmantojot slēgtos jautājumus. Jautājuma formas izvēli nosaka pētīšanas uzdevums vai arī sociologa zināšanu apjoms par konkrēto jautājumu un iespējamo atbilžu variantiem. Atklātie jautājumi sniedz sīkāku un individualizētu informāciju.

Tiešie un netiešie jautājumi. Ar tiešajiem jautājumiem iegūst informāciju par pētāmās parādības saturu, ar netiešajiem jautājumiem pārbauda atbilstību pareizību.

Lielā mērī ir jautājumu izvietojumam anketā, tās noformējumam. Anketa ir scenārijs sarunai ar respondentu. Anketa ir jābūt ievadam, jautājumu blokiem par tematiem, norādījumiem par izpildīšanu.

Parākus aptaujā nodrošina zinātniski pamatota un vispusīgi izstrādāta programma, kur stingri ievērotas galvenās normatīvās prasības: 1) precīzi norādīts pētāmais objekts; 2) jautājumu un pētāmi uzdevuma savstarpējā atbilstība; 3) sociālpsiholoģisko principu ievērošana sākas aptaujas laikā; 4) jāievēro respondentu un intervētāju kompetence; 5) jāpanāk respondentu un anketētāju (intervētāju) ieinteresētība par pētījuma rezultātiem; 6) precīzi jāatzīmē atbildes; 7) jāstandartizē aptaujas noteikumi.

Aptaujas etodes trūkumi - aptaujas rezultāti pauž aptaujāto subjektīvās domas. Lai iegūtu objektīvos secinājumus, aptaujas rezultātus nepieciešams salīdzināt ar datiem, kas iegūti, izmantojot citas metodes, un raksturo pētāmās parādības objektīvo stāvokli.

Anketēšanu var veikt arī intervijas veidā. Intervijai ir gan priekšrocības, gan trūkumi. Intervijas atšķirību no anketēšanas noraka kontakta forma starp pētāmi un aptaujāto. Intervijā kontakts ir tiešs. Intervētājam ir iespēja izskaidrot respondentam jautājuma būtību, taču intervēšanai šajā gadījumā nepieciešams daudz vairāk laika.

Ir trīs veidu intervijas: standartizētā (formalizētā), fokusētā un brīvā.

Fokusētās intervijas mērķis ir iegūt informāciju par pētāmo parādību domu un vērtējumu veidā. Sarunai nav stingri noteikts raksturs, jautājumi var mainīties vietām, var precizēt jautājumu formulējumu utt.

Standartizētājā intervijā izmanto pārēvarā slēgtos jautājumus, atbilstu fiksēšanu sistematizē.

Brīvā intervija ir minimāli standartizēta. Šāda veida aptauju parasti izmanto tad, kad sociologs sāk formulēt pētā-

mo problēmu, precīzē tās saturu konkrētos apstākļos. Tādā veidā iegūtā informācija sniedz papildu ziņas par dažādām problēmām. Svarīga ir intervētāja ietekme uz aptaujas rezultātu (intervētāja efekts). Gala rezultātā jāiegūst aptaujātā, nevīa intervētāja domas. Lai iegūtā informācija būtu objektīva, intervētājiem jābūt kvalificētiem, godprātīgiem, tie jāinstruē, jāorganizē kontroles intervijas.

Socioloģijā izmanto arī ekspertu metodi. Kompetentu cilvēku aptauju sauc par ekspertu aptauju, bet rezultātus par ekspertu vērtējumu. Ekspertu aptaujas izmanto, lai izstrādātu socioloģisko pētījumu programmu, lai pārliecinātos par masveidīgās aptaujas rezultātu pareizību utt.

Eksperta vērtējumam izstrādā speciālu programmu, kas atbilst visām socioloģisko pētījumu programmas prasībām.

Ekspērimēta laikā uz sociālo objektu iedarbojas kontrolējamie faktori (mainīgie). Sociologa uzdevums ir fiksēt izmaiņas objekta darbībā. Atšķirībā no novērojuma metodes ekspirimenta rezultātā iegūst ne tikai eksperimentālo informāciju, bet tas palīdz izskaidrot sakarus, attiecības, procesus. Ekspirimentu galvenokārt izmanto, lai pierādītu pētījuma hipotēzi.

(atavojoties eksperimentam: 1) jānosaka eksperimenta mērķis; 2) jāizvēlas eksperimenta objekts; 3) jāizdala eksperimenta priekšmeti; 4) jāizvēlas neitrālās pazīmes kontrolējamiem faktoriem; 5) jānosaka eksperimenta apstākļi un jāizveido situācija eksperimentam; 6) jāformulē hipotēze un jānosaka uzdevums; 7) jāizvēlas indikatori un kontroles veids eksperimentam; 8) jānosaka rezultātu fiksēšanas metode; 9) jāpārbauda eksperimenta efektivitāte.

Loģikai eksperimentā ir jāatbilst cēloņu meklēšanas loģikai sociālajās parādībās un procesos. Tādēļ nepārtraukti jāmaina eksperimentālās grupas stāvoklis iedarbības faktoru ietekmē.

Ekspirimentēt var ar tiem objektiem, par kuriem ir pietiekamas zināšanas, lai izdalītu mainīgo struktūru, lai ieviestu objektā ekspirimenta faktorus, lai gala rezultātā varētu novērot un izmērīt notiekošās izmaiņas.

Šīs prasības ierobežo eksperimenta izmantošanas iespējas socioloģiskās informācijas ieguvē.

Galvenais priekšnoteikums ticamas socioloģiskās informācijas ieguvē, neatkarīgi no metodes, ir vispusīgas pētījuma programmas izstrādāšana.

Otrā jautājuma īss saturs:

1. Socioloģiskajos pētījumos izmanto dažādas metodes: novērojumus; dokumentālo avotu analīzi; anketu, aptauju un intervijas; ekspertu vērtējumu; eksperimentu. Pētījuma metodes nosaka pētījuma mērķi, objekti, priekšmets, ekonomiskie un laika resursi.

2. Katrai metodei ir savas priekšrocības un trūkumi.

3. Galvenais priekšnosacījums ticamas socioloģiskās informācijas iegūšanā, neatkarīgi no metodes, ir vispusīgas pētījuma programmas izstrādāšana un daudzu profesionālo noteikumu ievērošana pētījuma veikšanas gaitā.

Temata trešais jautājums: "Socioloģisko pētījumu rezultātu analīze un izmantošana".

Datu analīzes uzdevums ir atklāt raksturīgākās pazīmes un tendences pētāmajā objektā, noteikt informācijas ticamību, izstrādāt objektīvos un subjektīvos pētāmo procesu vērtēšanas kritērijas, pamatot un pārbaudīt hipotēzi, vispārināt pētījuma rezultātus, noteikt to praktiskās izmantošanas virzienus un formas. Apstrādājot socioloģisko informāciju, jāievēro procedūru secība:

1. metodiskā instrumentārija precizitātes, pilnīguma un izpildes kvalitātes pārbaude;
2. informācijas kodēšana;
3. apraksti, izmantojot ESM, lai iegūtu tabulogrammas (var grupēt bez elektronikas).

Anketu (intervijas) lapu pārbaudē jāizņem no tālākas apstrādes tās lapas, kurās nav atbildēts uz 30% galveno jautājumu. Nav izmantojami arī tie materiāli, kuros nav dotas atbildes kaut vai uz vienu sociāli demogrāfisko jautājumu (dzimums, vecums utt.).

Par derīgiem atzītos dokumentus sanumurs, lai apstrādes gaitā varētu sekot katram no tiem.

Nākošais apstrādes posms ir informācijas kodēšana, kad katru atbildes variantu apzīmē ar nosacītu skaitli - kodu. Šajā sistēmā nav svarīgs pats skaitlis, bet gan koda kārtība, kas informācijas apstrādes gaitā nemainās.

Pēc kodēšanas sākas informācijas apstrāde ar ESM. Apstrādes rezultāts ir tabulogramma ar socioloģiskajiem datiem.

Analizējot otro jautājumu, jāievēro, ka socioloģisko datu raksturu nosaka pirmējās informācijas vispārināšana. Pati vienkāršākā vispārināšanas forma ir grupēšana. Ir divu veidu grupēšanas - vienkārša un kombinēta.

Vienkāršā grupēšana sadala respondentus grupās pēc atbilstošām pazīmēm.

Kombinētajā grupēšanā respondentus sadala grupās pēc divām vai vairākām pazīmēm (piemēram, dzimums, vecums, izglītība). Atkarībā no izvirzītā uzdevuma kombinētā grupēšana var būt strukturāla, tipoloģiska vai analītiska.

Strukturālajā grupēšanā respondentus klasificē pēc tām objektīvajām pazīmēm, kas ir raksturīgas visam kopumam.

Tipoloģiskās grupas parasti izdala pēc subjektīvām pazīmēm (piemēram, aktīvs, neaktīvs).

Analītisko grupu uzdevums ir atklāt vienu, divas vai vairākas pazīmes.

Uz katru jautājumu iegūtās atbildes vērtē pēc noteiktas mērijumu skalas. Tādēļ socioloģiskās informācijas grupēšanā var būt:

1. respondentu iedalīšana nominālajās grupās (aptaujāto iedalīšana pēc dzimuma, nacionalitātes utt.);
2. informācijas sakārtošana pēc rāngiem (piemēram, pēc darba rakstura - roku, mehānizētais);
3. grupējums pēc kvantitatīvajām pazīmēm, kā rezultātā grupas raksturo skaitļi un uz to pamata notiek analīze (piemēram, pēc vecuma: 18-25 gadi, 26-30 gadi, 31-40 gadi utt.).

Grupēšanas rezultātā izveidojas skaitļu rinda, ko sauc par sadalījums rindu.

Visi dati tiek apvienoti tabulās. Ir divu veidu tabulas:

uzskaitījuma (pēc vienas pazīmes no sadalījuma rindas) un kombinētās (pēc vairākām pazīmēm).

Socioloģiskās informācijas apkopošanā izmanto arī grafikus. Plaši pielieto matemātiskās metodes (vidējās aritmētiskās dispersijas, korelāciju koeficientu u.c. aprēķināšana). Socioloģisko datu analizē izmanto arī sarežģītas matemātiskās metodes (regresīvā, faktoru, taksonomijas u.c.). Taču jāatzīmē, ka dažāda veida taoulas, shēmas, grafiki paši par sevi neko nepierāda. Tie tikai ilustrē sociālo procesu.

Secinājumu un ieteikumu zinātniskumu un pamatotību nosaka:

1. socioloģisko datu vērtējuma raksturs un interpretācija pētījuma konceptuālās izstrādes un programmas galveno jēdzienu interpretācijas stadijā;
2. socioloģiskās informācijas "shēmu" pilnīgums: tabulu un shēmu saturs, to loģiskā apstrāde un interpretācija. Tas ir atkarīgs no sociologa zināšanu dziļuma par pētāmo objektu un priekšmetu;
3. sociologa kvalifikācija, zinātniskā pieredze, spējas analizēt un vispārināt.

Nav iespējams interpretēt socioloģiskos pētījumus pēc vienotiem likumiem. Tas nenozīmē, ka var fantazēt bez jebkāda ierobežojuma. Jaunrados robežas nosaka vispārējās loģikas prasības socioloģisko datu interpretācijā. Loģika prasa, lai datus pārvērstu rādītājos. Rādītāji ir tādi socioloģiski dati, kuri rodas, tos salīdzinot ar sociologa sākotnējo ieceri, zināšanām, pieredzi.

Datu analizē var izdalīt vai šķus posmus: aprakstu, izskaidrojumu, izvērtēšanu (mērīšanu).

Apraksts ir analīzes posms, kurš raksturo pētāmo objektu un tā pazīmes. Šis posms nepieciešams pētījuma hipotēzes izvirzīšanai, nopamatošanai un pārbaudei.

Aprakstā empīriskos datus izmanto, lai atklātu parādību savstarpējo sakaru. Aprakstam ir trīs daļas:

1. pētījuma empīriskie dati;
2. apzīmējumu sistēma, kas nosaka apraksta formu un uzskaitēmību;

3. zinātniskie jēdzieni, kas atklāj pētāmo paradību.

Izskaidrojums ir pētāma objekta būtības atklāšana pamatojoties uz empirisko datu un teorētiskās nostādnes analīzi. Atklāj diagnosticošanas iespējas pētāmajā problēmā, pamatojoties uz vadošo faktoru un cēloņu atklāšanu, parādot to pakļaušanos noteiktiem likumiem un tendencēm. Izskaidrojumā jābūt arī empirisko un teorētisko hipotēžu izvirīšanai, nopamatošanai un pārbaudei. Izmanto arī statistiskās metodes, lai atklātu pazīmju savstarpējo sakaru šajā procesā. Ar teorētisko interpretāciju vispārina socioloģisko pētījumu rezultātu.

Izvērtēšana socioloģiskajos pētījumos ir tad, kad, pamatojoties uz noteiktiem likumiem, pētāmos objektus novērtē ar skaitļiem. Objektu pazīmes nosaka empiriskos indikatorus un matemātiskos simbolus. Mērijumi var būt empiriskās stāšanas matemātiskie modeļi. Mērijumu procedūrai ir trīs posmi: izmērāmo lielumu izdalīšana no visiem iespējamajiem lielumiem, kas raksturo pētāmo objektu; etalona atrašana mērijumiem; etalona korelācija ar izmērāmo lielumu un atbilstoša skaitliska vērtējuma iegūšana.

Socioloģisko pētījumu datu analīzes un interpretācijas rezultātā top dokuments, kam ir gan praktiska, gan teorētiska nozīme. Galvenie dokumenti ir: atskaite par pētījuma rezultātiem, pielikums atskaitē un analītiskā izziņa.

Pētījuma atskaites daļu skaits atbilst hipotēžu skaitam pētījuma programmā. Atskaitē ir jābūt nodaļai, kurā atklāta pētījuma aktualitāte tā raksturojums (izlase, reprezentativitāte, informācijas vākšanas metodes u.c.). Atsevišķā nodaļā jāraksturo pētījumu objekts pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm.

Pielikums atskaitēi. Tajā ir visi metodoloģiskie un metodiskie dokumenti par pētījumu.

Socioloģisko pētījumu materiālus izmanto, lai:

1. izstrādātu un pieņemtu pārvaldes lēmumus;
2. organizētu zinātniski praktiskās konferences;
3. sagatavotu publikācijas masu informācijas līdzekļos.

Socioloģiskie pētījumi atklāj reālus procesus sabiedrī-

bas dzīvē, parāda esošās pretrunas un tādēļ veicina sabiedrības pārveidošanu un tās kvalitatīvi jauna stāvokļa sasniegšanu. Socioloģiskie pētījumi ir nopietns informācijas avots. Tie veicina problēmu risināšanu, bet paši nav problēmas risināšanas līdzeklis. Pētījumi var tikai palīdzēt ap mums notiekošo procesu izzināšanā, bet nevar aizvietot pašus procesus.

Tas trešā jautājuma saturs:

1. Savāktās socioloģiskās informācijas apstrādē izdalāmi vairāki posmi:

- instrumentārija precizitātes, pilnīguma un izpildes kvalitātes pārbaude;
- informācijas kodēšana;
- aprēķini, izmantojot ESM, lai iegūtu tabulogrammas (var grupēt arī ar rokām).

2. Socioloģiskās informācijas analīzei izmanto dažādas grupēšanas metodes, korelāciju aprēķinus, grafikus utt. Datu analīzē izdala vairākus posmus - aprakstu, izskaidrojumu, izvērtēšanu.

3. Socioloģisko pētījumu rezultāti ir atkarīgi no sociologu kvalifikācijas.

4. Socioloģiskie pētījumi ir nopietns informācijas avots. Tie veicina problēmu risināšanu, bet paši nav problēmu risināšanas līdzeklis. Pētījumi var tikai palīdzēt ap mums notiekošo procesu izzināšanā, bet nevar aizvietot pašus procesus.

Bibliogrāfiskais saraksts

1. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. - М.: Наука, 1987. - 248 с.
2. Практикум по прикладной социологии/Под ред. Б.В.Князева и др. - М.: Изд-во МГУ, 1987. - 246 с.
3. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентами. - М.: Высш.школа, 1989. - 176с.
4. Рукавишников В.О., Паниотто В.И., Чуриков Н.Н. Опросы населения. - М.: Финансы и статистика, 1984. - 207с.
5. Как провести социологическое исследование/Под ред. М.Н.Горшкова, Ф.Э.Шереги. - М.: Политиздат, 1985. - 223с.
6. Нольд Э. Массовые опросы: Пер. с нем. - М.: Прогресс, 1978. - 381с.

Noslēguma vietā

Noslēdzot "Vispārējās socioloģijas" kursa lekciju materiālu īsu izklāstu, gribu izteikt vēl dažas atziņas.

1. Autora nostādnes, kuras paustas konspektos, ir tikai viens no iespējamajiem jautājumu risināšanas un izklāsta veidiem. Tiem, kuri jau labi apguvuši angļu valodu, ierosinu iepazīties ar dažānu ārzemju autoru grāmatām:

- Elbert W. Stewart, James A. Glynn. Introduction to Sociology. - New York: Mc.Graw-Hill, 1975.

- Jack Levin, James L. Spates. Starting Sociology. - New York: Harper and Row, 1985.

- G. Jack Nobbs, Robert Hine, Margaret Flemming. Sociology. - London: McMillan, 1982.

2. Apgūstot dažādas kursa tēmas, vienmēr ir jāmeģina teorētiskās nostādnes analizēt kopsakarībā ar reālajā dzīvē notiekošajiem procesiem. Mēģināt izprast šos procesus un noteikt savu vietu un lomu tajos. Socioloģija ir zinātne ar dziļu praktisku ievirzi. Konspektos praktiskie jautājumi ir aplūkoti

maz tikai tāpēc, ka to neļāva konspektu iespēšanai paredzētais apjoms.

3. Lekciju konspektu galvenais uzdevums - palīdzēt studentiem patstāvīgi apgūt socioloģijas pamatatziņas. Ne vairāk.

4. Katrā temata beigās ievietotais bibliogrāfiskais saraksts satur ne tikai tos literatūras avotus, kurus ir izmantojis autors (izmantotās literatūras klāsts ir daudz plašāks), bet gan tos, kuri ir viegli pieejami jebkurā bibliotēkā.

5. Vienlaikus ar kursu "Vispārīgā socioloģija" RTU socioloģijas un pedagogijas katedra lasa arī "Masās grupas un personības socioloģija" un "Organizācijas un vadības (menedžmenta) socioloģija". Dažu tematu viela kursā "Vispārējā socioloģija" ir izmantojama, apgūstot arī citus socioloģijas kursus.

Autors

Satura rādītājs

8.temats. Kultūra.....	3
9.temats. Sabiedriskā doma.....	22
10.temats. Vara un politika.....	41
11.temats. Sociālā pārvalde.....	62
12.temats. Dzīves veids un deviantā uzvedība.....	84
13.temats. Socioloģisko pētījumu organizēšanas metodikas pamati.....	100
Noslēguma vieta.....	119

Elmārs Mūrnieks

Vispārēja socioloģija

Redaktore D.Pakalniņa, tehn.red. I.Bramberga
Parakstīta iespiešanai 01.06.92. Reg. apl.nr.
2-0282. Formāts 60x84/16. Ofsets. Tipogrā-
fijas papīrs. 7,5 iesp.l., 6,97 uzsk.iesp.l.,
6,02 uzsk.izd.l. Metiens 400 eks. Pasūt. nr.
98. Līgumcena. Iespiesta RTU tipogrāfijā,
Rīgā, 226047, Kalku ielā 1.

Lj O. 60

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304029544

Kontroleksemplärs

93-3
┌
805
└